यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास

न.सं. ११२८

यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास

च्वमि
रवि शाक्य

न्हू हिसु पुचः
तापाहिति, यल
नेसं ११२८

पिकाक

न्हू हिसु पुचः

यल उपमहानगरपालिका,

तापाहिति, यल

कम्प्यूटर :

रजमाइल डेस्कटप

९८४१२७४७०९

तापाहिति, यल

मू : ७५/-

ISBN : ९७८-९९३७-८०१३-२-४

देव: रुविन शाक्य

थाकु

राजमति प्रेस, यल

५५३४५२७

भिंतुना देछा

नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया ने.सं. ११२७या विद्यार्थी भाजु रवि शाक्यं नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया थ:गु स्नातकोत्तर तगिं निगूगु दँ, च्यागूगु पत्रया पाठ्य परिपूर्तिया निंति ल:ल्हानादीगु 'यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास' नांगु अनुसन्धान प्रबन्ध थौं सफूया रुपय् पिदनेत्यंगु खना: विभाग तसकं गौरवान्वित जूगु दु । विद्यार्थीपिंसं थ:पिनिगु पठनपाठनया भ्वलय् नेवा: जातिया भाषा, साहित्य, संस्कृति, इतिहास आदि सम्बधी यानादीगु शोधज्या नेपालभाषाया प्राध्यापनपाखें प्राप्त जूगु नेवा: जातिया नितिं छगू तसकं हे मूवंगु उपलब्धि ख: । नेपालभाषा ब्वना: प्रमाणपत्र काय् धयागु स्वयां नं थ:म्हं थ्व विषय ब्वना: नेवा: जातिया नितिं छुं याय् धैगु भावनां ग्वा:पिं थ्वयक: विद्यार्थीपिंसं यानादीगु शोध ज्यां भीगु इतिहास, भाषा, साहित्य आदि सम्बन्धी आपालं न्हून्हूगु महत्वपूर्ण तथ्यत पितह:गु दु ।

थज्या:गु हे भावनां प्रेरित जुया: शोध ज्या यानादीम्ह, स्नातकनिसें स्नातकोत्तर तकया परिक्षाय् नेपालभाषा विषयस दकलय् अप्व: ल्या: काय्त सफल जुयादीम्ह विद्यार्थी रवि शाक्यपाखें नेपालभाषाया प्राचीन साहित्य नापं आपालं सरोकारया विषय जुयाच्वंगु 'यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास' विषययात कया: गुगु शोध ज्या जुल, थुकिं नेपालभाषा साहित्यया इतिहास निर्माणयात मा:गु आपालं ज्वलं चूलाकाब्यूगु दु । मध्यकाल नेपा:या इतिहासय् वास्तुकला विकासया दृष्टिं जक अतिकं महत्वपूर्ण काल मजूसे नेपा:या छगू प्राचीन साहित्य जुयाच्वंगु नेपालभाषा साहित्यया विकासया दृष्टिं नं अतिकं महत्वपूर्ण काल ख: । थ्व भाषाया काव्यिक इतिहास स्पष्ट रुपं आधिकारिक रुपं थ्व हे यलया महापात्र जुजुपिनिनिगु इलंनिसें शुरु जुगु ख: । उकिं नेपालभाषाया काव्यिक इतिहास ब्वनेत थ्व ईया बारे अध्ययन मया:से मगा: । थज्या:गु ईयात कया: च्वयात:गु थ्व शोध ग्रन्थ पाठ्यसामग्रीया दृष्टिं जक मखु नेपालभाषा साहित्यिक लेखन व राजनैतिक इतिहासया दृष्टिं नं उलि हे महत्वपूर्ण जुइगु ताया । उकिं शोध ज्या यानादीम्ह भाजु रवि शाक्ययात जक मखु, थ्व शोधपत्रयात सफूया रुप बिया: भीगु न्ह्य:ने तय्जु याकेह:म्ह 'न्हू हिसु पुच:' प्रकाशनयात नं आपालं सुभाय् दु । अन्तय् शोधकर्ता रवि शाक्ययात हानं छक: भिंतुना देछासे वय्क:या शोध ज्या थथे हे न्ह्यानाच्वनेमा धका: कामना यानाच्वना ।

प्रेमशान्ति तुलाधर
प्रमुख
नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग

यलया सप्तकुटुम्बज महापात्रतय् इतिहास

नेपालमण्डलया इतिहासय् यलया सप्तकुटुम्बज महापात्रतय् प्यसःत्यां अप्पो दँ (नेसं २६४ निसें ७१७)या थःगु हे विशेषता दु। थुगु इलय् यलय् न्हय्खलः कुटुम्बतय् सामूहिक सामन्त शासन न्ह्यात। थुपिं मल्ल मखुपिं व जुजुं नियुक्त याःपिं नं मखुपिं स्थानीय संयुक्त शासक खः। थ्व महापात्र कालयात नं निब्वय् थलेबह जू। व खः -

१. सप्तकुटुम्बज महापात्र तिभय प्रमुखतय् संयुक्त प्रशासन (नेसं २६४-६५६)
२. यंकुलिकुटुम्बज महापात्र जुजुपिनि एकल शासन (नेसं ६५६-७१७)

भाजु रवि शाक्यं आःतक समग्ररुपं ब्वँज्या हे मजूनिगु नेपालमण्डलया मल्ल मखुपिं जुजुपिनि इतिहास न्ह्यथनाः च्वछाय्बहगु ज्या याःगु दु। थथे दोलखाय् नं मल्ल मखुपिं जुजु जूगु खः। थुकी परम्परागत धारणाय् सुधार यानाः यलया महापात्रतय् इतिहासय् छुं न्हूगु प्रकाश याःगु दु, गथे न्हापा मू तिभय विहारय् दक्षिण, उत्तर व ज्येष्ठ-विहार नालाच्वंगु, रविजुं ज्येष्ठविहार दक्षिणविहारया कचा जूगु व स्वंगूगु विहार पिंथविहार खः धकाः क्यनादीगु दु। तर वय्कलं तिभय महापात्र प्रमुख थ्व स्वंगुलिं छम्ह छम्ह जुइ धकाः ताय्कादीगु पाय्छि मजू थें च्वं। तिभय प्रमुख ईकथं गुगुं नं सप्तकुटुम्बजमध्ये जुइथें च्वं। रवि शाक्यया थुगु अध्ययनं लिपा आः जुजु जूपिं तिभय प्रमुखं मखु यंकुलिकुटुम्बज महापात्रं जक शासन याःगु सीदत। पुराणय् रामचन्द्रया पूर्खा रघुया नामं वया सन्तान जुजुपिंत रघुवंशी अथवा राघव धाःथें यल मणिगल वंथुनिम्हया यंकुलि वर्मा (सक्रिय नेसं ५२२-५४७) पात्रया नां क्वकयाः वया सन्तान महापात्रपिसं यंकुलिकुटुम्बज धाय्गु याःगु खः।

थुगु यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहासं आः याकनं हे यलया सप्तकुटुम्बज महापात्रतय् समग्ररुपं इतिहास च्वय् हथाय् जूगु वाःचाःगु दु।

नेसं ११२८ सिलागा ८ - काशीनाथ तमोट

कृतज्ञता

यलया मध्यकालीन इतिहासय् महापात्रतय्सं महत्वपूर्ण भूमिका म्हितावंगु दु । स्थानीय प्रशासक जुयाः नं केन्द्रयात तकं हाथ्या बीफुपिं महापात्रतय्गु इतिहास अध्ययन यायुगु राजनैतिक जक मखु, धार्मिक व सांस्कृतिक दृष्टिकोणं नं अतिकं आवश्यक जुयाब्यूगु दु । यलया बौद्ध विहार, बौद्ध संस्कृतिलिसे थुमिगु आवद्धता थौतकं कायम जुयाच्वंगु दनि । लिपा केन्द्रपाखें ब्यागलं जुयाः जुजुतकं जुयावंपिं महापात्रतय्गु बारे अतिकं कम जक अध्ययन जूगु दु । थ्व विषयस दकले न्हापां पलाः न्ह्याकादीपिं संशोधन मण्डलया इतिहासकारपिं खः । वय्कःपिंसं विसं २०१० सालय् थ्व बारे दकले न्हापां च्वयादीगु खः । लिपाया यक्व इतिहासकारतय्सं थ्व बारे च्वयादीगु दुसां वय्कःपिंसं संशोधन मण्डलं पितहःगु खँयात हे लिसा कयाः च्वयादीगु दु, छुं न्हूगु खँ पितहय्फुगु खनेमदु । नेपाःया प्रशासनिक इतिहास बारे च्वसा न्ह्याकादीपिं च्वमिपिंसं नं थ्व स्थलय् बांलाक ध्यान बियादीगु मदु । थौं वयाः संशोधन मण्डलं दय्कातःगु जगय् मेगु छपा अप्पा तनेगु ज्या जूगु दु । अथेसां ऐतिहासिक सामग्रीत पर्याप्त मात्राय् उपलब्ध मजूगुलिं यक्व खँत अस्पष्ट हे तिनि । थ्व विषय्स हाकनं दुग्यंक अध्ययन जुइमाःगु आवश्यकता दनि । भविष्यय् मेमेपिं अध्येतातय्सं अध्ययन न्ह्याकाः थ्व विषययात पूर्णता बीगुपाखे न्ह्यचिलादी धकाः आशा याय्छिं ।

थ्व सफू नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया स्नातकोत्तर तगिंया च्यगूगु पत्रया पाठ्यक्रम पूवंकेत च्वयागु शोध प्रबन्धया परिमार्जित रुप खः । थ्व विषयय् अनुसन्धान याय्त स्वीकृति बियाः अनुकुल वातावरण दय्कादीम्ह नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया निवर्तमान प्रमुख प्रा. डा. सुन्दरकृष्ण जोशीजु प्रति कृतज्ञता प्वंकाच्वना । शोध निर्देशक जुयाः माःगु इलय् माःकथं सल्लाह सुझाव बियाः लँ क्यनादीम्ह गुरुवर काशीनाथ तमोटजु प्रति कृतज्ञ जुयाच्वना । वय्कलं जिगु लागि गुगु मेहनत यानादिल उकिया लागि वय्कःप्रति न्ह्याबलें ॠणी जुयाच्वना । इलय्व्यलय् हःपाः व सुझाव बियाः उत्साहित यानादीपिं गुरुपिं डा. तुयुबहादुर महर्जन, रास जोशी, ओमकारेश्वर श्रेष्ठ, तुलसीलाल सिंहजुपिं लगायत सकल गुरु गुरुमांपिंत नं आपालं सुभाय् दु । शोध प्रबन्धया अन्तर्वार्ता कयाः अमूल्य सुझाव बियादीम्ह डा. भद्ररत्न वज्राचार्यजुयात नं सुभाय् बियाच्वना । थःके दुगु थ्यासफू क्यनाः ल्ह्ययुगु स्वीकृति बियादीम्ह अनुसन्धानकर्ता छत्रबहादुर कायस्थजुयात नं सुभाय् देछानाच्वना ।

अन्तय्, अनुसन्धान प्रबन्ध च्वय्गु ज्याय् प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपं ग्वाहालि यानादीपिं पासापिं राजेन्द्र शाक्य, किरण शाक्य, राजितबहादुर श्रेष्ठ, ज्ञानीमैयाँ महर्जन, रश्मि मानन्धरयात सुभाय् दु । कम्प्यूटर टाइप यानाः ग्वाहालि यानादीगुलिं रजमाइल डेस्कटप, तापाहितिया मय्जु सुजिता माःजुयात नं सुभाय् दु । शोध प्रबन्धयात सफूया रुपय् पिकाय्त स्वीकृति बियादीम्ह नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया प्रमुख प्रो. प्रेमशान्ति तुलाधरयात सुभाय् बियाच्वना । सफू पिकाय्गु भाला कयादीगुलिं न्हू हिसु पुचःयात नं सुभाय् देछानाच्वना ।

- रवि शाक्य, इखाछेँ, यल ।

प्रकाशकीय

इतिहास न्ह्याक्व अध्ययन, अनुसन्धान याःसां पूवनी मखु। छुं न छुं ह्याकिं वनाः हे च्वनी। उकिं ऐतिहासिक विषयवस्तुयात कयाः अध्ययन अनुसन्धान याय्गु गुबलें दिकेमज्यू, खुसिया लः थें कलकल मदिक्क न्ह्याकातुं च्वनेमाः। इतिहासं हे वर्तमानया लँपु यचुका बी उकिं न्ह्यागुं इतिहास सुं व्यक्ति, वर्ग, धर्म, समाज, देशया जक सीमित सम्पत्ति जुइमखु समग्र विश्व मानवया साझा जुइ। कार्मिक सम्वन्धया हुनिं इतिहास व वर्तमानया स्वापू क्वातुया च्वनी। नेपालया इतिहास नं थौंया विश्वयात सुथांलाक्क न्ह्याकेगु वैज्ञानिक लँपु सावित जुइफु। उकिसनं नेपाःया थःगु मौलिक संस्कृति कुबियाच्वंपिं नेवाःतय्गु इतिहासया ख्यलं ला झन् हे वर्तमान न्ह्याकेत मार्गनिर्देश याइगु खँय् विश्वास याये छिं। उकिं हे जुइ सदियौं न्ह्योनिसें नेवाःतय्गु इतिहास अध्ययन, अनुसन्धान याय्त देशीविदेशी अनुसन्धातातय्सं थःगु अमूल्य ई फ्यानावयाच्वंगु दु।

नेवाःतय्गु इतिहास अध्ययन अनुसन्धानया ख्यलय् भाजु रवि शाक्य नं छम्ह अथक परिश्रमी, अध्ययनशील व्यक्तित्वया दसिकथं *यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास* सफूयात काय्छिं। वय्कःया अध्ययनं सुलाच्वंगु यलया महापात्रपिनिगु इतिहासयात उलाब्यूगु दु। नेपालमण्डलय् महापात्रया रुपय् शासन न्ह्याकूपिनिगु अध्ययन अपाय्सकं जूगु खनेमदु नि। यलय् बाहेक यैं, दोलखा व मेमेथाय् नं महापात्रत दुगु खँ न्यनेदु तर सत्यतथ्य खँ छु खः धैगु प्रमाणिक दसुत झीगु न्ह्योने स्पष्ट मजू नि। आः रवि शाक्यया थुगु सफुतिं मेमेथाय् च्वंपिं महापात्रतय्गु इतिहास नं अध्ययन अनुसन्धान याय्गु लँपु क्यनाब्यूगु दु।

एम.ए. तगिंया निगूगु दँया च्यागूगु पत्रया पाठ्य परिपूर्ति याय्कथं भाजु रवि शाक्यजुं नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालयस प्रस्तुत यानादीगु थुगु अनुसन्धान प्रवन्ध हे थन सफूया रुपय् पिहाँ वःगु खः। उकिं नं थुगु सफू यलया महापात्रपिनिगुबारे अध्ययन अनुसन्धान याय्मंदुपिं अनुसन्धातापिनिगु निंतिं दुग्यंगु प्राज्ञिक ज्वलं जुइफु धैगु भलसा काय्छिं। थुलिमछि मूवंगु सफू पिथनेत च्वमिभाजुं **न्हू हिसु पुचः**यात हे ल्ययादिल, थ्व वय्कःया उदार मनया छगू दसु खः। वय्कःप्रति पुचः न्ह्याबलें ऋणी जुयाच्वनी।

थुगु सफूथें जाःगु दुग्यंगु अनुसन्धानात्मक सफूत प्रकाशन याय्गु ह्वता चूलाकादी धकाः सकल अनुसन्धाता च्वमि भाजुमय्जुपिन्त इनाप यासें हाकनं छकः च्वमिभाजु रवि शाक्यजुयात सफू प्रकाशन याय्त भाला बियादीगुलिं सुभाय् देछानाच्वना।

- राजितवहादुर श्रेष्ठ

नायः, न्हू हिसु पुचः

धलः

अध्याय १. यलया महापात्रतय्‌गु पृष्ठभूमि

अध्याय २. महापात्र विष्णुसिंहया शासन व योगदान

अध्याय ३. नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवया शासन व योगदान

१

यलया महापात्रतय्गु पृष्ठभूमि

१.१. यलया म्हसीका

स्वनिगःया स्वंगू शहर मध्ये यें व ख्वप स्वयां ऐतिहासिक रुपं यल पुलां जू। यलया ऐतिहासिकता क्यनीगु थाय्‌त थौंतकं ल्यनाच्वंगु दनि, मनूतय् म्हुतुइ उकिया बाखं घानाच्वंगु दनि। किंवदन्ती कथं स्वय्‌बले यलया इतिहास किरातकालनिसें हे स्वानावःगु खंकेफइ। च्यासःम्ह किराततय्‌त स्याःगु च्यासःत्वाः, किरात जुजु पटुकया दरवार धकाः धयातःगु पटुकोद्वँ थुकिया ज्वलन्त दसु खः। वंशावलीइ पश्चिमं वःपिं सोमवंशी राजपूततय्‌सं आक्रमण याःगुलिं गोकर्णय् च्वंगु दरवार त्वःताः शंखमूलया दक्षिणय् मेगु दरवार दय्‌कल (Wright; 1103: 112) धकाः धयातःगु थाय् पटुक्वय् च्वंगु दरवार हे खय्‌फु। त्यागलय् च्वंगु सिद्धिलक्ष्मी देगलय् थौंतकं किरातत वयाः दिगुपूजा न्याय्‌कःवःनि (Slusser; 1118: 96)। तर यलया स्थापना बारे वंशावलीइ च्वयातःगु खँयात न्ह्यथनेगु बाहेक थौंतक प्रामाणिक रुपं व्याख्या याय्‌फगु स्थिति मदुनि। वंशावलीइ यलया स्थापना याय्‌गु श्रेय वीरदेवयात बियातःगु दु।

> वीरदेव जुजु जुयाच्वंगु इलय् घाँय् लयाः जीविका याइम्ह कुष्ठरोग थाःम्ह मनू छम्ह दुगु खः। व न्हिंन्हिं ललितवन (कुम्भेश्वर)य् वनाः घाँय् लयाः मध्यलखु (राजधानी)इ वनाः मीम्ह खः। छन्हु घाँय् ललं लः त्वने प्याःचायाः थःगु न्वः छथाय् दिकाः लः माःवन। छथाय् पुखू छगू खनाः अनयागु लः त्वनाः म्वःल्हुत। उगु लःया प्रभावं यानाः वया कुष्ठरोग लनाः बांलाःगु रुप दत। लिहांवःबले थःम्हं न्हापा त्वताथकूगु न्वः लिकाय् मजीक सिद्ध जुयाच्वन। उकिं न्वः अनहे त्वःताः घाँय् मीत मध्यलखुइ वंबले जुजुं वया रुप गुकथं परिवर्तन जूगु धकाः न्यन। उम्ह मनुखं जूगु फुक्क खँ कन। जुजुं उगु थाय् स्वयाः व मनूयात **ललित** धकाः नां बियाः थः पासा यानातल। जुजुं उगु तीर्थयात छु नां बीगु धकाः मती तयाच्वन। उगु चान्हय् जुजुं म्हगसय् ताल- "उगु तीर्थया नां गौरी कुण्ड तीर्थ खः। उकिया ८कु दक्षिण पूर्व कुनय् जि सर्वेश्वर लिङ्ग ल्हानाच्वनागु दु, अन

म्हुया: स्व । उकिया नापसं शहर दय्का: ललितपत्तन धका: नां ति ।"
जुजुया न्ह्यलं चाय्धुंका: २०,००० मनूतय्त आवाद याना: शास्त्रीय प्रमाण अनुसार ललितपुर शहर दय्कल । ... शहरय् मणिचैत्य, मणिधारा, मणिलिङ्ग, मणिगणेश, मणिकुमार, मणिमहाकाल, मणिमण्डप, मणिगलभट्टारक दय्कल वीरदेव जुजु जूबले कलिगत संवत् ३४०० (ई. २९९) थ्यंगु ख: ।

(Wright; 1103: 134-36)

यलया स्थापना या:म्ह वीरदेवयात वंशावलीइ अंशुवर्मा धुंका: लिपायाम्ह धयात:गु दु । राइट वंशावलीइ अंशुवर्मा > कृतवर्मा > भीमार्जुनदेव > नन्ददेव > वीरदेव धका: बियात:गु दु (1103: 133-34)। पद्मगिरी वंशावलीइ यल स्थापना या:गु ई कलिगत संवत् ३५०० (ई.३९९) व वीरदेवयात बुंगद्य: ह:म्ह नरेन्द्रदेवया बौ धयात:गु दु (Hasrat; 1090: 43-44) । तर वंशावलीया थुपिं खँत पाय्छि मजू । थौंतक छुं नं अभिलेखय् वीरदेव धैम्ह जुजुया नां लुयाव:गु मदुनि । अंशुवर्माया शासनकाल ई. ६०५-६२१ तक व नरेन्द्रदेवया शासनकाल ई.६४३-६७९ तक धका: ऐतिहासिक रुपं प्रमाणित जुइधुंकूगु दु । उकिं वंशावलीइ बियात:गु थ्व बाखंयात विश्वास याय्गु आधार मदु ।

यलया थीथी नां

इतिहासया विभिन्न कालखण्डय् यलयात थीथी नामं सम्बोधन यानावयाच्वंगु दु । थीथी अभिलेखय् यलयात थइकीगु नां थकथं दु -

क) **लडितग्राम** - अमेरिकाया Cleveland Museumय् च्वंगु शसं ५१३ (ई. ५९१)या बुद्धया पादपीठ अभिलेखय् थ्व नां व:गु दु (Slusser; 1125: 171) ।

ख) **यूपग्राम** - धनवज्र वज्राचार्यया कथं संस्कृत खँग्व: यूपपाखें यल व:गु ख: गुकिया अर्थ मौलो (यलसिँ/sacrificial pillar) ख: । न्हापां मंगलबजार व वया ज:ख: च्वंगु थाय्यात जक यूपग्राम धाइगु ख:सा लिपा मेमेगु ग्रामत थुकी समाहित जुया: क्षेत्र विस्तार जुयावंगु ख: । यूपग्राम खँग्व: स्वंगू लिच्छविकालीन अभिलेखय् व:गु दु ।

- शसं ४५५ (ई. ५३३)या पशुपति भस्मेश्वर शिवलिङ्ग अभिलेख (वज्राचार्य; १११६:१५५)
- मासं ६७ (ई. ६४३)या यल भन्सारचोकया नरेन्द्रदेवया अभिलेख (वज्राचार्य; १११६: ४५८-५९)
- मासं १४८ (ई. ७२४)या जयदेवया जुइमा: धका: अनुमान यानात:गु अभिलेख (वज्राचार्य; १११६: ५४३-४४)

ग) **ललितब्रुम** - लिच्छवि अभिलेखय् उल्लेख जूगु थाय् विशेषयात क्यनीगु प्रत्यय 'प्रिङ्ग /पृङ'या परिवर्तित रुप ब्रुम ख: । नेसं ४० भाद्र शुक्ल पुन्हिया शंकरदेवया राज्यकालय् च्वयात:गु प्रज्ञापारमिता सफुती उल्लेख व:गु दु (Petech; 1104: 31-32) ।

घ) **ललिताख्यपुर** - यल गंचाननिया नेसं १३२या उमामहेश्वरया पादपीठ अभिलेखय् थ्व नां व:गु दु (Regmi-III; 1086: 3) ।

ङ) **ललितपत्तन** - पत्तन धैगु समुद्र सिथय् ला:गु वैश्यतय्गु अप्व: बसोबास दुगु व्यापारिक शहर ख: (Acharya; 1047: 333) । यल समुद्र सिथय् मला:सां 'पत्तन' धका: विशेषण बियात:गु दु । गुइत बहिली च्वंगु नेसं १४४या अभिलेखय् ललितपत्तनया उल्लेख व:गु दु (Regmi-III; 1086: 4) ।

च) **ललितपुर** - खाइ व गढप:खालं चा:हुइका: किल्लाबन्दी यानात:गु शहरयात 'पुर' धाइ (Acharya; 1047: 354) । नेसं १९८या शंकरदेवया राज्यकालय् ल्ह्ययात:गु 'बोधिचर्यावतार' सफुती ललितपुरया नां व:गु दु (Petech; 1104: 47) ।

छ) **ललितपुरनगर** - नेसं ३६७या अष्टसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता ग्रन्थय् ललितपुरनगर धका: उल्लेख व:गु दु (Petech; 1104: 84-85) ।

ज) **ललितपुरमहानगर** - नेसं ४०४या शतसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता ग्रन्थय् थ्व खँग्व: व:गु दु (Petech; 1104: 91) ।

झ) **ललितभूमि** - नेसं ६८०या जग्गा न्याय्मीगुया ताडपत्रय् 'ललितभूमि' नां छ्यलात:गु दु (Regmi-III; 1086: 131)।

ञ) **यल** - किरात जुजु यलम्बरया नामं यल नां च्वंगु धका: तर्क बीपिं दुसां थुकियात पुष्टि याइगु ऐतिहासिक आधार लुयाव:गु मदुनि । संस्कृत खँग्व: 'यूपग्राम'पाखें यल व:गु संस्कृत केन्द्रित अवधारणा छखे दुसा तिब्बती ब्युत्पत्ति बीपिं विद्वान्त नं दु । स्नेवग्रोवया कथं तिब्बती खँग्व: Ye-rangपाखें यल जूगु ख: । 'यल'या उल्लेख १४गूगु शताब्दीनिसें व:गु दु । गोपालराजवंशावलीइ यक्व थासय् 'यन्ह' च्वयात:गु दु । लिपाया मेमेगु अभिलेखय् ध्वनि परिवर्तन जुजुं ञल, ञला, यल जूव:गु दु ।

ट) **माणिगल** - माणिगल धैगु यलया लाय्कू क्षेत्र ख:सां लिपा थुकिया क्षेत्र विस्ता जुयावना: यल देय्यात थुइकीगु पर्यायवाची खँग्व: जूवन । माणिगलया दकले पुलांगु उल्लेख नेसं १०७या कुम्भेश्वर घाँय्बुँ अभिलेखय् व:गु दु (तेवारी व मेपिं-९, १०८३:२४) ।

ठ) **पाटन** - यलया दकले न्हूगु नां थ्वहे ख: । उत्तरमध्यकालनिसें थुकिया प्रयोग जुयावयाच्वंगु दु । 'ललितपत्तन' खँग्व:या ल्यूनेच्वंगु 'पत्तन'पाखें पाटन जूगु आपा: सम्भावना दु । किरात जुजु शङ्खों 'पटङ्गी चौरी' नांया न्हूगु शहर दय्कूगु व पटङ्गीपाखें हे 'पटङ्ग' जुजुं पाटन जूगु ख: धैगु किरात इतिहासकारतय्गु धापू दु (प्रधान, १११८: ९७) । तर थुकियात अभिलेखपाखें पुष्टि याय्फैगु आधार लुयाव:गु मदुनि । पाटनया अभिपति धका: उपाधि का:म्ह न्हापांम्ह जुजु सिद्धिनरसिंह मल्ल ख: । हरिकृष्ण आचार्य व श्रीराम आचार्यपिंसं कागेश्वरीया जग्गा ढकालतय्त दंक मिया: यलय् सिद्धिनरसिंह मल्लया शरणय् व:गु खँया टिपोट यानात:गुली सिद्धिनरसिंह मल्लयात **पाटनाधिपं** धयात:गु दु (वज्राचार्य, १०८२: ८८-८९) । नेसं ६३५स वीरनरसिंह मल्ल (योगमतीया भा:त ?) सीगु घटनावली टिपोटय् पातन (पाटन) खँग्व: व:गु दु (वज्राचार्य, १०८८ क: ११३) । जुजु राज्यप्रकाश मल्लं कालु पाण्डेयात छ्व:गु विसं १८०४ श्रावण शुदि १४ शनिवारया पत्रय् 'पाटन' छ्यलात:गु दु (आचार्य, ११२४: २०२) । अथेहे विसं १८१३ आश्विण वदि १२खुन्हु जयप्रकाश मल्लं कालु पाण्डेयात छ्व:गु पत्रय् नं 'पाटन' छ्यलात:गु दु (आचार्य, ११२४: २३८) ।

थुकथं किरातकालनिसें गौरवमय पुरातात्विक महत्व कुबियावयाच्वंगु यलया थ:गुहे विशिष्ट म्हसीका दु । वंशावलीइ मध्यकालय् नेपालमण्डलया राजधानी यल जूगु धका: न्ह्यथनात:गु दुसां ऐतिहासिक प्रमाणं थुकियात पुष्टि या:गु मदुनि । बरु मध्यकालया शुरुनिसें सामन्त महापात्रतय्सं शासन न्ह्याकावयाच्वंगु तथ्य प्रमाणित जुइधुंकूगु दु । अझ नेसं ६५६-७१७तक केन्द्रपाखें ब्यागलं जुया: स्वतन्त्र राज्यया मान्यता काय्त सफल जूगु ख: ।

१.२ पात्र/महापात्रया परिचय

नेपालय् प्राचीनकालंनिसें हे विकेन्द्रित शासन व्यवस्था लागू जुयावयाच्वंगु ख: । लिच्छविकालय् नेपालया पूर्व व पश्चिमपाखे सामन्ततय्सं शासन यानाच्वंगु ख: । थुपिं सामन्ततय्सं केन्द्रयात कर पुला: केन्द्रया आदेश अनुसार शासन न्ह्याकीगु ख: । सामन्तत इलय्ब्यलय् राजदरवारय् हाजिर जूवइगु इलय् गद्दीनसीन राजा वा अधिकार युक्त सहायक शासकया तुति भागि याइगु ख: (वज्राचार्य, १०८९: ९) । केन्द्रय् कमजोरी खनेदतकि थुपिं सामन्ततय्सं स्वतन्त्र जुइगु कुत: याइगु ख: । गद्दीइ फय्तुइवं मानदेवं पूर्व व पश्चिमया सामन्ततय्गु विद्रोहया सामना याय्मा:गु व मानदेवं उगु विद्रोहयात क्वत्य:गु घटना इतिहास प्रसिद्ध जू । नेपालमण्डल पिने जक मखु, दुने नं स्थानीय सामन्त शासकत नियुक्त यानातइगु ख: । यल म्व:मदुगल्ली (छिन्नमस्ता) वनेथाय् च्वंगु मासं ४८ (ई. ६२४)या ध्रुवदेव व जिष्णुगुप्तया अभिलेखय् अंशुवर्मा दय्काब्यूगु ध: स्यंगुलिं सामन्त चन्द्रवर्मा विन्ति या:कथं जीर्णोद्धार याय्गु जिम्मा चन्द्रवर्मायात हे ब्यूगु ख: (वज्राचार्य, १११६: ४०२) । मध्यकालय् वया: नं केन्द्रं तप्यंक

शासन याइगु प्रदेश व सामन्तपाखें शासन याइगु प्रदेश याना: निगू कथं नेपालयात विभाजन यानात:गु खनेदु। प्रशासन न्ह्याके अ:पुकेत राज्ययात अनेक विषयय् ब्वथला: 'विषयाधिपति' नियुक्त याय्गु यात। मध्यकालया अभिलेखय् दकले न्हापां खनेदुगु विषय 'श्रीजिग्लोद्गम' ख: । अमेरिकाया न्यूयोर्कय् च्वंम्ह ज्याक जिम्मरम्यानया संकलनय् च्वंगु विष्णुया मूर्तिइ थ्व अभिलेख कियात:गु ख: । नेसं १२४ चैत्र कृष्ण १२ बुधवार या थ्व अभिलेखय् श्रीउदयदेवया राज्यकालय् श्रीजिग्लोद्गम विषयय् च्वंम्ह श्रीलृपनं गरुडध्वज विष्णुयात कोश (कवच) देछा:गु खँ च्वयात:गु दु (वज्राचार्य, १०९८: १०९) । थ्व धुंका: फणपिङ्गविषय (नेसं १४०), उदयपुरविषय (नेसं १८६), गण्डीगुल्मविषय (नेसं २१३), धवलस्रोतपुर (नेसं २२०), मंग्वरविषय (नेसं२२१), पन्नगविषय (नेसं २७०), पञ्चावतदेशविषय (नेसं ३२१), ख्वखनाविषय (नेसं ४३५) आदि विषयत खनेदत। थुपिं विषयाधिपति सामन्तत नं केन्द्रया आदेशकथं कर पुला: शासन याइपिं ख: । केन्द्रय् कमजोरी खनेदतकि थ:त हे स्वतन्त्र शासककथं प्रस्तुत याइपिं ख: । नेसं २२०या 'आर्योष्णीषविजय-नाम-धारणी' सफुती धवलस्रोतपुरया महासामन्त रामदेवया विजयराज्य धयात:गु दु, तर उबले जुजु जुयाच्वंम्ह हर्षदेवया नां उल्लेख यानात:गु मदु (Petech, 1104: 50)। थुपिं सामन्ततय्गु ज्या धैगु केन्द्रयात आवश्यक जुइबले सैनिक सहायता बीगु व इलय्व्यलय् किसि उपहार ज्वना: राजधानीइ हाजिर जूवय्गु ख: (वैद्य व वज्राचार्य, १११८: ७२) । मध्यकालया राजनीतिइ प्रभावशाली जुया: खनेद:व:पिं महापात्रत नं केन्द्रं मान्यता बियात:पिं स्थानीय सामन्त अधिकारी ख: । थुपिं नं छगू कथं सामन्त हे ख: । ऐतिहासिक सामग्रीइ थुमित थकू जुजु, वैश्य ठकुरी, तवतवमी धका: नं उल्लेख यानात:गु दु । पात्रया परिभाषा छम्ह अज्ञात शास्त्रकारं थुकथं न्ह्यथनात:गु दु -

विद्या ददाति विनयं, विनयाद् भवति पात्रता ।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति धनाद् धर्म ततो सुखम् ॥

(विद्यां विनय बिइ, विनयं पात्रता दइ । पात्रतां धन प्राप्ति जुइ । धनं धर्म अले सुख लाइ ।)

पात्रया सामान्य अर्थ दान बी योग्यम्ह मनू ख: (Apte; 1115 : 610)। तर पात्रया राजनैतिक अर्थ मेकथं हे दु। पात्रया राजनैतिक अर्थ जुजुया मन्त्री (Apte; 1115 : 610) व महापात्रया अर्थ प्रधानमन्त्री नं ख: (Apte; 1115 : 750)।

पेटेकं पात्र/महापात्रतय्त भारदारी सभाया अधिकृत (Court official) कथं व्याख्या यानात:गु दु (1104: 190)।

डिल्लीरमण रेग्मीं पात्र/ महापात्र धैपिं मन्त्रीस्तरय् थ्यंपिं विभाजित प्रशासकीय ईकाइया प्रमुख प्रशासक खः धयादीगु दु (I; 1085: 498-99)।

विक्रमजीत हजरतया कथं महापात्र धैपिं क्वय्या स्तरया मन्त्री खः वा विभाजित प्रशासकीय इलाकाया गभर्नर खः (1090: xliv)।

वर्नहार्ड कोल्भर व हेमराज शाक्यया कथं पात्र धैपिं भूकर अधिकृत (Cadastral officer) खः (110 : 91)। तर प्राचीन भारतीय अर्थ व्यवस्थाया आधारय् वय्कःपिसं छ्यानादीगु अर्थ नेपाःया सन्दर्भय् पायछि मजू।

थुकथं थीथी विद्वान्पिंसं पात्र/महापात्रया अर्थ छ्यानादीगु दु। थुपिं दक्व खँया निचोड कथं पात्र/महापात्र धैपिं केन्द्रीय सरकारया अन्तर्गत च्वनाः ज्या याइपिं मन्त्री सरहया शक्ति दुपिं स्थानीय प्रशासक खः धकाः धायफु। तर थुपिगु नियुक्तिप्रक्रियाय् केन्द्रया छुं हे भूमिका दइमखु। थुपिं वंशानुगत रुपं शासनसत्ताय् वइपिं खः।

१.३ यलया प्रशासनिक विभाजन

यल शहरया निर्माण लिच्छविकालय् हे जुइधुंकूगु खनेदु। लिच्छविकालया थीथी ग्रामतय्गु पुचःपाखें हे यल शहर विकास जूगु खः। उपिं ग्रामत हे लिपा वनाः त्वाःया रुपय् हिलावंगु खः। थीथी ग्रामत मध्ये केन्द्रय् लाःगु 'यूपग्राम'या विकास मेमेगु ग्रामत स्वयाः आपाः जुयाः 'द्रङ्ग'य् परिणत जुल। मेमेगु ग्रामत थ्व द्रङ्ग दुने समाहित जुल। लिच्छविकालय् थन यक्व बौद्ध विहारत निर्माण जुइधुंकूगु खँ एतिहासिक तथ्यं प्रमाणित याय्धुंकूगु दु। मध्यकालय् वयाः विहार निर्माणया ज्या अभ्र अप्वयावन। विद्वान्तय्सं पूर्वमध्यकालया स्वब्वय् निब्व अर्थात् ईश्वीया १३ गूगु शताब्दीया अन्त तकया ईयात बौद्ध प्रवाहया आरोहकाल कथं नालाः उगु इलय् हिन्दूधर्म शिथिल जूगु खँयात स्वीकार यानातःगु दु (शर्मा; १११७: ५८)। थौंकन्हे खनेदुगु प्रमुख बौद्ध विहारत वहे कालखण्डय् निर्माण जूगु खः। उपिं विहारय् ग्रन्थत च्वय्गु, ल्ह्ययगु ज्या जुइगु खः। शैक्षिक, धार्मिक व बौद्धिक केन्द्रया रुपय् विहारतय्गु विकास जुल। थ्वहे खँयात ध्यानय् तयाः स्नेलग्रोवं यलयात मध्यकालीन यूरोपया ततःधंगु विश्वविद्यालयलिसे तुलना यानादीगु दु (1115: 102)। थ्व इलय् यलया विभाजन हे बौद्ध विहारया आधारय् जुयाच्वंगु खः। बौद्ध विहारया आधारय् यलया विभाजन जुइन्ह्यः यलया विभाजन गुकथं जुयाच्वंगु खः धकाः धाय्थाकु। नेसं १५६ श्रावण शुक्ल १२या लक्ष्मीकामदेवया राज्यकालय् च्वयातःगु 'शिवधर्म' सफुती 'श्रीमानिग्वलके पश्चिमरथ्याम्' धकाः उल्लेख यानातःगु दु (Regmi-I; 1085 : 118-19)। थुकिं उबलेतक मंगः लाय्कूयात केन्द्रविन्दु यानाः दिशावाची शब्दं थाय् क्यनेगु पद्धति दुगु धकाः क्यं। 'रथ्या' शब्दया उल्लेख लिच्छविकालया अभिलेखय् हे वय्धुंकूगु दु। देउपाटन कसाइँटोलया नरेन्द्रदेवया मासं ७१ (ई. ६४७)या अभिलेखय् 'वृजिकरथ्या' शब्द वःगु दु। 'रथ्या' धैगु रथ न्ह्यांवनेत

दय्कात:गु त:बला:गु लँ ख: (वज्राचार्य, ११११६: ४७७) । अमरकोशय् रथ्या धैगु शहर -गांया दथुइ च्वंगु लँपु धयात:गु दु (गौतम, १०८९: ७६) । थ्व स्वयां छुं ई लिपा हे यलयात बौद्ध विहारया आधारय् ब्वथलेगु प्रचलन खनेदत । उकथं विभाजन याय्बले मंग: लाय्कूयात केन्द्रविन्दु यानात:गु दु । लाय्कूयात केन्द्रविन्दु याना: थाय् विशेषया नां तय्गु चलन लिच्छविकालय् हे दय्धुंकूगु ख: । अंशुवर्माया हाँडिगाउँया मासं ३० (ई. ६०६)या अभिलेखय् राजदरवारया दक्षिण, पश्चिम, उत्तरपाखे ला:गु विभागयात छसीकथं दक्षिणद्वार, पश्चिमद्वार व उत्तरद्वार धका: नां बिया: विशेष वजेटया व्यवस्था यानात:गु दु (वज्राचार्य, ११११६: ३०२) । स्लसरया कथं 'माणिगल' खँग्व:या अर्थ हे केन्द्रय् ला:गु थाय् ख: (Slusser, 1118: 112) । थ्वहे पद्धतिया अनुशरण याना: माणिगलया दक्षिणपाखे ला:गु थाय्यात दक्षिणविहार व माणिगलया उत्तरपाखे ला:गु थाय्यात उत्तरविहार धका: ब्वथलेगु ज्या जुल । दक्षिणविहार व उत्तरविहार अन्तर्गत नं थीथी विहारत आवद्ध जुयाच्वंगु ख: । उपिं विहारतय्गु नामं हे यलया यक्व त्वा:या नां थौंतकं कायम जुयाच्वंगु दनि ।

१.३.१ दक्षिणविहार

माणिगलया दक्षिणपाखे ला:गु क्षेत्रयात दक्षिणविहार धका: नामकरण यानात:गु ख: । थ्व क्षेत्र दुने मंग: लाय्कूया दक्षिणपाखे ला:गु थाय्त दुथ्यानाच्वंगु दु । इपिं दक्व क्षेत्रया केन्द्र चाहिं थौंकन्हय्या इबाहा:बही (राजश्री महाविहार) ख: । दक्षिणपाखे ला:गु विहारतय्गु प्रमुख प्रशासकीय कार्यालय जूगुलिं थ्व विहारया नां हे दक्षिणविहार जूवंगु ख: । 'दक्षिण'यात नेपालभाषां 'ये' धाइगुलिं 'येबाहा:बही' जुजुं 'इबाहा:बही' जूवंगु ख: । 'य' ध्वनि परिवर्तन जुया: 'इ' जुइगु ध्वनिपरिवर्तनया सामान्य नियम ख: । नेसं ८२० पौष कृष्ण ११या ताडपत्रय् थ्व विहारयात माणिगलं दक्षिणपाखे ला:गु **यीबाहार** धयात:गु दु (आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ७९३) । थजा:गु दसु मेमेगु नं आपालं दु । 'इचंगुनारायण' व 'इटाचपली' थुकिया बांला:गु दसु ख: । उकिं इबाहा:बहीया शाब्दिक अर्थ नं दक्षिणविहार हे ख: । पं. हेमराज शाक्यया कथं नं इबाहा:बहीया मेगु नां दक्षिणविहार ख: (१११३: ३०) ।

इबाहा:बहीया स्थापना बारे छता खँ स्पष्ट याय्मा:गु आवश्यकता खनेदु । इबाहा:बहिली च्वंगु नेसं ५४७या ताम्रपत्रय् उल्लेख जुयाच्वंकथं प्रधानमहापात्रपिं राजसिंहमल्लदेव, उदयसिंहमल्ल, जयधर्मसिंहमल्ल, रुद्रसिंह व जयभीममल्ल न्याम्हेसिया पालय् थुगु विहारया निर्माण जूगु ख: (Regmi -III; 1086 : 56-57) । तर इबाहा:बही थौंस्वयां लगभग ६०० दँ न्ह्य: जक निर्माण जूगु धका: विश्वास याय्मछिं । प्रामाणिक अभिलेख कथं दक्षिणविहारया दकले पुलांगु उल्लेख नेसं २४०या ताडपत्रय् व:गु दु, गुकी दक्षिणविहारया **श्रीरामेद वर्म्म**या नां न्ह्यथनात:गु दु (शाक्य, ११००: ९, ताडपत्र ल्या: १२) ।

दक्षिणविहारलिसे आवद्ध जूगु छगू विहार ज्येष्ठविहार खः । थौंकन्हय् थ्व विहारयात ज्येष्ठवर्ण महाविहार/ज्याथविहार/ज्याबाहाःबही धाय्‌गु याः । थुगु विहार व इबाहाःबहीया निर्माण छगू हे इलय् जूगु खः । छाय्‌धाःसा थुगु विहार व इबाहाःबही निम्ह दाजु किजापिनि खः, दाजुम्हेसिया विहार ज्याबाहाःबही व किजाम्हेसिया विहार इबाहाःबही खः धैगु स्थानीय मनूतय्‌गु धापू दु (वज्राचार्य, ११२१: १४१) । ज्याबाहाःबहिली ध्यानमुद्रा ज्यानाः पद्‌मासनय् च्वनाच्वंम्ह खतां आजु (सुनयश्री मिश्र)या पुलांगु मूर्ति सुरक्षित जुयाच्वंगुलिं यम्पि महाविहार (ईबही) दयकूम्ह सुनयश्री मिश्रं हे ज्याबाहाःबही दयकूगु धकाः अनुमान याय्‌छिं (वज्राचार्य, ११२६: ४-५) । थुकथं स्वय्‌बले दक्षिणविहार (इबाहाःबही) व ज्येष्ठविहार (ज्याबाहाःबही) १००० दँ पुलांगु विहार खः धकाः धाय्‌फु । उकिं नेसं ५४७ स न्याम्ह प्रधानमहापात्रपिसं इबाहाःबहीया निर्माण याःगु मखसे पुनर्निर्माण जक याःगु खः धकाः धाय्‌फु । थुगु विहारया नां 'राजश्री महाविहार' जूगु कारण पुनर्निर्माण याःपिं न्याम्ह प्रधानमहापात्रपिं मध्ये राजसिंहमल्लदेव प्रमुख जूगुलिं वया हे नामं विहारया नां तःगु जुइफु । स्लसरं थुगु विहारया नां सिंहवर्ण महाविहार बियातःगु दु (Slusser-II; 1118: plate 156) । सम्भवतः थुगु नां इबाहाःबहीया पुलांगु नां जुइफु ।

१.३.२ उत्तरविहार

मंगः लाय्‌कूया उत्तरपाखे लाःगु क्षेत्रयात उत्तरविहार धकाः ब्वथलातःगु खः । उत्तरपाखे लाःगु क्षेत्रया प्रमुख प्रशासनिक केन्द्र जुयाच्वंगु उत्तरविहार थौंकन्हय्‌या क्वाःबाहाः (हिरण्यवर्ण महाविहार) खः । थुकिया पुष्टि याइगु दकले बांलाःगु प्रमाण कथं थुगु विहारया संघयात थौंतकं **यंबाहाःसंघ** धाइगु परम्परायात काय्‌फु । नेपालभाषाय् 'यं' धैगु उत्तर खः । उकिं यंबाहाःसंघ धाःगु उत्तरविहारया संघ धाःगु धकाः प्रष्ट जू । थुकिया आधारय् गेल्नरं नं क्वाबाहाःया पुलांगु नां यंबाहाः (उत्तरविहार) जुइफुगु अनुमान यानादीगु दु (Gellner; 1116: 135)। क्वाःबाहाः हे उत्तरविहार खः धकाः पुष्टि याइगु मेगु प्रमाण अन हे सुरक्षित जुयाच्वंगु नेसं ५२९या कँय्‌पौ खः । उगु कँय्‌पती विहारया प्रमुख देवता योगाम्बरयात **उत्तरविहाराधिपति** धकाः सम्वोधन यानातःगु दु ।

> शुभ श्रयस्तु संवत् ५२९ माघ कृष्ण नवम्याम्रतिथौ हस्तनक्षत्र हर्षनयोगे शुक्रवारसरे श्रीउत्तरविहाराधिपति श्रीयोगाम्बर घेर्स्थि महाविहार गण मध्यत श्रीहिरण्यवर्णमहाविहार मध्यगणस्थित श्रीश्री चैत्यभट्टारकस्यालय तत्रैव वज्राचार्य श्रीदव्यजनयपास्य श्रीमेघराज थवरपासन भार्या धर्मपत्नि जयलक्ष्मी भरि सहितन कनकलश ध्वजावरोहन याङा दिन जुरो ॥ शुभमस्तु ॥
>
> (Bajracharya; 1113: 119)

अभिलेखय् उत्तरविहारया दकले पुलांगु उल्लेख नेसं २६२या ताडपत्रय् व:गु दु, गुकी उत्तरविहारया **श्रीजयपाल वर्मन**या नां न्ह्यथनात:गु दु (शाक्य; ११००: १४, ताडपत्र ल्या: १९, Kolver and Shakya; 1105: 115-16, Doc. no. 9)।

क्वा:बाहा:या स्वापू उत्तरविहारलिसे स्वाइगु मेगु दसु क्याम्ब्रिज विश्वविद्यालयया पुस्तकालयस संग्रह यानात:गु 'वज्रावली' सफू ख: । नेसं ५४७ भाद्र शुक्ल ५ शनिवार या उगु सफुती 'माणिगलके: उत्रविहारे श्रीह्नर्णवर्णमहाविहारावास्थित भिक्षु श्रीजिवयीभद्रेण स्वहस्तेन लिखितं' धका: उल्लेख जूगु दु (Bendall; 1112: 197)। थौंतक नं २५ गू कचाबाहा:या प्रमुख विहार जुया: यलया बौद्धधर्म व संस्कृतिया गतिविधि न्ह्याकीगु प्रमुख केन्द्र कथं थुगु विहारं ज्या यानाच्वंगु दनि ।

१.३.३ पिंथविहार

यलयात दक्षिणविहार व उत्तरविहार धका: निगू क्षेत्रय् ब्वथलेगु या:सां राजनैतिक परिदृष्यय् मेगु छगू शक्ति ब्वलन - पिंथविहार (पिंबाहा:) । थौकन्हय् थुगु विहारया अस्तित्व मदय्धुंकल। थुगु विहारया मनूतयसं (शायद महापात्रतय् सन्ततितय्सं) विहार दुगु क्षेत्र मेपिंत हे मियावंगु व न्यानाका:पिं उपिं मनूतय्सं विहार स्यंका: न्हूगु कथं छेँ दनाब्यूगु ख: (Locke; 1105: 232) । पूर्वमध्यकालय् थ्व विहार अतिकं शक्तिशाली प्रशासनिक केन्द्र कथं ब्वलंगु ख: । विहारया निर्माण गुबले सुनां यात धका: धाय्मफुनि । तर सम्राट अशोकं यलय् दय्कावंगु न्यागः थूर मध्ये दथुइ ला:गु थूर पिंबाहा: चैत्य ख: धका: दावी याइपिं नं दु । तर थुकियात पुष्टि याइगु प्रमाण लुयामव:नि । थ्व विहारया उल्लेख जूगु दकलें पुलांगु अभिलेख अन हे च्वंगु चैत्यया शिलापत्र ख: । ने.सं ४७०स समशुद्दीनं आक्रमण याना: उगु चैत्य स्यंकाब्यूगुलिं ने.सं ४७७ स महापात्र मेघपाल वर्मा जीर्णोद्धार याना: उगु अभिलेख त:गु ख: । यक्ष मल्ल धुंका: वया काय् रत्न मल्लया पालय् थ्व विहारया शक्ति चर्मोत्कर्षय् थ्यन । यलया पिंबाहा: क्षेत्र व किपूया सम्पूर्ण प्रशासनिक ज्याखँ थ्वहे विहारं यानाच्वंगु ख: । तर ने.सं ६४८स जगतपालया निर्मम हत्या जुसेंलि थुगु विहारया राजनैतिक शक्ति समाप्त जुल ।

थुकथं यलय् मूलरुपं स्वंगू प्रशासनिक शक्तिकेन्द्र ब्वलन- दक्षिणविहार, उत्तरविहार व पिंथविहार । थुपिं स्वंगुलिं विहारया प्रशासनयात संयुक्त रुपं **त्रिभयविहार** धका: धाय्गु प्रचलन जुल । थुपिं स्वंगुलिं विहारया थ:थ:गु प्रशासनिक क्षेत्र दुगुलिं थ:गु क्षेत्रय् थ:म्हं शासन न्ह्याकीगु ख: । तर स्वंगू विहार दथुइ गुकथं सामन्जस्य याना: शासन न्ह्याकीगु ख: धैगु बारे उलि स्पष्ट जुइफुगु मदुनि। देविचन्द्र श्रेष्ठं नेसं ४८४या छगू ताडपत्रया आधारय् उगु इलय् यँ व यलया महापात्रतय्गु संयुक्त शासन न्ह्यानाच्वंगु तर्क न्ह्यब्वयादीगु दु (श्रेष्ठ; ११२४: ३१-३२)। तर थ्व बारे दुग्यंक अध्ययन जुइ ल्यंदनि ।

१.४ महापात्रतय् राजनैतिक सांस्कृतिक पृष्ठभूमि

नेपालमण्डलया पूर्वमध्यकालया इतिहास मालावनेबले सामन्ततय्गु उपस्थिति व्यापक रुपं खनेदःवइ। विकेन्द्रित शासन पद्धति नालाकयातःगुलिं थाय्थासय् सामन्तत नियुक्त यानाः शासन न्ह्याकीगु खः। थुपिं केन्द्रय् शासन कमजोर जुलकि थः शक्तिशाली जुयाः पिहांवइपिं खः। केन्द्रय् राजनैतिक प्रशासनिक स्थिति कमजोर जूगु मौका लाकाः फर्पिङ्ग, नुवाकोट, बनेपा आदिं इलय्ब्यलय् थःत स्वतन्त्र राज्यया रुपय् स्थापित याय्गु कुतः याःगु उदाहरणत गोपालराजवंशावली व मेमेगु हस्तलिखित ग्रन्थया पुष्पिका वाक्यं क्यनाच्वंगु दु।

यलया महापात्रतय्गु राजनैतिक पृष्ठभूमि मालावनेबले भाषावंशावलीकारतय्सं नुवाकोटया वैश्य ठकुरीत लिसे सम्बन्धित यानाः न्ह्यब्वयातःगु खनेदःवइ। भाषावंशावली अनुसार यलया जुजु जुयाच्वंम्ह जयकामदेवया सुं सन्तान मदुगुलिं व सीवं नुवाकोटं वैश्य ठकुरीत वयाः थःपिं मध्ये ल्ययाः भाष्करदेवयात जुजु यात (Wright; 1103: 157)। उकिं भाष्करदेवनिसें थन नुवाकोटया वैश्य ठकुरीतय् शासन न्ह्यात। लेभीं प्रस्तुत याःगु वंशावली कथं भाष्करदेव थःहे छम्ह पात्र जुयाः शासन यानाच्वंम्ह व केन्द्रय् जुजु सीवं शासनसत्ता थःगु ल्हातय् काःगु खः (Levi; 1101-1103: 40)। वंशावलीइ यलया त्वाःत्वालय् जुजु दु धकाः च्वयातःगु शायद महापात्रतय्त संकेत याःगु जुइफु। थुपिं भोट व भारतलिसे व्यापार यानाः समृद्ध जूपि खः। व्यापारिक समृद्धियात अझ स्पष्ट रुपं क्यनेत वंशावलीकारतय्सं यैं व यलया भीमसेनया स्थापनाया श्रेय थुमित हे बियातःगु दु। तर भाष्करदेव व वयां लिपा जुजु जूपिं नुवाकोटया वैश्य ठकुरीत महापात्रत हे खः धकाः निश्चित रुपं धाय्फुगु स्थिति मदुनि।

नेपालमण्डलया प्रशासनिक व्यवस्था कथं स्वय्बले यैं व यलय् च्वंपिं सामन्ततय्त जक पात्र/महापात्र धैगु उपाधि बियातःगु खनेदु। अपवाद कथं दोलखाया भीमेश्वर मन्दिर लिक्क च्वंगु भण्डारघरय् च्वंगु नेसं ६८८ पौष शुक्ल पुन्हिया सुवर्णपत्रय् अनया शासकतय्सं 'पात्राधिपात्र' प्रशस्ति कयातःगु दु (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; ११२२: ९७ -९८)।

यँय् महापात्रतय्गु उल्लेख जूगु न्हापांगु दसि नेसं ३२७ वैशाख शुक्ल पुन्हिया गंबाहाःया दानपत्र खः, गुकी 'श्री पात्र ब्रम्ह थकुर' उल्लेख वःगु दु (हृदय; १०९१: ३)। तर जगदीशचन्द्र रेग्मीं नेसं २६३या नामसंगीतिया पुष्पिका वाक्यय् उल्लेख जूम्ह श्रीकाष्टमण्डप केलालछेँया 'मल्लनसिंह'यात न्हापांम्ह महापात्र जुइमाः धकाः अनुमान यानादीगु दु (रेग्मी; १११४: २९)।

वंशावलीइ न्ह्याथे बयान यानातःसां प्रामाणिक रुपं यलया महापात्रतय्गु इतिहास मालाःस्वल धाःसा मध्यकालया शुरुशुरुइ हे थुमिगु अस्तित्व खनेदःवइ। नेसं १९४या छगू ताडपत्रय् 'प्रधान पुरुष रुदाकर वर्म्म' धकाः उल्लेख वःगु दु (शाक्य; ११००: ५, ताडपत्र ल्याः ७)। थन प्रधान पुरुष धकाः छुं क्षेत्र विशेषया प्रमुख

प्रशासकयात संकेत या:गु जुइफु । उकिं थ्व पात्र/महापात्र धाय्स्वयां न्ह्यःया प्रशासनिक पद खय्फु । तर पात्र धका: हे स्पष्ट उल्लेख व:गु चाहिं नेसं २६२या ताडपत्र ख: गुकी **नोगल लिविियिता कुटुम्बज पात्र श्रीरणवर्मन** धका: नां व:गु दु (शाक्य; ११००: १४, ताडपत्र ल्या: १; Kolver and Shakya;1105: 115, Doc. no. 19)। थ्व स्वयां छुं ई लिपा नेसं २६७या 'सर्वप्रकरण संग्रह ' सफुती 'परमपात्र श्री वरधर वर्मन' या नां व:गु दु (Shakya and Vaidya; 1090: 14, Colophon no. 7)।

१.५ सप्तकुटुम्बज

महापात्रतय्गु शासन न्ह्यानावँवं इपिं अतिकं शक्तिशाली जुजुं वन । इमिगु परिवारया ल्या: नं अप्वयावन । इमिगु कुटुम्ब विस्तार जुजुं न्हय्गू कुटुम्ब (सप्तकुटुम्बज) तक थ्यन । इमिसं थ:पिंत सप्तकुटुम्बज महापात्र धका: गौरव ताय्का: अभिलेखय् च्वकेगु यानाहल । 'सप्तकुटुम्बज' धका:: उल्लेख जूगु आ:तक लूगु दकले न्हापांगु दसि नेपाल म्यूजियमय् च्वंगु नेसं २६४ कार्तिक शुक्ल त्रयोदशी विहिवारया **सप्तसतीचण्डी** सफू ख: ।

> संवत् २६४ कात्तिक शुक्ल त्रयोदश्यां वृहस्पतिदिने राजधिराज
> परमेश्वर परमभट्टारक श्री नरेन्द्रदेवस्य विजयराज्ये सप्तकुटुम्बज
> कुलपुत्र श्रीश्रीहर्षचन्द्रस्य पुस्तकम् इदम् शाक्यभिक्षु वर्मना
> लिखितम् । (Petech; 1104: 60)

थनथाय् 'कुटुम्बज' खँग्व:या अर्थ थुइकेगु सान्दर्भिक जुइ । थौंकन्हय् कुटुम्बया सामान्य अर्थ थ:थितिपिं ख: । तर पूर्वमध्यकालया समाजय् थुकिया अर्थ थुलि कय्मकुं । अमरकोशया नेपालभाषाया टीका (नेसं ५०१)स संस्कृत खँग्व: 'गृह' या नेपालभाषां अर्थ बियात:गुली क्षें (छैं) बिया: उकिया पर्याय कथं 'कुटुम्ब' बियात:गु दु (तमोट; ११०३: ७१) । थुकिं छैं खँग्वलं छगू परिवारया छखा छैंयात जक इङ्गित या:गु मखु, बरु उगु परिवारया थ:थितिपिं च्वनीगु छगू इलाका हे धयात:गु थुइकी । थौतकं 'छैं' प्रत्यय स्वानात:गु यक्व त्वा:त भीथाय् दनि ।

ई न्ह्यानावंलिसे उपिं सप्तकुटुम्बजपिं मध्ये नं स्वंगू विहारया स्वम्ह महापात्रपिं प्रमुख जुया: यलया राजनीतिइ शक्तिशाली जुया: खनेद:वल । नेसं ५१२ बैशाख कृष्ण ६ आइतबारया कुम्भेश्वरया शिलापत्रय् सप्तकुटुम्बज महापात्रपिं मध्ये मुख्यपिं स्वम्ह महापात्रतय्सं पालन यानात:गु ललितपुर धका: उल्लेख यानात:गु दु ।

> ...महाराजधिराज श्री श्रीमत् जयास्थितिराजमल्देवेन संभुज्यमान
> (राज्य)॥॥ श्रीमत्सप्तकुटुम्वज प्रधानमूर्त्यंग महापात्र श्री त्रिभयपात्र
> प्रमुखादिभि: संपाल्यमाने ।
>
> (Bendall; 1094: 83 - 85, Regmi - III; 1086: 33- 35)

थुगु अभिलेखय् यलया महापात्रतय्सं जयस्थिति मल्लया शासनयात पूर्णरुपं स्वीकार यानात:गु दु । तर यल देय्यात थ:पिंसं प्रतिपालन यानातयागु देय् धका: नं सगौरव उल्लेख यानात:गु दु । अथेहे नेसं ५६७ ज्येष्ठ कृष्ण प्रतिपदा सोमवारया यल बालकुमारीइ च्वंगु सरस्वती स्थापना या:गु अभिलेखय् नं जुजु यक्ष मल्लया शासनकालय् ललितपुरय् सप्तकुटुम्बज मध्ये स्वम्ह महापात्रतय्सं शासन न्ह्याकाच्वंगु धका: उल्लेख यानात:गु दु ।

श्री यक्षमल्लो भूपोऽस्ति नेपाले तेन पालिते ।
स्थापिता सारदा देवी ललितापुरप्राग्दिशि ॥
त्रिभि: प्रधानै: पात्रैश्च पालितो ललितपुर ।
श्रीमान् मणिकुमारोऽत्र भाति सप्तकुटुम्बकै : ॥

(Regmi -III; 1086: 67-68)

(राजा यक्ष मल्लं नेपालय् राज्य यानाच्वंगु इलय् ललितपुरया पूर्वपाखे सरस्वतीदेवीया स्थापना यात । थुगु इलय् ललितपुरया शासन सप्तकुटुम्बज स्वम्ह महापात्रतय्सं न्ह्याकाच्वंगु ख: । थ्व ललितपुरय् श्रीमणिकुमार (स्वामिकार्तिक) ल्वयाच्वंगु दु ।)

त:बहालय् च्वंगु यक्ष मल्लया राज्यकालया संवत् सीमदय्धुंकूगु शिलापत्रय् नं 'सप्तकुटुम्बज' खँग्व: व:गु दु (Regmi-III; 1086: 76 -77) । तर शिलापत्र अतिकं जीर्ण जुइधुंकूगुलिं मेगु वर्णन सीमदय्धुंकल ।

नेसं ६२० स च्वयात:गु 'साद्यन्तकोशसार' सफुती नं **पात्रोत्तमे सप्तकुटुंबजमध्ये प्रधानत: श्री त्रिभय:प्रमुख्य**: (उत्तम पात्रकुलया सप्तकुटुम्बज मध्ये स्वम्ह महापात्र प्रमुख जुयाच्वंगु दु) धका: न्ह्यथनात:गु दु (वज्राचार्य, १०८२: ६) ।

१.६ यलया महापात्रय् राजनैतिक स्थिति

यलया महापात्रत केन्द्र अन्तर्गत च्वना: शासन याइपिं ख:सां अतिकं शक्तिशाली जुयाच्वंपिं ख: । पात्र, महापात्र, प्रधानपात्र थेजा:गु दर्जा समाजय् मर्यादित व सम्मानित जुयाच्वंगु ख: । महापात्रतय्गु ल्यूने संपालिते, प्रवर्तमाने आदि खँग्व: घानातइगुलिं इमिगु शक्ति व भूमिकाया याउँक अनुमान याय्फु । तर थ:पिनि शक्ति अप्वइबले केन्द्रय् च्वंम्ह जुजुयात तकं वास्ता याइमखुपिं ख: । नेसं ५४५य् च्वयात:गु 'महाभारत प्रस्थानपर्व' सफुती केन्द्रीय राजधानीयात समेत बेवास्ता याना: पात्रतय्सं प्रशासन न्ह्याकाच्वंगु यलयात नेपा:या राजधानी धयात:गु दु ।

नेपालचान्तं कृत राजधानी नाम्ना प्रसिद्ध ललितापुरीति ।
यथाहि देवा विचरन्ति स्वर्गे । तथा नगर्यां स्थिति सर्व्व पात्र: ॥

(Regmi -I; 1085: 509)

(नेपा:या राजधानी जुयाच्वंगु ललितपुर नांया प्रसिद्धगु शहर दु। गथे स्वर्गय् द्यःतय्सं विचरण यानाच्वनी, अथेहे थनया पात्रतय्सं बसोबास यानावयाच्वंगु दु।)

यलया प्रमुख प्रशासन स्वयाच्वंपिं महापात्रतय्त नेसं ४३१ स तःधंगु विपत्ति वल। नेसं ४३१ माघ कृष्ण चतुर्दशीखुन्हु डोयतय्सं यलय् आक्रमण याना: ब्राम्हण व पात्रतय्त कैद यात, किल्लात नं ध्वस्त यानाबिल। डोयतय्सं प्रजातय्के कर म्हया: यंकल (Vajracarya and Malla; 1105: 50, पत्र ४२ ख)।

केन्द्रयात मालीबले यलया महापात्रतय्सं इलय्ब्यलय् ग्वाहालि नं या:गु खनेदु। नेसं ४३९ आश्विन कृष्ण सप्तमीखुन्हु जुजु रुद्र मल्लं राजवास क्वाठ दय्केबिल। थुकी यलया स्वम्हं महापात्रपिनि ग्वाहालि का:गु खः (Vajracarya and Malla; 1105: 52, पत्र ४४ क)। अथेहे केन्द्रया जुजुलिसे सुमधुर सम्बन्ध तय्गु कुत: नं थुमिसं या:गु खनेदु। नेसं ४९० वैशाख शुक्ल तृतीयाखुन्हु जयस्थिति मल्ल बुंगद्यःया जात्राय् ब्वति काय्त यलय् वंबले लँय् लुँया तोरण तया:, बसा: लाया: लसकुस यासें तवतवमी (महापात्र)तय्सं लुँया अर्घ ब्यूगु खः (Vajracarya and Malla; 1105: 64, पत्र ५६ ख)। तर निदँ लिपा हे परिस्थिति हिलाबिल। जयस्थिति मल्लं स्वतन्त्र जुयाच्वनेत संपिं यलया महापात्रतय्त थ:गु नियन्त्रणय् तय्गु कुत: यानाहल। थ्व खँय् निथ्व:सियाया दथुइ कचमच जुल। नेसं ४९२ आषाढ शुक्ल नवमिखुन्हु यलया महापात्रत व जनता समेत मुना: ख्वपय् आक्रमण याय्त वन। ख्वपपाखें जुजु जयस्थिति मल्ल थ:म्हेस्यां हे युद्धया नेतृत्व यानावल। थिमिइ थ्यंका: निखलकं नाप लाना: घमासान युद्ध जुल। युद्धय् यलया पात्र व प्रधानत याना: मुक्कं ५३ म्ह सित (Vajracarya and Malla; 1105: 63, पत्र ५५ क)।

जयस्थिति मल्ल पूर्ण रुपं शक्तिशाली जुया: एकलौटी शासन न्ह्याकेधुंका: यलया महापात्रत छुं भचा कमजोर जुल। तर जयस्थिति मल्लं उपिं महापात्रतय्त उन्मूलन याय्मफुत। जयस्थिति मल्ल धुंका: सामन्ततय्त उन्मूलन याय्गुपाखे पला: न्ह्याकूम्ह यक्ष मल्ल खः। थ: गद्दीइ च्वनेधुनेवं राज्यविस्तार याय्गुपाखे पला: न्ह्याकल। जगज्योति मल्लयापालय् च्वयात:गु 'नरपतिजयचर्यास्वरोदयटीका' सफुती यक्षमल्लया विजययात्राबारे वर्णन यानात:गु दु। यक्ष मल्लं नेसं ५७३ स थ:गु राज्य ब:लाकेत गढ प:खा: दन। थ्वहे दँय् ललितपुर, फर्पिङ्ग, साँखु, चाँगुया शासकत लिसे पशुपतिया धर्मशाला थीका: धर्मपत्र याकूगु खः। उगु धर्मपत्रय् चम्पारन, लोहावर, कोकी राज्यपाखें आक्रमण जूसा प्रत्याक्रमण याय्त सकलें तयार जुयाच्वनेगु कबूल यानात:गु दु। उकी यलया महापात्रतपाखें येथोविहारया उदयसिंह भारों ब्वति का:गु खः (Regmi-III; 1086: 72-73)। सामन्ततय्त निर्मूल याय्गु भ्वलय् फर्पिङ्गया सामन्तलिसे यक्ष मल्लया युद्ध जूगु खः। नेसं ५८८ पौष शुक्ल पञ्चमीइ ल्ह्ययात:गु 'धनुशास्त्र' सफुती फर्पिङ्गया प्यम्ह राबुततलिसे यक्ष मल्लया संग्राम जुयाच्वगु खँ ल्ह्ययात:गु दु (वैद्य, ११२०: १७)। नुवाकोटवासी चन्द्रलाल श्रेष्ठयाके च्वंगु छगू वंशावलीइ यक्ष मल्ल नेसं ५८८स नुवाकोटया वैश्य ठकुरीतय्त म्हासेयाना: थ:म्हं राज्य यात धका: च्वयात:गु दु।

'श्री यक्षमल्ल राजा, संवत ५८८ फाल्गुन शुक्रवार, थ्वम्ह राजान नुवाकोटस वैश्य राजा म्हासय याना थमम् राज्य चलेयात (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; १०९६: ४५)।

थुकथं यक्ष मल्लं सामन्ततय्त उन्मूलन याय्गु अभियान न्ह्याकूसां यलया महापात्रतय्त छुं या:गु खनेमदु । बरु यलया महापात्रतय्गु ग्वाहालि कयाच्वंगु खनेदु । थनया महापात्रतय्सं नं यक्ष मल्लयात सम्मान याना: अभिलेखय् नां न्ह्यथनात:गु दु । नेसं ५७३ स यक्षमल्लया काय् राय मल्ल म्हंमफुगुलिं तुलापुरुष दान या:गु अवसरय् दक्षिणविहार अन्तर्गतया येथोविहारं ४ अंकया भार्थ (महाभारत) प्याखं दय्कल, ज्याथबहारं २ अंकया पशुपतिपुराण दय्का: क्यन (पन्त व मेपिं; १०९८ :१६४, परिशिष्ट)।

यक्ष मल्लया मृत्यु धुंका: वया काय्पिनि संयुक्त शासन न्ह्यात । यक्ष मल्लया माहिलाम्ह काय् रत्न मल्ल महत्वाकांक्षी जूगुलिं संयुक्त शासनय् जक लुमधं । उकिं वं येँया महापात्रतय्त उन्मूलन याना: थ:म्हं हे शासन याय्गुपाखे पला: न्ह्याकल । येँय् शासन यानाच्वंपि ८म्ह महापात्रतय्त स्याना: हितिचुकय् थ:गु लाय्कू दय्का: राज्य या:गु खँ गंबाहा:या पुलांगु टिपोटय् न्ह्यथनात:गु दु-

> सं ५५५ षपनं श्रीरत्नमल्ल राजानं ञदेश त्यल ओओ म्हं ८ थकुर जुजु स्याङाओ क्वाबाहार १ ओषाबाहाल २ थथुरायकू ३ तांदे ४ थहिती ५ मूरबाहा ६ इकुबाहा ७ तओया क्वाबाहार ८ थोते राजा बुतकाव हितिचुकस रायकुर हङावच्वं ।
>
> (योगी व मेपिं; १०७३: ८१)

तर थन न्ह्यथनात:गु संवत् पाय्छि मजू । छगू थ्यासफुती थ्वहे घटनायात नेसं ६०४ धका: स्पष्ट रूपं न्ह्यथनात:गु दु । ऐतिहासिक दृष्टिकोणं थ्व संवत् हे पाय्छि खनेदु ।

> सं ६०४ बैशाख शुक्ल ॥ एकादशी ॥ श्री रत्नमल्लदेवन एदेश तेल ॥
>
> (Regmi- III; 1086: 99,Thyasaphu E)।

रत्न मल्लं येँयात थ:गु नियन्त्रणय् काय्धुंका: हाकनं नुवाकोटय् मिखा तल । न्हापा नेसं ५८८स यक्ष मल्लं नुवाकोटया सामन्ततय्त निर्मूल या:गु ख:सां इपिं हाकनं दनाव:गुलिं नेसं ६११स रत्न मल्लं आक्रमण याना: बुकाबिल । उगु विजयया लसताय् नुवाकोटं ह:गु फलफूलं पशुपतिनाथया पूजा अर्चना यात ।

> नेसं ६११ सालमा वैश्य ठकुरीहरुले हुन गर्न आया र ती वैश्य ठकुरीहरु माथि धैरै सिपाही पठाइ लडाइ गरी जिती नुवाकोटका

फलफुल आदि ल्याई श्री पशुपतिनाथकन चढाया ।

(लंसाल; १०८६: ५२)

थुकथं रत्न मल्लं नुवाकोट व येँयात थःगु नियन्त्रणय् कायवं यलया महापात्रत सतर्क जुल । तर रत्न मल्लं नं यलया महापात्रतय् उन्मूलन याय्मफु, बरु यलयात ख्वपया अधीनं मुक्त याना: येँया अधीनय् तय्त सफल जुल । यलया महापात्रतय्सं रत्न मल्ल, अरि मल्ल, रण मल्ल व भीम मल्ल समेत याना: प्यम्हेसिया अधीनता स्वीकार याना: नेसं ६१५ जेठ महिनाय् छगू सन्धि यात । उगु सन्धिया स्वर्णपत्रया छगू प्रति पशुपतिइ व मेगु प्रति चांगुनारायणया भण्डारय् तयात:गु दु । छगू हे सन्धिया निगू प्रति नेपा:या निगू प्रसिद्ध देवस्थलय् तयात:गुलिं थ्व सन्धिपत्र गुलि महत्वपूर्ण धका: क्यं । जेठाम्ह राय मल्लयात ख्वपय् जक सीमित याना: नेपालमण्डलया राजधानी जूव:गु येँया अधीनय् यल च्वंगु घोषणा थ्व सन्धिपत्रय् यानात:गु दु । सन्धिपत्रय् यलपाखें ब्वति का:पिं महापात्रत प्रतापसिंह, अमृतसिंह, कुसुमसिंह, राघवसिंह, हर्षपाल व जगतपाल ख: (खनाल; ११०३: १९५-९८, अभिलेख ल्या: ४९; टण्डन; ११११९: १३७-४०, परिशिष्ट ७, Regmi-III; 1086: 90-92, no. LXXIX) । प्रतापसिंह व अमृतसिंह दक्षिणविहार लिसें सम्बन्धितपिं ख:सा कुसुमसिंह व राघवसिंहपिं ज्येष्ठविहार लिसें सम्बन्धितपिं महापात्रत ख: । अथेहे हर्षपाल व जगतपाल पिंथविहार लिसे सम्बन्धितपिं ख: । कुसुमसिंह धैम्ह विष्णुसिंहया अबु ख: । कुसुमसिंहया बारे ल्यूने ह्याकनं चर्चा जुइतिनि । न्हापा उत्तरविहार, दक्षिणविहार व पिंथविहार धका: स्वंगू प्रशासनिक शक्तित दुगु ख:सा थुबलेतक थ्यंबले शक्ति सन्तुलनय् हिउपा: वय्धुंकूगु खनेदु । थ्व सन्धिइ उत्तरविहारया उपस्थिति खनेमदु । शायद उत्तरविहारया शक्ति क्षीण जुइधुंकल जुइमा: । बरु दक्षिणविहार अन्तर्गतया ज्येष्ठ विहार न्हूगु शक्ति कथं ब्वलंगु खनेदु । रत्न मल्लं येँया महापात्रतय्गु उन्मूलन याय्त यलया महापात्रतय्गु ग्वाहालि का:गु खय्फु, छाय्कि थुगु सन्धिपत्रं यलया महापात्रतय्गु स्थिति साबिक बमोजिम हे कायम यानात:गु दु (श्रेष्ठ; ११२२: ५३) ।

तर थुगु सन्धिपत्र धुंका: नं यलय् रत्न मल्लया पूर्ण आधिपत्य जूगु खनेमदु । नेसं ६२०स यलय् च्वयात:गु 'साद्यन्तकोशसार' सफुती राय मल्लया नं उल्लेख व:गु दु । लिसलिसें महापात्रतय्गु सम्मानजनक उपस्थिति नं खनेहेदनि । तर नेसं ६३५ आषाढ कृष्ण १४ मंगलबारया गुइत: बहीया अभिलेखय् यलय् रत्न मल्ल एकल शासकया रुपय् खनेद:व:गु दु (वज्राचार्य ११११९: १-२) । थ्व अभिलेखय् सुं नं महापात्रतय्गु नां न्ह्यथनात:गु मदु । यलय् रत्न मल्लया शासन क्यनीगु दकले लिपांगु अभिलेख नेसं ६३९या गा:बाहा:या अभिलेख ख: (वज्राचार्य; ११११९: ३) । तर अभिलेख यक्व स्यनेधुंकूगुलिं उबलेया राजनैतिक अवस्था बारे सीकेमफु । नेसं ६४०स रत्न मल्लया मृत्यु जुइधुंका:निसें विष्णुसिंहया उदय मजूतले यलय् केन्द्रीय शासनया उपस्थिति क्यनीगु छुं हे अभिलेख लुयाव:गु मदुनि । केन्द्र कमजोर जूगु थ्वहे मौका लाका: यलया

महापात्रत हाकनं शक्तिशाली जुयावल। उपिं महापात्रत मध्ये दक्षिणविहार अन्तर्गतया ज्येष्ठविहारया महापात्र विष्णुसिंहं यलयात स्वतन्त्र राज्य दय्काः थःत यलयाम्ह जुजु घोषणा यानाबिल।

१.७ यलया महापात्रतय् सामाजिक स्तर

यलया महापात्रतय्गु सामाजिक स्तर स्वय्बले थुपिं क्षेत्रीत खः। थःपिनि नांया ल्यूने मल्ल, वर्मा, पाल खँग्वः घानातइगुलिं थुपिं क्षेत्रीत खः धकाः सीकेफु। क्षेत्रीकथं हे थुमिसं यलया प्रशासनिक ज्याखँ न्ह्याकावयाच्वंगु खः। तर थुपिं शक्तिशाली जूगु मू कारण आर्थिक समृद्धि यानाः खः। थुमिगु मुख्य आर्थिक स्रोत व्यापार खः। थ्वहे कारणं भाषावंशावलीइ थुमित 'वैश्य ठकुरी' धयातःगु खः। विदेशलिसे, खास यानाः भोट व भारतलिसे व्यापार यानाः तःमि जूपिं खः। ऐतिहासिक तथ्यपाखे ध्यान बीबले भोटलिसे व्यापार याःवनेगु लँपुइ लाःगु थाय्या वैश्य व्यापारीत आर्थिक व राजनैतिक रुपं अतिकं शक्तिशाली जुयाच्वंगु खंकेफु। केरुङ वनेगु लँय् लाःगुलिं नुवाकोटया सामन्त जुयाच्वंपिं वैश्य व्यापारीत थहांवःगु खःसा कुती वनेगु लँय् लाःगु पलाञ्चोक नं शक्तिशाली जुयाः पिदंगु खः। यँ व यलया महापात्रत नं व्यापार यानाः हे शक्तिशाली जूपिं खः। पेटेकया कथं यलया शहरी योजना हे व्यापारिक मार्गयात ध्यानय् तयाः दय्कातःगु खः (1104: 184)। पूर्वमध्यकालय् थुमिगु शक्ति बारे ज्ञानमणि नेपालं थुकथं च्वयातःगु दु -

> ...जयस्थिति मल्ल स्वयां न्ह्यःया इतिहास अवलोकन याय्बले नेपालया केन्द्रया सिंहासन सकसियां सम्माननीय, श्रद्धेय जूसां दण्डवल व अर्थबलय् उलि सक्षम मजू। तप्यंक राजदरवारं शासन न्ह्याइगु क्षेत्र कम जक दु। विषयपति, महासामन्ततय्सं हे सैनिक संगठन याइगु व कर असूल याइगु खः। केन्द्रयात क्वःछिनातःगु ध्यबा पुलाः थः यत्थे स्वायत्त शासन याइगु खः। ...उमित वशय् तयातय्त सैनिक कारवाही यानाच्वनेमालीगु खः। उकिं राज्यकोशय् यक्व ध्यबा मुनीमखुगु खः। ... ल्यंदुगु भतीचा ध्यबा नं आन्तरिक संघर्ष व वाह्य विप्लवं यानाः फुइगु खः। पशुपति, स्वयम्भू थेंजाःगु देवमन्दिरय् मुनाच्वंगु धार्मिक कोष व द्यःतय् तिसात नं पिनें आक्रमण याःवःपिनि ल्हातय् लात। थुज्वःगु स्थितिइ जुजुपिंसं छुं धार्मिक वा सामाजिक ज्याखँ याय्मालकि छेँखापतिं विशेष कर म्हइगु खः। ... यँ व यलया महापात्रत वैश्यवृत्ति अर्थात् आन्तरिक व वाह्य व्यापारं हे थहांवःगु खः। राजा उपराजयात नं थुमिसं ग्वाहालि याय्फु, उकिं अतिकं शक्तिशाली जुयाच्वंपिं खः।

...थ्व इलय् ब्रम्हशक्ति, क्षत्रियबल कमजोर जुयाः वैश्यबल अप्वयावःगु खः ।

(नेपाल; ११२५: २३२-३३)

नेसं ४७०स समशुद्दीनं थन आक्रमण यानाः विध्वंश यानाब्यूबले ध्वस्त जूगु प्रमुख धार्मिक स्थलतय्गु पुनर्निर्माण केन्द्रीय सरकारं याय्मफयाः थुपिं हे सामन्त महापात्रतय्सं यानाब्यूगु खः । राजा जयार्जुनदेव, रानी शङ्करदेवी, उपराज जयस्थिति मल्ल, महारानी राजल्लदेवी थुगु धार्मिक ज्याखँय् सम्माननीय अतिथिया रुपय् जक उपस्थिति जूगु खः । पशुपतिया जीर्णोद्धार पलाञ्चोकया शासक जयसिंहरामवर्द्धनं नेसं ४८०स व स्वयम्भूया जीर्णोद्धार यँया महापात्र राजहर्ष भल्लोकं नेसं ४९२स याःगु खः । अथेहे पिंबाहाः चैत्यया जीर्णोद्धार अनया हे महापात्र मेघपाल वर्मा नेसं ४७७स यानाब्यूगु खः । जीर्णोद्धार याःगु अभिलेखय् मेघपाल वर्मा थःत **त्रिभय कुलोद्भव महापात्र** धयातःगु दु (Regmi- III; 1086: 19-21, no. XXVIII)।

क्षेत्री जूसां थःगु नांया न्ह्यःने 'वैश्य' स्वानातःगु बांलाःगु दसु नेसं ३७३ मार्ग शुक्ल द्वितीया शुक्रवारखुन्हु च्वयातःगु 'क्रियासंग्रहपञ्जिका' सफू खः गुकी 'वैश्य श्रीदिवाकर वर्म्मा महाविहार' धकाः उल्लेख जूगु दु (Petech; 1104: 85)।थन दिवाकर वर्माया न्ह्यःने 'वैश्य' स्वानातःगुलिं उम्ह मनू वर्ण व्यवस्था अनुसार क्षेत्री जूसां ज्या अनुसार वैश्य खः धकाः स्पष्ट सीदु। 'चतुरङ्गमहाभारत' नांया सफुती यलया पात्रतय्त **द्विजवर** धयातःगु दु ।

पूर्व्व यन्मुनिना सुपालितमही नेनामधेयेन सा
नेपालेति च संज्ञिता मुनिजनैस्तत्रापि रम्या पुरी ।
नाम्नेयं ललितापुरी द्विजवरैः पात्रोत्तमै पालिता
तस्यां श्रीमणिनागराज इति यः सोयऽमुने राजते ॥

(वज्राचार्य, १०८२: ५-६)

(हे मुनि, उबले नेमुनिं पालन याःगु देश जुयाः 'नेपाल' धकाः मुनितय्सं नां तयातःगु थ्व देशय् बांलाःगु 'ललितपुर' धाःगु शहर दु । तागाधारी महापात्रतय्सं उकिया पालन यानाच्वंगु दु । अन मणिनागराज दु ।)

सामान्यतया द्विजवर (निकः जन्म जुइपिं) धाय्बले ब्राम्हणयात थुइकी । तर द्विजवर धैगु शब्दं ब्राम्हण, क्षेत्री व वैश्य स्वंगुलिं वर्णया मनूतय्त कःघाः (Apte; 1115 : 518)।

उबले यलया महापात्रतय्गु सामाजिक स्तर अतिकं च्वय् थ्यंगु खः । इमिगु वैवाहिक स्वापू राजपरिवालिसे तकं जूगु उदाहरण दु । केशर वंशावलीया पत्र १४ स राजा राजदेव (नेसं ४६७-४८१)या मांम्हेसित ललितग्राम उत्तरविहारया पात्र

राजेन्द्रपालया म्ह्याय् धयातःगु दु । (Vajracarya and Malla; 1105: 221, Petech; 1104: 228) । थुकिं राजा जयानन्ददेवं राजेन्द्रपालया म्ह्याय्लिसे इहिपा याःगु व राजपरिवारलिसे वैवाहिक स्वापू तय्गु स्तरय् तक यलया महापात्रत थ्यंगु क्यं ।

१.८ यलया महापात्रतय्सं कयातःगु विशेषण

वैभवशाली इतिहास दुपिं यलया महापात्रतय्सं इलय्व्यलय् थीथी विशेषण कयाः थःपिनि गौरव ब्वय्गु यानावयाच्वंगु खः । उकथं प्रसस्ति कयातःगु मध्ये दकले न्ह्यथनेबहःगु विशेषण- **भग्नराजस्थापनाचार्य, लुब्धराजगजाङ्कुश** व **शरणागतवज्रपिन्जर** (सत्ताच्यूत जूम्ह/बिस्युंवःम्ह राजायात स्थापना याइम्ह, लोभी राजायात अंकुश तइम्ह, शरण वःम्हेसित वज्र थेंजाःगु पन्जः जुयाबीम्ह) खः । थ्व विशेषण दकले न्हापां काःम्ह उत्तरविहार अन्तर्गतया न्होलविहार (न्हूबाहाः)या प्रधानाङ्ग महापात्र जयसिंह मल्ल खः । यलया धलायचा त्वालय् च्वंगु थ्व विहार क्वाःबाहाः स्वयां न्ह्यः हे निर्माण जुइधुंकूगु धकाः वंशावलीइ च्वयातःगु दु । थन महापात्रतय्गु उपस्थिति क्यनीगु नेसं ४८१या अभिलेख नं दु । (Shakya and Vaidya; 1090: 64) । थौंतकं महापात्रतय् सन्तान कथं 'मल्ल' परिवार च्वनाच्वंगु दनि ।अरि मल्लया पालय् नेसं ४५७ श्रावण कृष्ण द्वादशीखुन्हु ल्ह्यःगु 'महीरावणवध' नाटकया पुष्पिका वाक्यय् ल्ह्यमि जयसिंह मल्लं उगु उपाधि कयातःगु खः ।

> भग्नराजस्थापनाचार, शरणागतवज्रपिन्जर मत्तकुन्जरदमनाङ्कुशोत्तर विहार कुटुम्बज श्रीन्होलविहार प्रधानाङ्ग महापात्र श्री जयशीहमल्लवर्मणाम् कुतूहलपूरणाय कविकमलभास्कर पण्डित श्रीजयतविरचितं महीरावणवधं नाम नाटकं परिसमाप्तम् ॥ सप्तपन्चाशदधिकचतुःशततमे नेपालसंवत्सरे॥
>
> (नेपाल; ११०३ :१०७)

(राज्य भ्रष्ट जूम्ह जुजुयात हाकनं सिंहासनय् तय्गु सामर्थ्य दुम्ह, शरण वःम्हेसित वज्र थेंजाःगु पन्जः जुयाः रक्षा यानाबीम्ह, मत्ताम्ह किसियात दमन याय्त अंकुश थें जुयाबीम्ह उत्तरविहार कुटुम्वया श्रीन्होलविहारया प्रधानाङ्ग महापात्र श्रीजयसिंहमल्लवर्माया कौतुहल पूरा याय्त कविरुपी पलेस्वां व्हय्केत सूर्य थें जाःम्ह पण्डित जयतं दय्कूगु महीरावणवध नांया नाटक नेपाल संवत् ४५७स समाप्त जुल ।)

जयसिंहं थुकथंया विशेषण काःगुया ल्यूने राजनैतिक कारण दु । नेसं ४४६स रुद्र मल्लया मृत्यु जुल । वया काय्मचा मदुगुलिं म्ह्याय् नायकदेवी गद्दीया हकदार जुल । नायकदेवीया लागि काशीं डोला हयाः इहिपा यानाबिल । नायकदेवीया हरिश्चन्द्रलिसे व कामाक्षादेवीया गोपालचन्द्रलिसे इहिपा जुल । तर दरवारय् शक्तिया लागि संघर्ष जुयाच्वंगुलिं नेसं ४५५स हरिश्चन्द्रयात विष नकाः स्यानाबिल । थः दाजुया मृत्यु लिपा भाउजुम्ह नायकदेवीयात ल्हातय् कयाः गोपालचन्द्रं शासन यात । तर तिरहुतं वःपिं जगत्सिंह व देवलदेवीपिसं भारदारत मुंकाः गोपालचन्द्रयात चीकेगु

ग्वसा: ग्वयाच्वन । गोपालचन्द्र ख्वपय् च्वनेमफया: नेसं ४५७ जेठ कृष्ण अमाइखुन्हु यलय् शरण का:वल । उबले यलय् उत्तरविहार अन्तर्गतया न्होलविहारय् महापात्र जयसिंह मल्लं प्रशासन न्ह्याकाच्वंगु ख: । जयसिंह मल्लं मेपिं महापात्रतलिसे सहलह याना: गोपालचन्द्रयात शरण बिल । उगु इलय् यलय् बुंगद्य:या जात्रा न्ह्यानाच्वंगुलिं गोपालचन्द्रं नं जात्राय् ब्वति काल । यलया महापात्रतय्‌गु ग्वाहालिं गोपालचन्द्र यलया यंपिविहार, ईबहिली च्वनेगु यात । यलया ग्वाहालिं याना: हे प्यदँतक शासन नं न्ह्याकल । लिपा नेसं ४६०स जगत्‌सिंहया मनूतय्‌सं गोपालचन्द्रयात टोखाय् लुइका: छ्यूं ध्यना: स्यानाब्यूगु ख: । थुकथं ख्वपं बिस्युं वया: शरण का:व:म्ह गोपालचन्द्रयात शरण ब्यूगुलिं 'शरणागतवज्रपिञ्जर' धैगु जयसिंह मल्लया विशेषण सार्थक जूव: । जयसिंह मल्लया ग्वाहालिं हे गोपालचन्द्र प्यदँतक म्वाय्‌खंगु व शासन नं याय्‌खंगुलिं 'भग्नराजास्थापनाचार्य' धका: नं विशेषण कयात:गु ख: । यलया समृद्धिइ लोभ याना: थ:गु प्रभाव फैलेयाय्‌गु मौका स्वयाच्वनीपिं जुजुपिंत अंकुश तया: नियन्त्रण याना: थ:पिनि शक्ति मजबूत यानातय्‌फुगुलिं 'लुब्धराजगजांकुश' विशेषण कयात:गु उचित हे खनेदु ।
लिपा वना: थ्व विशेषण मेमेपिं महापात्रतय्‌सं नं काय्‌गु यात । उत्तरविहार जुइमा वा दक्षिणविहार, शक्तिशाली महापात्रतय्‌सं थ्व विरुदावली धारण या:गु खनेदु । विष्णुसिंहया काय्‌पिं पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिंस नं थ्व विशेषण का:गु खनेदु । थ्व बारे ल्यूनेया अध्यायस चर्चा जुइतिनि ।

नेसं ५४७या इबाहा:बहीया ताम्रपत्रय् दक्षिणविहारया महापात्रतय्‌सं च्वय् उल्लेख जूगु विशेषण बाहेक नारायणलिसे सम्वन्धित मेमेगु नं विशेषणत कयात:गु दु । प्रधानमहापात्र श्रीराजसिंहमल्लवर्मा दैत्यनारायण, प्रधानमहापात्र श्रीउदयसिंहमल्लवर्मा चक्रनारायण, प्रधानमहापात्र श्रीजयधर्मसिंहमल्लवर्मा अचुकनारायण, प्रधानमहापात्र श्रीरुद्रसिंहवर्मा असुरनारायण, प्रधानमहापात्र श्री जयभीममल्लवर्मा वीरनारायण उपाधि कयात:गु दु (Regmi-III; 1086: 56-57, no. LIV) । थुकथं नारायणलिसे सम्वन्धित विशेषण धारण याय्‌गु प्रचलन जयस्थितिमल्लया पालंनिसें हे न्ह्या:गु खनेदु । नेसं ५१२या कुम्भेश्वरया अभिलेखय् जयस्थितिमल्लयात 'असुरनारायण' धका: सम्वोधन यानात:गु दु (Bendall; 1094: 83-85, no. IX) । अथेहे यक्ष मल्लया काय् ज्योतिर्मल्लयात 'दैत्यनारायण' धाय्‌गु या: । नेसं ५३५ कार्तिक शुक्ल प्रतिपदा आइतवारया 'उद्दीशसारसंग्रह' सफुती व नेसं ५३९ माघ शुक्ल द्वितीया आइतवारया 'नेत्रज्ञानार्णवमहातन्त्र' सफुती ज्योतिर्मल्लयात 'दैत्यनारायण' विशेषण बियात:गु दु (Petech; 1104: 163, 164)। अथेहे नेसं ५२१ वैशाख शुक्ल पञ्चमी आइतवारया 'दुर्गासप्तसती' सफुती धर्म मल्लयात 'वीरनारायण' उपाधि बियात:गु दु (Petech; 1104: 148)।

यलया महापात्रतय्‌सं काइगु मेगु विशेषण मणिकुमारलिसे सम्वन्धित जू । च्वय् उल्लेख जूगु नेसं ५४७या इबाहा:बहीया अभिलेखय् 'श्रीश्रीमन्मणिकुमारपादांबुजाराधनतत्पर' (श्रीश्रीमणिकुमारया चरणकमलया अराधना याय्‌गुली तत्पर जूपिं) धयात:गु दु ।

अथेहे नेसं ६२०या 'साद्यन्तकोशसार' सफुती नं 'श्रीमन्मणिकुमारस्य पदाम्भोजैकषट्पदः (श्रीमणिकुमारयापाउरुपी कमलया भम्वः) धयातःगु दु। भाषावंशावलीइ राजा गुणकामदेवं मणिगणेशमाणिग्लभट्ट आदिया नापनापं मणिकुमार नं स्थापना याःगु धकाः च्वयातःगु दु (लंसाल; १०८६: २२)। तर थौंकन्हय् मणिकुमारया अस्तित्व मदय्धुंकल। मंगलबजारया भिंद्यःया देगः व मंकोगुफाया दथुइ मणिगणेश स्थापना यानातःगु खः धैगु जनधारणा दु।

हिन्दूधर्मलिसे सम्बन्धित विशेषण नापनापं थुमिसं बौद्ध धर्मलिसे सम्बन्धित विशेषण नं कयातःगु खनेदु। इबाहाःबहीया नेसं ५४७या तामपत्रय् 'श्रीश्रीमदार्यावलोकितेश्वरचरणपंकजशेवित' (श्रीश्रीआर्यावलोकितेश्वरया चरणकमलया सेवा याइपिं) धकाः विशेषण कयातःगु विशेष उल्लेखनीय जू। थुकिं यलया महापात्रत निगुलिं धर्मप्रति समान आस्था तइपिं धकाः स्पष्ट याः। थुमिसं बौद्ध धर्मय् अतिकं सम्मानित सम्यक् महादान नं न्याय्कावंगु दु। नेसं ५९९स दक्षिणविहारया प्रधानमहापात्र राजसिंहमल्लजुया छय्, ज्ञानसिंहमल्लजुया काय् श्रद्धालु दानपति अमृतसिंहजुं सद्धर्मचित्त उत्पत्ति जुयाः सम्यक् न्याय्कूगु खः (शाक्य; ११०० कः १९)। थन उल्लेख जूम्ह राजसिंह मल्ल नेसं ५४७या इबाहाःबहीया ताम्रपत्रय् उल्लेख जूम्ह उगु विहार पुनर्निर्माण याःम्ह राजसिंह मल्ल हे खः। अथेहे सम्यक् न्याय्कूम्ह अमृतसिंह नेसं ६१५या सन्धिपत्रय् यलया दक्षिणविहारपाखें प्रतिनिधित्व यानावंपिं मध्ये छम्ह खः।

थौंकन्हय् तकं बौद्ध संस्कृतिलिसे थुमिगु आबद्धता कायम हे जुयाच्वंगु दनि। यलय् न्यादँय् छकः न्याय्कीगु इतिल्हने सम्यकय् थकू जुजुया प्रतिनिधित्व यानाः न्होलविहार (न्हूबाहाः)या मल्लत उपस्थित जुइमाःगु परम्परा दनि। क्वाःबाहालय् बरे छुइगु इलय् नं उपस्थित जुइमाःपिं थुमिसं थःत भाष्करदेवया सन्तान धकाः दावी यानाच्वंगु दनि (Locke; 1105: 42)। यँय् नं गुलिखे विहारय् बरे छुइगु इलय् राजकीय प्रतिनिधित्व यानाः महापात्रतय् सन्तान (थकू जुजुपिं) उपस्थित जुयाच्वंगु (श्रेष्ठ; ११२२: ३६) तथ्य स्मरणीय जू।

थुकथं पूर्वमध्यकालंनिसें गौरवमय इतिहास दय्कावःपिं महापात्रतय्गु शासन यँय् नेसं ६०४स रत्न मल्लं यँ कब्जा याय्वं समाप्त जुल। यलय् शिवसिंह नेसं ७१७-१८पाखे यल त्याकेवं महापात्रतय्गु शासनया अन्त्य जुल। अथेसां इमिसं थःगु नांया ल्यूने **पात्रवंश** स्वानाः गौरव ब्वयाच्वंगु हे दनि। राजनीति व प्रशासनय् सशक्त भूमिका म्हिताः थःपिनि राज्यसत्ता मदय्धुंकूसां समाजय् छगू उच्च वर्गया रुपय् प्रतिष्ठापित जुयाच्वंगु दनि।

२

महापात्र विष्णुसिंहया शासन व योगदान

२.१ पारिवारिक पृष्ठभूमि व स्वतन्त्र शासक कथं विष्णुसिंहया उदय

यक्ष मल्लया मृत्यु धुंका:या यलया अवस्थाबारे वंशावलीतय्‌सं त:धंगु भ्रम ब्वलंकात:गु खनेदु । वंशावलीइ च्वयात:कथं यक्ष मल्लया मृत्यु धुंका: न्ह्याय्‌म्ह धर्मवतीं यलय्‌ शासन यात । तर मिसातय्‌सं स्थिर शासन न्ह्याकेमफैगु ताय्‌का: अंशवण्डाय्‌ भाग काय्‌मखंपिं अरि मल्ल, पूर्ण मल्ल व राम मल्लपिं जाना: छुं ईतक यलय्‌ संयुक्त शासन यात । नेपा:या नांदंपिं यक्व इतिहासकारतय्‌सं थ्वहे खँयात लिसा कया: च्व:गु खनेदु । तर वास्तविकता अथे मखु । यक्ष मल्लया मृत्यु धुंका: रत्न मल्लं यँया महापात्रतय्‌त न्हंका: यलयात नं थ:गु अधिकार क्षेत्र दुने दुथ्याकल । यलया महापात्रतय्‌सं नं रत्न मल्लया अधीनता स्वीकार याना: सुम्क च्वंगु खनेदु । उकिं यलया अभिलेखय्‌ रत्न मल्लया नां सम्मानपूर्वक उल्लेख यानात:गु दु । तर दोलखायात थ:गु नियन्त्रणय्‌ तय्‌गु सन्दर्भय्‌ रत्न मल्ल असफल जूगु खनेदु । नेसं ६११स दोलखाया सामन्त शासक उद्धवदेवं थ:त 'दोलखाधिपति' घोषणा याना: केन्द्रपाखें स्वतन्त्र जुयावन (वज्राचार्य व श्रेष्ठ, ११२२: २४) । यँ व ख्वप दथुइ जूगु पारस्परिक संघर्षया दकले न्हापां फाइदा का:म्ह दोलखा हे जुल । नेसं ६३०स राय मल्ल सीवं ख्वपय्‌ राजनैतिक अस्थिरता ब्वलन । राय मल्लया काय्‌ भुवन मल्ल जुजु जुल । नेसं ६३९य्‌ भुवन मल्ल नं सित । भुवन मल्लया काय्‌ प्राण मल्ल मचा हे तिनिगुलिं रण मल्ल, भीम मल्ल, वीर मल्ल व जीत मल्लपिं जाना: शासन न्ह्याकल । प्राण मल्ल त:धिक: जुसेंलि वीर मल्ल व जीत मल्लपिंलिसे सत्ताया लागि संघर्ष न्ह्यानावन । उखे यँय्‌ नेसं ६४०स रत्न मल्ल सीधुंका: वया काय्‌ सूर्य मल्ल गद्दीइ च्वन । तर बौम्ह थें सक्रिय मजूगुलिं बौया राजनैतिक उपलब्धियात क:घानातय्‌ मफुत । सूर्य मल्लं यलय्‌ थ:गु प्रभाव न्यंके मफुत । उकिं रत्न मल्ल धुंका: विष्णुसिंहया अभिलेख लुयामव:तले यलय्‌ केन्द्रया उपस्थिति क्यनीगु छुं हे प्रमाण लुयाव:गु मदुनि ।

थुकथंया राजनैतिक तरलताया फाइदा का:म्ह चतुर व्यक्ति विष्णुसिंह ख: । अभिलेखं प्रमाणित जूकथं यलया दकले न्हापांम्ह स्वतन्त्र शासक विष्णुसिंह ख: । वंशपरम्परा कथं न्ह्याइगु महापात्रतय्‌गु परम्परा अनुसार हे न्हापां महापात्रया रुपय्‌ विष्णुसिंह यलया राजनैतिकवृत्तय्‌ खनेदुगु ख: । यलया सप्तकुटुम्बजपिं मध्ये विष्णुसिंहया

सम्बन्ध ज्येष्ठविहार कुटुम्बजलिसे स्वानाच्वंगु खनेदु । यलय् ज्येष्ठविहार नांया निगू विहार दु - तंग:बाहा: व ज्याबाहा:बही । तंग:बाहा:यात संस्कृतं ज्येष्ठवर्ण महाविहार धाय्गु या:सां जनस्तरं तंग:बाहा: हे धाय्गु या:, ज्याबाहा: वा ज्याथविहार धाय्गु मया: । सिद्धिनरसिंह मल्लं यलय् च्वंगु दक्व विहारया वरियताक्रम निर्धारण याना: नियम दय्काब्यूगु इलय् तंग:बाहा:यात न्हापांगु थासय् तयाब्यूगु ख: (Wright; 1103: 235) । थुबलेनिसें जक तंग:बाहा:यात ज्येष्ठवर्ण महाविहार धाय्गु चलन व:गु खनेदु । ज्येष्ठवर्ण महाविहार नांया मेगु विहार चाबाहा: त्वालय् च्वंगु ज्याबाहा:बही ख: । अनच्वंगु अभिलेखय् ज्येष्ठविहार, ज्याविहार, ज्याबहा:, ज्याबाहाबही नां प्रयोग जुयाच्वंगु दु । उकिं यलया महापात्रतय्गु निवासस्थान जुयाच्वंगु ज्येष्ठविहार थौंकन्हय्या ज्याबाहा:बही हे ख: धका: प्रष्ट जू । सिद्धिनरसिंह मल्लया पालय् तकं थ्व विहारं महत्वपूर्ण भूमिका म्हिताच्वंगु खनेदु । सिद्धिनरसिंह मल्लं यलया २५ गू बहीयात निब्वय् ब्वथला: लाय्कूया उत्तरपाखे ला:गु १५गू बहीया लागि न:बहीया गुर्जुपिं व दक्षिणपाखे ला:गु १०गू बहीया लागि ज्याबाहा:बहीया गुर्जुपिं पुरोहित कथं नियुक्त याना: नियम दय्काब्यूगु ख: (Gellner; 1116: 147) । थौंकन्हय् बहीया धलखय् तयात:गु दुसां ज्याबाहा:बही धका: बाहा: व बही निगुलिंया विशेषता ल्वाकछ्याना: सम्बोधन यानाच्वंगु दु ।

विष्णुसिंहया दकले न्हापांगु उल्लेख नेसं ६३९ नष्ट ज्येष्ठ कृष्ण ५या बुँ म्यूगु ताडपत्रय् व:गु दु । उगु ताडपत्रय् ज्याथबहार कुटुम्बज प्रधान महापात्र श्रीमाधवसिंह वर्मन व प्रधानमहापात्र श्रीनारायणसिंह वर्मनलिसें विष्णुसिंह वर्मन धका: न्ह्यथनात:गु दु (आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ७३१) । तर उकी विष्णुसिंहयात पात्र/महापात्र आदि छुं हे उपाधि बियात:गु मदु । थुबलेतक विष्णुसिंहया छुं हे राजनैतिक हैसियत मदुनिगु स्पष्ट जू । थ्व धुंका: विष्णुसिंहया उल्लेख छकलं नेसं ६४६ स प्रधानमहापात्र कथं खनेद:वइ । नेसं ६४६ माघ शुक्ल ७या ताडपत्रय् जग्गाया क्षेत्रसीमाना उल्लेख याय्गु सिलसिलाय् विष्णुसिंहया क्षेत्रसीमाया दक्षिणय् धका: उल्लेख व:गु दु (पन्त; ११२० ख: ३९) । उगु ताडपत्रय् विष्णुसिंहलिसे दक्षिणविहारया प्रधानमहापात्र श्रीजयकेस वर्मनया नां नं व:गु दु । नेसं ६४६ माघ शुक्ल १३या जग्गा म्यूगु ताडपत्रय् म्यूपिं स्वम्ह मध्ये छम्ह प्रधानमहापात्र विष्णुसिंह ख:, मेपिं निम्ह ज्येष्ठविहारया हे प्रधानमहापात्र माधवसिंह व नारायणसिंह ख: (पन्त; ११२० ग: ४०) । थुपिं निम्हं नेसं ६३९या ताडपत्रय् विष्णुसिंहलिसे उल्लेख जूपिं मनूत हे ख: ।

विष्णुसिंह महापात्र जुयाच्वंगु हे इलय् नेसं ६४५-४६स पाल्पाया जुजु मुकुन्दसेनं त:क्व:मछि आक्रमण या:गु ख: । उगु आक्रमणया मार यलय् नं ला:गु ख:सां उगु आक्रमणया प्रतिकार महापात्र जुयाच्वंपिं विष्णुसिंह व मेपिंसं गुकथं यात धका: सीकेफुगु मदुनि । मुकुन्दसेनया आक्रमणं भताभुंग जुया: राज्यव्यवस्था कमजोर जूगु मौका लाका: विष्णुसिंहं थ: समकक्षी महापात्रतय्त चीकेगु ग्वसा: ग्वल ।

विष्णुसिंहया थ्व ज्याया बारे जः ह्वलीगु नेसं ६४८ पौष कृष्ण नवमी पर दशमी विहिवारया किपूया पालिफः गणेशस्थानया अभिलेख अतिकं महत्वपूर्ण खनेदु । उगु अभिलेखय् पिंथविहारया महापात्र जुयाः किपुली नं प्रशासन न्ह्याकाच्वंम्ह जगत्पालयात वादेय् (चापागाउँ)या मनूतय्सं हमला यानाः किल्लां पिने हयाः लँय् तयाः निर्मम हत्या याःगु खँ उल्लेख यानातःगु दु । उगु ल्वापुइ लुंते नांया किपूया छम्ह मनू नं सीगु खः । लुंतेया मां अबुं मदुम्ह काय्या नामय् उगु गणेद्यःया देगः दय्काब्यूगु खः (वज्राचार्य, १११९ : ४८१-८२) । शुक्रसागर श्रेष्ठया कथं थ्व काण्ड जूगु दिं कुशे औंसी (गुंलागाः अमाइ) खः, थ्व दिनय् अन देगलय् चान्हय् जाग्राम च्वनाः पूजा याय्गु परम्परा थौंतकं दनि (श्रेष्ठ, ११२०: ८-९) । जगत्पाल वर्मा रत्न मल्लया समर्थक खः । जगत्पालया अभिलेखय् रत्न मल्लयात सम्मानपूर्वक सम्वोधन यानातःगु दु । रत्न मल्लया मृत्यु धुंकाः जगत्पाल नं कमजोर जुयावन । हाकनं मुकुन्दसेनया पटक पटकया आक्रमणं किपू अतिकं कमजोर जुइधुंकूगु खः । थ्वहे मौका लाकाः जगत्पालया हत्या जूगु खनेदु । अभिलेखय् जगत्पालयात स्याकूम्ह सु खः धकाः न्ह्यथनातःगु मदु । तर थुगु हत्याकाण्ड धुंकाः विष्णुसिंह शक्तिशाली जुयावःगुलिं घटनाक्रमया आधारय् विष्णुसिंहं हे स्याकूगु खय्माः धकाः इतिहासकारतय्सं अनुमान यानातःगु दु ।

विष्णुसिंहया स्वतन्त्र शासन स्थापना याय्गु अभियानय् तिबः बीगु मेगु घटना दोलखाया शासक उजोतदेवया यल भ्रमण खः । नेसं ६५३स उजोतदेवं यलया भ्रमण यानाः हिरण्यवर्ण महाविहारय् निगः गं छाःगु खः (Shakya and Vaidya; 1090 : 83-84, inscr. no. 14) । थ्व भ्रमण धार्मिक स्वयां राजनैतिक कारणं जूगु खनेदु । विष्णुसिंहं थः स्वतन्त्र शासक जुइत दोलखायात ल्हातय् कयाः समर्थन मुंकूगु सीदु । मेखे दोलखायात थःगु पक्षय् हयाः भोटलिसे व्यापारिक स्वापू तय्फइगुलिं थ्व भ्रमण विष्णुसिंहया लागि फाइदाजनक जुल । उजोतदेवयात नं येँपाखें स्वतन्त्र जुयाः शासन न्ह्याकाच्वनेत समर्थकत माःगु जुल । उकिं थ्व भ्रमण निगुलिं पक्षयात फाइदाजनक जूगु खनेदु । विष्णुसिंहया निमन्त्रणाय् हे उजोतदेवया थ्व भ्रमण जूगु खय्माः । सम्भवत थुगु इलय् हे विष्णुसिंह स्वतन्त्र शासक जुइधुंकूगु जुइफु ।

तर प्रामाणिक रुपं विष्णुसिंहयात स्वतन्त्र शासक कथं उल्लेख यानातःगु अभिलेख नेसं ६५६ वैशाख शुक्ल पुन्हि शुक्रवारया यल सुबाहाःया शिलापत्र खः (लितँसा अभिलेख १:१) । श्रीइन्द्रदेव संस्कारित जयमनोहर महाविहारया श्रीचन्द्रसिंह शाक्यभिक्षुं उगु विहारय् च्वंगु चैत्य जीर्णोद्धार यानाः सुवर्णछत्र, इलां, दिगीपताः छानाः गुथिया व्यवस्था यानाब्यूगु उपलक्ष्यय् थुगु अभिलेख तःगु खः । अभिलेखय् विष्णुसिंहयात माणिग्लाधिपति धकाः धयामतःसां खड्गसिद्धिरस्तु (खड्गसिद्धि लाय्मा) व प्रतापवृद्धिरस्तु (प्रताप वृद्धि जुइमा) धकाः शुभकामना प्वंकातःगु दु । थुज्वःगु शुभकामना स्वतन्त्र शासकयात बीगु चलन दुगुलिं थुबलेनिसें हे विष्णुसिंह स्वतन्त्र शासक जुइधुंकल धकाः प्रमाणित याः । तर अभिलेखय् विष्णुसिंहयात प्रधानमहापात्र धकाः हे

सम्बोधन यानातःगु दनि । अथेसां विष्णुसिंहया न्ह्यःने 'जय' खँग्वः स्वानातःगुलिं राजकीय सम्मान बियातःगु क्यं ।

विष्णुसिंहया मेगु महत्वपूर्ण अभिलेख सुबाहाःया हे नेसं ६६६ आषाढ शुक्ल सप्तमी प्र अष्टमी आईतवारया ताम्रपत्र खः (लितँसा अभिलेख १:२) । अभिलेखय् सुबाहाःया हे चन्द्रसिंह शाक्यभिक्षुं विहारया क्वाःपाःद्यःयाथाय् च्वंगु चैत्यय् लुँगजू छ्यानाः ननी च्वंगु निगः चैत्यय् सुवर्ण चक्रावली व सुवर्ण तिनिछत्र छ्यानाः गुथि तयाब्यूगु खँ च्वयातःगु दु । थुकी विष्णुसिंहयात 'महापात्र' धकाः धयातःगु मदु, बरु **श्रीजयविष्णुसिंहजुया पज्यायस** धकाः विष्णुसिंहयात यलया शासकया रुपय् न्ह्यथनातःगु दु । नेसं ६५६-६६६ दुनेया १०दँया अवधिइ विष्णुसिंह अभ्र शक्तिशाली जूगु खनेदु । नेसं ६६७या लुँखुसी च्वंगु जीर्ण जुइधुंकूगु शिलापत्रय् नं विष्णुसिंहया नां उल्लेख यानातःगु दु (लितँसा अभिलेख १:३) । उगु अभिलेखय् रुद्रवर्ण महाविहारया शाक्यभिक्षु धर्मसिंहजुं पुखू व हिति दय्कूगु धकाः च्वयातःगु दु । तर यक्व थासय् आखः मदय्धुंकूगुलिं विष्णुसिंहया बारे थप खँ सीकेत ग्वाहालि मजू ।

नेसं ६६८या पशुपति गोश्वाराय् च्वंगु ताम्रपत्र विष्णुसिंहया राजनैतिक जीवनय् अतिकं महत्वपूर्ण जुयाब्यूगु दु । थ्व ताम्रपत्र छगू सन्धिपत्र खः । विष्णुसिंहया स्वतन्त्र शासक जुइगु महत्वाकांक्षां थुबलेतिनि साकार रुप काल । थ्व स्वयां न्ह्यः थःत थःम्हं जक यलया शासक धकाः दावी यानाच्वंगु खःसा नेसं ६६८या थ्व सन्धिं विष्णुसिंहयात औपचारिक रूपं स्वतन्त्र शासकया मान्यता दत । केन्द्रया मल्ल जुजुपिंसं तकं विष्णुसिंहयात स्वतन्त्र शासकया मान्यता प्रदान याःगु हे थ्व सन्धिपत्रया प्रमुख विशेषता खः । थ्व सन्धि जूगुया ल्यूने ख्वपय् सत्ताया लागि जुयाच्वंगु संघर्ष प्रमुख जुयाब्यूगु दु । भुवन मल्लया मृत्यु धुंकाः ख्वपय् प्राण मल्ल गद्दीइ च्वन । तर प्राण मल्ल मचा हे तिनिगुलिं रण मल्ल, भीम मल्ल, वीर मल्ल व जित मल्लपिंसं शासन न्ह्याकाच्वन । प्राण मल्ल बालिग जुसेंलि थःगु राजकीय अधिकार काय्गु कुतः यात । प्राण मल्लं थःगु अवस्था सुदृढ यानाहःगुलिं वीर मल्ल व जित मल्लपिं छ्धी जुयाः प्राण मल्लया विरुद्ध संगठित जुल । यँया जुजु नरेन्द्र मल्ल (अमर मल्ल) नं विरोधी दलया समर्थनय् न्ह्यांवन । थ्व सन्धि प्राण मल्लया विरुद्धय् जूगु खः । ख्वपपाखें वीर मल्ल व जित मल्लं ब्वति काःगु खःसा यलपाखें विष्णुसिंह,फर्पिङ्गपाखें ड्याकु रावुत्तपिंसं ब्वति काःगु खः । अथेहे दोलखापाखें इन्द्रसिंह, नारायणसिंहपिंसं ब्वति काःगु खः । थ्व सन्धिपत्रं यल, दोलखा आदि प्रदेशयात स्वतन्त्र राज्य कथं औपचारिक मान्यता बियातःगु दु । थ्व सन्धिपत्र लागू जुइगु अवधि ९ दँ धकाः क्वःछिनातःगु द । सन्धिया अंश थुकथं दु -

...श्रीश्रीजयवीरमल्लदेवठाकूरसन, श्रीश्रीजयनरेन्द्रमल्लदेवठाकूसन,
श्रीश्रीजयजितमल्लदेवठाकूरसन, श्रीश्रीजयकृष्णमल्लदेवठाकूसन ।

श्रीश्रीजयकल्याणमल्लदेवठाकूरसन,श्रीश्रीजयप्रभुमल्लदेवठाकूरस्य श्रीश्रीजयगोविन्दमल्लदेवठाकूरसन, विष्णुसिंह भारोसन, ङ्याकु रावूत्तसन, विक्रम रावूत्तसन, पूरन राबूत्तसन, ... थ्वते पूचा एकान शत्रु एकान मित्र याङ्न ...तिपुर दूंवना बिज्याकन श्रीश्रीप्राणमल्लदेवटों पूत्रसह सेष्टलोक पूत्रसह, मतुस्यं मउ श्वासरपं श्रीश्रीजयवीरमल्लदेवठाकूरस्यं श्रीश्रीजय नरेद्रमल्लदेवठाकूरस्यं विष्णुसिंहभारोसन तृभय राबुत्तस्यं ताङ तस्य बिज्याक्व दिक्व राज्यपाथिस थेथ्यस्यं दूंथ्य वालस्यं भेदाभेङन मसोस्यं थव २ बूद्धिनं सेष्ट न्हलूव ... थव २ राज्यन संतोष जुस्यं प्रसन्न वेख जुयमाल्व ... तिपुरण भेदाभेङ मसोस्यं थव २ बूद्धिनं लूयकं हरङास थ्व खंस गाढ मयास्य दूल्हारपं यंने माल...थ्वते पूचा श्रीश्रीठाकूरलोकस्यं भारोस्यं तृभय रावुत्तस्यं थ्व सासनस चोस्यं तक्व मनिस्तरपं बिज्यातसा दिरसा मनिस्तरपं बिज्याकटों दिकटोंम्ह थ्वते देवस गो ब्राम्हण सन्यासि आदिनया हत्यान लिप्तरपू पंचमहापात्राक लाक्व श्रीश्रीपशुपतिटों फोङरपु ... श्रेयोस्तु संवत् ६६८ भाद्रपद कृष्ण नवमी थ्व शाशनया अवधि गु ९ शुभमस्तु ॥

(Regmi -III; 1086 : 11, no. LXLVII;
टण्डन; १११९: १४१-४५)

(...श्रीश्रीजयवीरमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयनरेन्द्रमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयजितमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयकृष्णमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयकल्याणमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयप्रभुमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयगोविन्दमल्लदेव ठाकुर, विष्णुसिंह भारो, ङ्याकु रावुत्त, विक्रम रावुत्त, पूरण रावुत्त ... थुलिया पुचलं एकान शत्रु एकान मित्र याना: थ्व सन्धि या:गु ख: । ... त्रिपुर दुने च्वंम्ह श्रीश्रीप्राण मल्ल, वया काय्, भारदारपिं व इमि काय्पिंत तकं साथबीमज्यू, विश्वास याय्मज्यू ।... श्रीश्रीजयवीरमल्लदेव, श्रीश्रीजयन-रेन्द्रमल्लदेव, विष्णुसिंह भारो, स्वम्ह रावुत्तपिंसं भेदभाव मया:से थ:थ:गु बुद्धिं ज्या याय्माल । ... थ:थ:गु राज्यय् सन्तोष जुया: खुशीसाथ च्वनेमा: ।...त्रिपुरं जालभ्फेल याना: षडयन्त्र या:सा थ:पिनि दुनेदुने सहलह ब्याकेमाल ।...श्रीश्रीठाकुरतय्सं, भारोतय्सं, स्वम्ह रावुत्ततय्सं थ्व पत्रय् च्वयात:थे मयातधा:सा द्य:, सा, ब्राम्हण, सन्यासी आदि हत्या या:गु पञ्चमहापाप लाय्मा, पशुपति तछ्या:गुया पाप लाय्मा ।... नेसं ६६८ भाद्र कृष्ण नवमी । थ्व शासनया अवधि ९ दँ । कल्याण जुइमा ।)

थ्व सन्धिं न्हापांखुसि यलयात स्वतन्त्र राज्यया मान्यता ब्यूगु दु । उबले दुगु थीथी राज्यया प्रशासनय् छुं कथंया हस्तक्षेप याय्गु जुइमखु धका: प्रत्याभूति नं बियात:गु दु । थ:थ:गु राज्यय् सन्तोष जुयाच्वनेमा: धका: छम्हेस्यां मेम्हेस्या राज्यय्

आक्रमण याय्‌मखु धकाः प्रतिबद्धता प्वंकातःगु दु। तर थ्व सन्धिपत्रय्‌ विष्णुसिंहयात भारो धयातःगु विचारणीय जू। भारोया सामान्य अर्थ 'भारदार' खः। विष्णुसिंहपिं नं महापात्रया रुपय्‌ केन्द्रया अन्तर्गत च्वनाः स्थानीय प्रशासन न्ह्याकीपिं भारदारत हे खः। विष्णुसिंहं थ्व स्वयां न्ह्यः हे स्वतन्त्र शासकं काइगु पदवीत काय्‌धुंकूगु खः। तर केन्द्रया मल्ल शासकपिनि मिखाय्‌ विष्णुसिंह 'भारो' जक जुयाबिल। विष्णुसिंह नं थःत भारो धाय्‌केमाःसां स्वतन्त्र शासक जुइगु लोभं उकियात स्वीकार याःगु खनेदु। थुकिं विष्णुसिंहया राजनैतिक चातुर्य स्पष्ट याः।

नेसं ६६८या थ्व सन्धि जुइस्वयां न्ह्यःया ताडपत्रय्‌ विष्णुसिंहयात ज्येष्ठविहारया महापात्र धकाः उल्लेख यानातःगु दु। नेसं ६५७ चैत्र कृष्ण ६या ताडपत्रय्‌ विष्णुसिंहयात यंकुलि कुटुम्बज प्रधानमहापात्र धयातःगु दु (पन्त; ११२० गः ४०-४१)। थुकी विष्णुसिंहयात यंकुलि कुटुम्बज धयातःगु अर्थपूर्ण जू। विष्णुसिंहया तापाःबाज्या यंकुलि वर्माया नामं थःत यंकुलि कुटुम्बज धाय्‌केगुली गर्व यानातःगु खनेदु। विष्णुसिंहया काय्‌पिंसं तकं थ्व परम्परायात न्ह्याकावंगु खनेदु। मेगु ताडपत्र नेसं ६६५ आश्विन शुक्ल २ या खः। थुकी विष्णुसिंहयात ज्येष्ठविहार कुटुम्बज प्रधानमहापात्र जक धयातःगु दु (पन्त; ११२० घः ४१-४२)।

पशुपतिया सन्धि धुंकाः विष्णुसिंहया मेगु महत्वपूर्ण अभिलेख सुनागुथिइ च्वंगु नेसं ६७४ माघ शुक्ल ५ सोमबारया शिलापत्र खः (लितँसा अभिलेख १:४)। सुनागुथिइ च्वंगु भृंगोरश्वरया मन्दिर जीर्णोद्धार यानाः विष्णुसिंहं उगु अभिलेख तःगु खः। गोपालराजवंशावलीइ वर्णन यानातःकथं भृंगारेश्वरया उत्पत्ति पशुपति स्वयां न्ह्यः हे जूगु खः।

श्रीमद्‌युद्धिष्ठिरस्यादिराज्ये॥ हिमवन्तशेल्यमध्यवर्त्तणी, महारन्यभूते भूमण्डले॥
प्रधानश्रीभृङ्गारेश्वरे भटारिक प्रादुर्भूतः॥

(Vajracarya and Malla; 1105: पत्र १७ क)

(युधिष्ठिरया आदिराज्यय्‌, हिमाल पहाडया मुलय्‌ च्वंगु घना जंगल दुगु भूमण्डलय्‌ (नेपाल उपत्यकाय्‌) प्रधान श्रीभृङ्गारेश्वर भट्टारकया प्रादुर्भाव जुल।)

गोपालराजवंशावलीइ वर्णन यानातःगु भृङ्गारेश्वर व सुनागुथिइ च्वंगु भृंगारेश्वर वहे खः मखु सीमदु। तर सुनागुथिइ च्वंगु भृंगारेश्वर हे जुइफुगु यक्व सम्भावना दु। अनया भृंगारेश्वर देगःथाय्‌ लिच्छविकालया निगू अभिलेख लुयावःगु दु। न्हापांगु अभिलेखं मासं ६५ (ई. ६४१)या भीमार्जुनदेव व विष्णुगुप्तया पालय्‌या खः, गुकी 'भृंगारग्रामपाञ्चाली'या उल्लेख नं यानातःगु दु (वज्राचार्य, १११६: ४४८-५१)। मेगु अभिलेख मासं १२१ (ई. ६९७)या शिवदेव द्वितीयया अभिलेख खः। थुकी नं 'भृंगारेश्वर पांचाली'या उल्लेख यानातःगु दु (वज्राचार्य, १११६: ५१९-२२)। तर लिच्छविकालय्‌ भृंगारेश्वरयात राजकीय सम्मान बियातःगु खनेमदु। अंशुवर्माया हाँडीगाउँया अभिलेखय्‌ थीथी द्यःपिंत राज्यपाखें बजेट विनियोजन यानातःगुली

भृंगारेश्वरयात छुं कथंया वजेट फ्यानात:गु मदुगुलिं थ्व खँ स्पष्ट जू । लिच्छविकालय् नांजायधंकूसां लिपा वना: मनूतय्सं अन छु द्य: दुगु धका: तकं ल्व:मंकेधुंकूगु ख: । विष्णुसिंहया अभिलेखय् न्ह्यथनात:कथं अन च्वंगु बुंगा:चाय् मालास्व:बले आख: कियात:गु सिज:या घ:त लुयावल । उगु घलय् 'श्रीभृंगारेश्वर महादेव' धका: च्वयात:गु खना: राजा लय्ताया: मन्दिर दय्काब्यूगु ख: । तर विष्णुसिंहं अनहे च्वंगु लिच्छविकालीन अभिलेखत ब्वनास्व:गु खनेमदु । अभिलेख कथं विष्णुसिंहं भव्य जुइक त:जा: याना: देग: दय्काव्यूगु खनेदु । धनवज्र वज्राचार्यं अभिलेखया वर्णनया आधारय् देग:या पलि लुं सियात:गु खय्मा: धका: अनुमान यानादीगु दु (११११: ११) ।

थ्व अभिलेखया दकले महत्वपूर्ण पक्ष हे विष्णुसिंहं थ: पुर्खापिनि वंशवर्णन यानात:गु ख: । विष्णुसिंहं थ:स्वयां च्वय्या स्वंगू पुस्ताया वर्णन यानात:गु दु । थ्व वर्णन स्वय्बले भारतया समुद्रगुप्त व नेपा:या लिच्छवि जुजु मानदेवया अभिलेखयात लुमंकाबी । समुद्रगुप्तं थ:गु प्रयाग प्रशस्तिइ श्रीगुप्त, घटोत्कचगुप्त व चन्द्रगुप्त याना: स्वंगू पुस्ताया नां बियात:गु दु । अथेहे मानदेवया चांगुनारायणया अभिलेखय् मानदेवं थ: पुर्खापिं वृषदेव, शंकरदेव व धर्मदेवया विशेष प्रशंसा यानात:गु दु । विद्वान्तय् धापूकथं प्रभावशाली इतिहास मदुगु राजवंशं जब छुं त:धंगु ज्या याना: शक्ति प्राप्त याइ, उबले थ:गु स्वंगू पुस्ताया वर्णन याइ (Gopal and Verma, 1097: 42)। थ्वहे खँया आधारय् मानदेवयात न्हापांम्ह लिच्छवि स्वतन्त्र शासक धका: दावी याइपिं नं दु । थ्व तर्क विष्णुसिंहया सन्दर्भय् नं पायछि जूव: । विष्णुसिंह वंशपरम्पराकथं जुजु जूम्ह मनू मखु । वला केन्द्रया अधीनय् च्वना: स्थानीय प्रशासन न्ह्याकीम्ह छम्ह महापात्र जक ख: । अथेसां थ:गु चतुरतां मेपिं महापात्रतय्त क्वत्यला: केन्द्रपाखें हे स्वतन्त्र शासकया मान्यता कया: जुजु जूम्ह ख: ।

विष्णुसिंहं थ्व अभिलेखय् थ:स्वयां स्वंगू पुस्ता च्वय्या तक वर्णन यानात:गु दु । अभिलेख कथं विष्णुसिंहया बौ कुसुमसिंह, बाज्या कीर्तिसिंह, तापा:बाज्या जयसिंह ख: । तर यल भण्डारखालय् च्वंगु नेसं ५३५या यंकुलि वर्माया अभिलेखय् यंकुलि वर्माया काय् धका: जयसिंहया नां न्ह्यथनात:गु दु । थुकिं विष्णुसिंहया प्यंगू पुस्ता च्वय्तकया नां लुयाव:गु दु । अभिलेखय् लुयाव:कथं विष्णुसिंहया पुर्खातय्गु वर्णन याय्गु सान्दर्भिक जुइ ।

२.१.१ विष्णुसिंहया पुर्खा

२.१.१.१ यंकुलि वर्मा

यंकुलि वर्मा धैम्ह विष्णुसिंहया प्यंगू पुस्ता च्वय्या पूर्वज ख: । यंकुलि वर्माया उल्लेख नेसं ५२२ निसें व:गु खनेदु । नेसं ५२२ माघ शुक्ल ९या छगू ताडपत्रय् साक्षी च्वंम्ह धका: यंकुलि वर्माया नां न्ह्यथनात:गु दु (इतिहासका कुरा, ११२४: ३२, ताडपत्र ल्या: २) । यंकुलि वर्मा थ:म्हेस्यां हे नं अभिलेख स्थापना यानावंगु दु । नेसं

५३५ पौष शुक्ल पूर्णिमा बुधवारया यल भण्डारखालय् च्वंगु अभिलेखय् यंकुलि वर्मा 'राजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टा-रकश्रीश्रीमत्जयजोतिमल्लदेवस्य विजयराज्ये' धकाः जुजु ज्योतिर्मल्लया नां सम्मानपूर्वक न्ह्यथनातःगु दु (तेवारी व मेपिं-१०, १०८३: ३) । यंकुलि वर्मा थः कलाः मधनलक्ष्मी (मदनलक्ष्मी) व काय् जयसिंह समेत जानाः शिवरात्रीया व्रतया लागि दँय्दँसं न्ह्यानावनेमा धैगु उद्देश्यं गुथि व्यवस्था यानाब्यूगु खः । थ्व अभिलेखय् यंकुलि वर्मा थःगु निवास **श्रीमानीगलश्रीवंथुनिम्हं गृहांगणाधिष्ठितपरमेश्वर श्रीसदाशिव श्रीश्रीमणिकेश्वरभट्टारकस्य** धकाः न्ह्यथनातःगु दु । थुकिं माणिगल राजदरवारया पूर्वपाखे मणिकेश्वरभट्टारक दुथाय् यंकुलि वर्माया निवास धकाः स्पष्ट जुल । स्लसरया कथं भण्डारखालय् वास्ता मयाःसे वांछ्वयातःगु शिवलिङ्ग हे मणिकेश्वर खः (1118 : 111)। उकिं यंकुलि वर्माया निवास थौंकन्हेया भण्डारखालक्यब दुथाय् हे खः धकाः स्पष्ट जू । यंकुलि वर्माया उल्लेख जूगु मेगु अभिलेख भण्डारखालय् हे च्वंगु नेसं ५४७ कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा बुधवारया चन्द्रमाया मूर्तिया पादपीठ अभिलेख खः (तेवारी व मेपि-१०, १०८३: ४) । जुजु ज्योतिर्मल्लया विजयराज्यय् यंकुलि वर्माया कलाः मदनलक्ष्मीं पूर्णिमाव्रत दनाः उगु अभिलेख तःगु खः । तर थ्व अभिलेखय् मदनलक्ष्मीयात यंकुलि वर्माया कलाः जक धयातःगु दु, यंकुलि वर्मा थःहे अन उपस्थित जूगु कथं च्वयातःगु मदु । उकिं थुबले यंकुलि वर्मा सीधुंकूगु जुइमाः । अभिलेखय् यंकुलि वर्मायात 'पात्र' जक धयातःगुलिं व उलि शक्तिशाली मखुम्ह धकाः सीदु ।

२.१.१.२ जयसिंह

च्वय् उल्लेख जूगु नेसं ५३५या अभिलेखपाखें यंकुलि वर्माया काय् जयसिंह धकाः सीदुगु खः । जयसिंहया उल्लेख वःगु दकले न्हापांगु अभिलेख थ्वहे खः । विष्णुसिंहया भृंगारेश्वर अभिलेखय् वंशवर्णन यानातःगुली जयसिंहनिसें जक शुरु यानातःगु दु । अभिलेखय् जयसिंहयात 'गुरुप्रकाशो जगदम्बुराशौ वभूव विद्वान् जयसिंहभूपः' (संसाररुपी समुद्रय् तःधंगु जः जुयावम्ह विद्वान् राजा जयसिंह) धकाः वर्णन यानातःगु दु । विष्णुसिंहं थः बाज्या जयसिंहयात हे राजा कथं वर्णन यानाः थःपिनि पुर्खात न्हापांनिसें जुजुखलः पाखें वःपिं खः धकाः क्यनेत स्वःगु दु । विष्णुसिंहया थ्व वर्णन अतिशयोक्तिपूर्ण खनेदु । भण्डारखालया नेसं ५३५या यंकुलि वर्माया अभिलेख धुंकाः जयसिंहया उल्लेख वःगु मेगु अभिलेख नेसं ५६६ आश्विण कृष्ण १४या ताडपत्र खः (पन्त, ११९३: ६१-६२) । उकी जयसिंहयात पात्र जक धयातःगु दु ।

जयसिंहया बारे इतिहासकारतय् दथुइ तःधंगु भ्रम न्यनाच्वंगु दु । जयसिंह नांया मेपिं नं महापात्रत दुगुलिं उकथं भ्रम ब्वलंगु खः । उकीमध्ये छम्ह उत्तरविहार अन्तर्गतया न्होलविहारया प्रधानमहापात्र जयसिंहमल्ल वर्मा खः । थ्वय्कलं महीरावणवध लगायत मेमेगु नं आपालं सफूत ल्ह्यःगु दु । थुम्ह जयसिंह उत्तरविहारयाम्ह

जूगुलिं विष्णुसिंहया तापा: बाज्या जयसिंह जुइफइमखु । मेम्ह जयसिंह धैम्ह दक्षिणविहारया महापात्र जयसिंह मल्ल ख: । उत्कीर्ण अभिलेखय् नं थुम्ह जयसिंहया नां व:गु दु । विष्णुसिंहया पुर्खा धका: इतिहासकारतय्त भ्रम जूम्ह थुम्ह हे जयसिंह मल्ल ख: । यल लाय्कूया केशवनारायणचुकय् नेसं ८८१ माघ शुक्ल १५या ताम्रपत्र तानात:गु दु । थ्व ताम्रपत्रय् जुजु जयप्रकाश मल्लं श्रीश्रीजयसिंह मल्लया पालय् बुल्हुदेशया जनतातय्गु लागि दय्कात:गु नियम बारे कचिंगल पिहांव:गुलिं उकियात समाधान याना: व्यवस्थित यानाब्यूगु खँ च्वयात:गु दु । (वज्राचार्य, १११९: ४५६-५७) उकी जयसिंह मल्लं न्हापा नियम दय्काब्यूगु संवत् धका: नेसं ५४९ वैशाख शुक्ल १० बियात:गु दु । थ्वहे बेहोराया मेगु ताम्रपत्र पशुपतिगोश्वाराया भण्डारय् दु (टण्डन, १११९: २६५-६६) । राष्ट्रिय अभिलेखालयय् च्वंगु 'रामाङ्कनाटिका'य् नं थुम्ह जयसिंह मल्लया उल्लेख व:गु दु । नेसं ५०१स च्वयात:गु उगु नाटकय् 'श्रीदक्षिणविहार प्रधानमहामहमहापात्र श्रीजयसिंह मल्ल' धयात:गु दु (Regmi -I; 1085: 448) । रेग्मीं थुम्ह हे जयसिंहयात विष्णुसिंहया पुर्खा धयात:गु दु (I; 1085: 449)। विष्णुसिंहया पुर्खा 'जयसिंह' व थुम्ह 'जयसिंह' निम्ह अलग-अलग हे मनू ख: । कारण-

(१) विष्णुसिंहपिं दक्षिणविहार अन्तर्गतया ज्येष्ठविहार लिसे सम्बन्धितपिं ख: । जयसिंह मल्ल दक्षिणविहारयाम्ह ख: ।

(२) विष्णुसिंहपिंसं थ:गु नांया ल्यूने 'मल्ल' गुबलें च्व:गु मदु ।

(३) विष्णुसिंहया पुर्खा जयसिंह नेसं ५६६स पात्र जक तिनि, जबकि जयसिंह मल्ल नेसं ५०१य् हे 'प्रधानमहामहमहापात्र' जुइधुंकल ।

(४) विष्णुसिंहया पुर्खा जयसिंह नेसं ५३५स मचा हे तिनि, तर जयसिंह मल्ल नेसं ५०१स हे महापात्र जुया: प्रशासनिक ज्याखँ न्ह्याकाच्वंम्ह ख: । उकिं थुपिं निम्ह मनू अलग-अलग हे ख: धका: प्रमाणित जू ।

२.१.१.३ कीर्तिसिंह

विष्णुसिंहया बाज्या कीर्तिसिंह ख: । विष्णुसिंहया भृंगारेश्वर अभिलेखय् कीर्तिसिंहयात शत्रु राजातय्त खत्तम याइम्ह, इमिगु श्रीपेचया मणिं तुति भ:भ: धा:म्ह थेंजा:गु काव्यात्मक वर्णन यानात:गु दु, तर थुकिया छुं ऐतिहासिक महत्व मदु । कीर्तिसिंहया न्हापांगु प्रामाणिक उल्लेख नेसं ५९८ वैशाख कृष्ण १ या सुवर्ण जन्तरय् व:गु दु (खनाल, ११०३: १८४) । थुगु जन्तर चाँगुनारायणं हया: हनुमानढोका दरवार य् तयात:गु दु । थ्व जन्तर कीर्तिसिंहं श्रीश्रीश्रीगरुडनारायणयात छ्या:गु ख: ।

कीर्तिसिंहया मेगु उल्लेख नेसं ६०० चैत्र शुक्ल ३या लिखतपत्रय् व:गु दु । (पन्त, ११२४ ख: १७) । कीर्तिसिंहया मेगु अभिलेख चाँगुनारायणया तिसाय् हे लुयाव:गु दु । नेसं ६०१ फागुण शुक्ल द्वादशीखुन्हु कीर्तिसिंहं थ: माहिलाम्ह काय् कुसुमसिंह म्हंमफुगुलिं याकनं ल्वय् लाय्मा धका: कामना यासें नारायणद्य:यात पूजा याना:

ध्वाँय् छाःगु व कण्ठी दय्काः देछानाब्यूगु खः (खनाल, ११०३: १८६) । थ्व अभिलेखय् जुजु यक्ष मल्लया नां सम्मानपूर्वक न्ह्यथनातःगु दु । नेसं ६०१ द्विराषाढ कृष्ण ४या लिखतपत्रं कीर्तिसिंहया राजनैतिक महत्व स्पष्ट याः । जुजु यक्ष मल्लं खोनाय् च्वंगु थःगु हकभोगया १ रोपनी जग्गा अन हे च्वंपिं ४म्हेसित म्यूगु उगु लिखतपत्रय् साक्षी कथं कीर्तिसिंहयात तयातःगु दु (पन्त, ११०६: ४४) । खोनादेय् कीर्तिसिंहया प्रशासनिक क्षेत्र अन्तर्गत लाःगुलिं उकथं कीर्तिसिंहयात महत्व बियाः साक्षीकथं कीर्तिसिंहयात तयातःगु खः । कीर्तिसिंहया उल्लेख मेगु छगू लिखतपत्रय् नं वःगु दु । कीर्तिसिंहं थःगु हकभोगया जग्गा येँया लुमडी पीठयात लःल्हाःगु धकाः च्वयातःगु थ्व लिखतपत्रय् सवंत्या दथुइ च्वंगु दसस्थानी आखः मदय्धुंकल, संवत्या न्ह्यःनेच्वंगु अंक ६ व ल्यूनेच्वंगु अंक ४ जक ल्यंदनि (पन्त, ११२४ घः ३३) । नेसं ६१५स यलयात **ख्वपपाखें** ब्यागलं तयाः येँया अधीनय् तय्गु धकाः सन्धि जूगुली यलपाखें ब्वति काःम्ह धकाः कीर्तिसिंहया काय् कुसुमसिंहया उल्लेख वय्धुंकल । उकिं थ्व लिखतपत्रया दथुइ च्वंगु आखः '०' (शून्य) वा १ जुइमाः, व स्वयां लिपाया जुइफैमखु । थ्व अनुसारं विचाः याय्बले थुगु लिखतपत्रया संवत् ६०४ वा ६१४ जुइमाः धकाः अनुमान याय्छिं ।

२.१.१.४ कुसुमसिंह

कुसुमसिंह विष्णुसिंहया बौ ख : । नेसं ६०१या अभिलेखय् कुसुमसिंहयात कीर्तिसिंहया माहिलाम्ह काय् धकाः न्ह्यथनातःगु दु । कीर्तिसिंह धुंकाः कुसुमसिंहं बौम्हेस्या जिम्मेवारी कुबिल । कुसुमसिंहया उल्लेख नेसं ६१४ वैशाख शुक्ल २या ताडपत्रय् वःगु दु (पन्त, ११२० कः ३८) । थ्व ताडपत्रय् जग्गाया सीमाना क्वःछीगु भ्वलय् कुसुमसिंहया नां वःगु खः । तर उकी कुसुमसिंहयात पात्र, महापात्र आदि छुं हे विशेषण बियातःगु मदुनि । नेसं ६१५या सन्धिइ यलपाखें ब्वति काःपिं महापात्रत मध्ये छम्ह कुसुमसिंह नं खः । थ्व सन्धिपत्रय् केन्द्रया मल्ल जुजुपिंसं यलपाखें ब्वति काःपिं महापात्रतय्त 'भारो' जक धयातःगु दु, महापात्र धकाः सम्बोधन यानातःगु मदु ।

नेसं ६१८ श्रावण कृष्ण ४या ताडपत्रय् साक्षीकथं कुसुमसिंहया नां न्ह्यथनातःगु दु, गुकी कुसुमसिंहयात 'श्रीज्याथविहार कुटुम्बज प्रधानमहापत्र' धयातःगु दु (राजवंशी, ११०५: ५५-५६) । कुसुमसिंहया उल्लेख वःगु मेगु अभिलेख नेसं ६१९ चैत्र शुक्ल १३या ताडपत्र खः । थ्व अभिलेख कुसुमसिंह व राघवसिंह निम्ह जानाः जग्गा बन्हः तय्काः ध्यबा त्याय्ब्यूगु लिखतपत्र खः (राजवंशी, ११०५: ५६) । राघवसिंह धैम्ह नेसं ६१५या सन्धिइ कुसुमसिंहलिसे ब्वति काःम्ह महापात्र खः । अभिलेखपाखें राघवसिंह नं ज्येष्ठविहारयाम्ह हे खः धकाः सीदु तर कुसुमसिंह व राघवसिंहया छु नाता दु धकाः सीकेमफुनि । नेसं ६२०या 'साद्यन्तकोशसार' सफुती यलया ५म्ह महापात्रतय्गु नां न्ह्यथनातःगुली कुसुमसिंहयात **श्रीमणिकुमारस्य पदाम्भोजैक षट्पदः जीयात्कुसुम सिंहोय कीर्तिसिंह सुतः** (श्रीमणिकुमारया तुति रुपी पलेस्वांया भम्वः कीर्तिसिंहया काय् कुसुमसिंह) धकाः धयातःगु दु ।

कुसुमसिंहया कला:या नां जयलक्ष्मी ख: । भृंगारेश्वरया अभिलेखय् विष्णुसिंहं थ: मां जयलक्ष्मीया प्रशंसा यानात:गु दु । थ: मांयात **वैश्यां वङ्शे भूषा** (वैश्य कुलया तिसा) धका: गर्व यानात:गु दु । थुकिं क्षेत्री व वैश्यया दथुइ जुइगु इहिपायात उगु ईया समाजं स्वीकार यानात:गु धका: क्यं । विष्णुसिंहया मांम्ह यलयाम्ह हे ख: धैगु खँ मांम्हेसित 'ललितपुर पारावारसंजाराजलक्ष्मी' धयात:गुलिं स्पष्ट या: । मांम्हेसित थुकथं महत्व बिया: वर्णन यानात:गुली राजनैतिक कारण दय्फु । विष्णुसिंह शक्तिशाली जुया: पिदने फुगुया ल्यूने मांम्हेसिया नं ग्वाहालि दुगु अनुमान याय्छिं ।

२.१.२ विष्णुसिंहया परिवार

भृंगारेश्वरया अभिलेखय् विष्णुसिंहं पुर्खापिनि जक वर्णन मया:से कला: व काय्पिनि नं वर्णन यानात:गु दु । विष्णुसिंहया स्वम्ह कला:पिं दु - हृदयलक्ष्मी, पद्मावती व कमलालक्ष्मी । तर भृंगारेश्वरया थ्व अभिलेखय् हृदयलक्ष्मीया ना उल्लेख यानात:गु मदु, पद्मावती व कमलालक्ष्मीया नां जक उल्लेख यानात:गु दु ।

हृदयलक्ष्मी विष्णुसिंहया न्हापांम्ह कला: ख: । थुकिया पुष्टि राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित जुयाच्वंगु मैथिली नाटक **उषाहरण**या आदिवाक्यं यानाच्वंगु दु । उगु सफुती विष्णुसिंहया स्वम्हं कला:पिनि नां बियात:गुली हृदयलक्ष्मीया नां दकले न्हापां बियात:गु दु । हृदयलक्ष्मी विष्णुसिंहया मध्या:म्ह कला: नं मखु । नेसं ६८९या काय्म्ह उद्धवसिंहया अभिलेखय् हृदयलक्ष्मीयात विष्णुसिंहया विवाहिता कला: धका: स्पष्ट रुपं न्ह्यथनात:गु दु । हृदयलक्ष्मी न्हापांम्ह कला: ख:सां वपाखें दकले लिपा तिनि मचा दुगु खनेदु । विष्णुसिंहया स्वम्ह काय्पिं मध्ये दकले क्वकालिम्ह उद्धवसिंह हृदयलक्ष्मीया काय् ख: । विष्णुसिंहं भृंगारेश्वरया अभिलेखय् हृदयलक्ष्मीया नां छाय् उल्लेख मयाकल धका: सीमदुनि ।

विष्णुसिंहया स्वम्ह काय्पिं दु - नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंह । विष्णुसिंह व पद्मावतीपाखें नरसिंह व पुरन्दरसिंहया जन्म जूगु ख: । कमलालक्ष्मीपाखें मचा दुगु खनेमदु । विष्णुसिंह व हृदयलक्ष्मीपाखें उद्धवसिंहया जन्म जूगु ख: । भृंगारेश्वरया अभिलेखय् उल्लेख जूकथं विष्णुसिंहया वंश थुकथं दु -

जयसिंह

कीर्तिसिंह

कुसुमसिंह + जयल्लक्ष्मी

विष्णुसिंह + पद्मावती, कमलालक्ष्मी

नरसिंह पुरन्दरसिंह उद्धवसिंह

थुकथं भृंगारेश्वरया अभिलेख त:गु ई नेसं ६७४ निसें विष्णुसिंहं थ:त पूर्ण स्वतन्त्र जुजुकथं न्ह्यब्व:गु खनेदु। छुं ई लिपा नेसं ६७७स विष्णुसिंहं थ:त 'माणिग्लाधिपति' धका: सम्बोधन या:गु ख: । नेसं ६७७ मार्ग कृष्ण १२या ताडपत्रय् विष्णुसिंहयात 'माणिग्लाधिपति' धयात:गु दु। नापं मल्ल जुजुपिंसं तइगु 'श्रीश्री' व 'ठाकुर नं तयात:गु दु । थ्व ताडपत्र ऐश्वर्यधर शर्मायाके सुरक्षित जुयाच्वंगु दु ।

> सम्वत् ६७७ मार्गशिर कृष्ण द्वादश्यान्तिथौ श्रीललितभूम्यां श्रीमनिगलदक्षिणस्य श्री ज्येष्ठविहार यंकलि महापात्र श्रीमनिगलाधिपति श्रीश्रीविष्णुसिंहदेव ठाकुर सन प्रसादरपा भाषा ...(वज्राचार्य, १०८२: १२) ।

थौंतक लूगु ऐतिहासिक प्रमाण कथं यलया जुजुपिं मध्ये थ:त 'मानिग्लाधिपति' धका: घोषणा या:म्ह न्हापांम्ह जुजु विष्णुसिंह हे ख: । पशुपतिया नेसं ६६८या सन्धिया अवधि ९दँ क्वचाय्वं विष्णुसिंहं थ:त माणिग्लाधिपति घोषणा या:गु ख: । तर थ्व ताडपत्रय् विष्णुसिंहं थ:त महापात्र धाय्गु मत्व:तूनि । तिथिमिति मदुगु मेगु छगू ताडपत्रय् विष्णुसिंहयात 'माणिग्लाधिपति' व 'ठाकुर' धयात:गु दुसां महापात्र धाय्गु त्व:तूगु खनेदु (पन्त, ११२० घ: ४२-४३) । उकिं थ्व ताडपत्र च्वय्या नेसं ६७७या ताडपत्र स्वयां लिपायागु खय्फु । तर तिथिमिति उल्लेख जूगु विष्णुसिंहया दकले लिपायागु अभिलेख नेसं ६७७ या ताडपत्र हे जुयाब्यूगु दु ।

थ्व स्वयां लिपाया नेसं ६७८ या ताडपत्रय् विष्णुसिंहया काय् नरसिंहदेवयात 'मणिग्लाधिपति' धका: उल्लेख व:गुलिं थुबले विष्णुसिंहया मृत्यु जुइधुंकूगु जुइमा: । विष्णुसिंह सीगु तिथिमिति लुयाव:गु मदुनि। तर नेसं ६७८ चैत्र शुक्ल २ या ताडपत्रय् मेपिं महापात्रतय्गु उल्लेख व:गु घटना विचारणीय जू ।

> सम्वत् ६७८ चैत्र शुक्ल ॥ द्वितीयां तिथौ ॥ श्रीललितब्रुमायां श्रीमानीग्लके दक्षिणविहारे ज्येष्ठविहार वंकुलि कुतुम्बज प्रधानमहापात्र श्रीहृदयसिंहवर्म्मनस प्रधानमहापात्र श्रीग्यानसिंहवर्म्मनस, प्रधानमहापात्र श्रीकेशवसिंहवर्म्मनस एते सहानुमतेन प्रभेतन ... (राजवंशी, १०८३: १८-१९) ।

विष्णुसिंहया दकले लिपाया मिति नेसं ६७७ मार्ग कृष्ण १२ व थुगु ताडपत्र नेसं ६७८ चैत्र शुक्ल २या अवधि दुने हे विष्णुसिंहया मृत्यु जूगु खय्मा: । विष्णुसिंहं यलया मेपिं महापात्र दक्वसित क्वत्यला: थ:त यलया जुजु घोषणा या:गु ख: । तर विष्णुसिंह सीवं क्वत्यलात:पिं उपिं महापात्रतय्सं हाकनं छ्यं ल्ह्वनाह:गु ख: । अथेसां विष्णुसिंह धुका: यलया शासन व्यवस्था न्हापाथें महापात्रतय्गु ल्हातय् मवंसे वया काय्पिनि ल्हातय् हे वंगु खनेदु ।

२.२ कला, संस्कृति व वाङ्मयया क्षेत्रय् उपलब्धि

२.२.१ भृंगारेश्वर मन्दिरया पुनर्निर्माण

विष्णुसिंहया पालय्या यक्व अभिलेखत लुयाव:गु मदु । मुक्कं प्यंगू जक उत्कीर्ण अभिलेख प्राप्त जूगु दु। उकी मध्ये नं स्वंगू सर्वसाधारण जनतां त:गु ख:सा छगू जक विष्णुसिंह थ:म्हेस्यां जारी या:गु ख: । विष्णुसिंह थ:म्हेस्यां हे जारी या:गु उगु अभिलेख नेसं युग मुनि रस (६७४) माघ शुक्ल पञ्चमी सोमवारया यल सुनागुथिया शिलापत्र ख: । थ्व शिलापत्र विष्णुसिंहं सुनागुथिइ च्वंगु भृंगारेश्वर महाद्य:या देग: पुनर्निर्माण या:गु उपलक्ष्यय् त:गु ख: ।

थ्व देग: प्रामाणिक रुपं लिच्छविकालय् हे अस्तित्वय् वय्धुंकूगु ख: । इतिहासया गुगुं कालखण्डय् थ्व देग: दुनावन जुइ । हाकनं दय्केगु ज्या मजूगुलिं ई बिनावंलिसे मनूतय् उगु देग:या बारे ल्व:मनावन । विष्णुसिंहंया इलय् थ्यंबले उगु थासय् न्हापा देग: दुगु ख: धका: तकं सुनां हे मसीधुंकल । उगु थासय् च्वंगु बुंगा:चाया अभिलेख सहितया वह:या घ:त लुयाव:गु ख: । उगु घलय् 'श्री भृंगारेश्वर महादेव' धका: च्वयात:गुलिं विष्णुसिंहं उगु थासय् हाकनं देग: दय्काब्यूगु ख: । विष्णुसिंहं उगु देग दय्काया पुण्य थ: बौ कुसुमसिंहयात लाय्मा धका: कामना यानात:गु दु । थ:म्हं यानागु पुण्यया फल मेपिंत लाय्मा धका: कामना याय्गु चलन न्हापांनिसें न्त्यानावयाच्वंगु ख: । थ्व प्रसङ्गय् पशुपतिइ च्वंगु जयदेव (ई ७१३ -७३३)या मासं १५७ (ई.७३३)या अभिलेखया उल्लेख याय्गु सान्दर्भिक जुइ । जयदेवं पशुपतिनाथयात च्याह: दुगु वह:या पलेस्वां देछा:गु व मांम्ह वत्सदेवीं पशुपतिनाथया छ्यनय् वह:या पलेस्वां देछा:गु अवसरय् उगु अभिलेख त:गु ख: । जयदेवं थ्व ज्या यानागुया पुण्य थ:मां वत्सदेवीयात लाय्मा धका: कामना यानात:गु दुसा मांम्हेस्यां नं उगु पुण्य थ: मदुम्ह भा:त जुजु शिवदेव द्वितीययात लाय्मा धका: कामना यानात:गु दु । (वज्राचार्य, १११६: ५४८-६२) ।

विष्णुसिंहं पुनर्निर्माण या:बले थ्व देग:या स्वरुप गथे च्वं धका: सीमदु । तर अभिलेखय् देग:यात सुमेरु पर्वतलिसे तुलना यानात:गुलिं त:जा: जुइक दय्काब्यूगु खय्मा: । थौंकन्हे थ्व देग: गुम्बज शैलीं दय्कात:गु दु । मन्दिरया आकारप्रकार अस्वाभाविक खनेदु । इलय्ब्यलय् जीर्णोद्धार जुयाच्वंगुलिं थथे खनेदुगु जुइमा: । विसं १९९० सालया त:भुखाय् धुंका: थ्व देग:या जीर्णोद्धार जूगु ख:सा थुम्ह द्य:या जात्रा चैत्र पुन्हिखुन्हु जुइगु ख: (Pruscha -II; 1095: 254) ।

२.२.२ उषाहरण नाटक

वाङ्मयया ख्यलय् स्वय्गु ख:सा विष्णुसिंहया राज्यकालय् उषाहरण नाटक ल्य्य:गु दु । थ्व नाटक राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । थुकिया रील न B 276 / 16b ख: । थ्यासफुती च्वयात:गु थ्व नाटक पूर्ण मजू, मुक्कं १६ पत्र जक ल्यंदनि ।

यक्व थासय् स्यनेधुंकूगु थुगु सफूया साइज २० x ९.६ सेमी. दु। नेपाललिपिं च्वयात:गु थ्व सफूया भाय् मैथिली ख:सां निर्देशन वाक्य कथं नेपालभाषायात छ्यलात:गु दु। थ्व उषाहरण नाटक कृष्णचरित्रया कुचा जक ख: । सफू ल्ह्य:गु तिथिमिति व ल्ह्य:मिया नां उल्लेख यानात:गु मदु । तर विष्णुसिंहया नां उल्लेख यानात:थाय् श्रीविष्णुसिंहदेव, श्रीजयविष्णुसिंहदेव जक धयात:गु दु। थुकिं विष्णुसिंह पूर्ण स्वतन्त्र जुजुया रुपय् शक्तिशाली मजूनिबले थ्व सफू ल्ह्य:गु खय्मा: धका: अनुमान याय्छिं । थ्व ल्याखं स्वय्बले सुबाहा:या अभिलेख त:गु ई नेसं ६५६ - ६६६ पाखे थ्व सफू ल्ह्य:गु खय्मा: ।

नाटकया आदिवाक्यय् विष्णुसिंहया स्वम्हं रानीपिं हृदयलक्ष्मी, पद्मलक्ष्मी व कमलालक्ष्मीया नां न्ह्यथनात:गु दु। छगू हे थासय् विष्णुसिंहया स्वम्हं रानीपिनिगु नां उल्लेख जूगु आ:तक लूगु छगूयां छगू जक दसि थ्वहे ख: । थुकिं विष्णुसिंहया त:धिक:म्ह कला: हृदयलक्ष्मी ख: धका: सीदत । थ्व स्वयां न्ह्य: हृदयलक्ष्मीयात विष्णुसिंहया कान्छीम्ह कला: धका: इतिहासकारतय्सं ताय्काच्वंगु ख: । विष्णुसिंहया स्वम्हं काय्पिं नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवया नां नं प्रशंसा सहित उल्लेख यानात:गु दु। मैथिलि साहित्यया विकासक्रमया अध्ययन याय्त थ्व नाटकं आपालं ग्वाहालि याइगु खनेदु ।

२.२.३ नारदसंहिता

ईशा पूर्वय् मूल धर्मग्रन्थकथं मनुस्मृति दुगु ख: । मनुस्मृतिया हे धाँचाय् नारद धैम्हेस्यां मेगु स्मृति (धर्मशास्त्र) दय्कल। थ्व तस्सकं लोकंह्वात। सार्क देशय् आर्यतय् दथुइ कानून ल्याखं नालीगु धर्मग्रन्थ जूवन। भिंछगूगु शदी नेसं २१७ स कर्णाटवंशी नान्यदेवं तिरहुत राज्य नीस्वंसेंलि अनं थ्व धर्मग्रन्थ नेपालमण्डलय् दुहांवल ।

नारदसंहिता मुलुकी ऐन थेंजा:गु कानूनी ग्रन्थ ख: । शासन व्यवस्था न्ह्याकेत मज्जिमगा:गु ताय्का: जयस्थिति मल्लया पालय् मन्त्री जयतं अबलेया राजपण्डित मनकु भारो (माणिक्यवर्द्धन)यात थ्व ग्रन्थ नेपालभाषां हीकेबिल। जयस्थिति मल्लं मध्यकालय् सामाजिक सुधार या:गु खँ इतिहासय् प्रसिद्ध जू। थ्वहे धर्मस्मृतिया ब:कया: जयस्थिति मल्लं शासन व्यवस्था न्ह्याकूगु ख:। पण्डित माणिकं थ्व च्वय्धुंका: मल्ल कालभरि ल्ह्यया: ब्वनेगु यात । नेसं ५०० चिल्लाथ्व तृतीया विहिवारय् कीर्तिपुण्य महाविहार, लगंबाहा: येँया लुन्तभद्र बज्राचार्य ल्ह्य:गु प्रति राष्ट्रिय अभिलेखलयस लूगु दु। थुकियात शान्तहर्ष वज्राचार्य सम्पादन याना: नेसं ११०७स पिकयादीगु दु। केसर पुस्तकालयय् लगत ल्या: ३६९स ८१ पत्र दुगु छगू अभिलेख ग्रन्थ दु। सफूया भाषा कथं स्वय्बले थ्व सफू नं जयस्थिति मल्लया पालय् हे च्व:गु खय्मा:। थुगु ग्रन्थय् मुकुन्दसेन राजान तेलाया वृतान्त, नारदसंहिता व नेपालन्यायपालविधि याना: स्वंगू अलग-अलग विषयया खँत घानात:गु दु । उकी मध्ये पत्र ७५लि-९४ तक दुगु

श्येनमुनि धैम्हस्यां च्व:गु 'नेपालन्यायपालविधि' ब्वयात काशीनाथ तमोटं **नेपालन्यायपालविधि** नां छुना: नेसं ११२७स सम्पादन याना: पिकयादीगु दु । मेगु प्रति यँया जुजु रत्न मल्लया पालय् नेसं ६३१ स ल्ह्य:गु ख: । थ्वयां लिपाया प्रति विष्णुसिंहया पालय् नेसं ६७२ स ल्ह्य:गु ख: । थ्व धुंका: नं ख्वपया रानी गंगादेवी व काय्पिनि पालय् नेसं ७१४ व ७२१ स ल्ह्य:गु लयाव:गु दु ।

विष्णुसिंहया पालय् ल्ह्य:गु नारदसंहिताया नां व संवत् बारे न्हापाया अध्येतातय्सं द्वंकात:गु दु । संशोधन मण्डलया इतिहासकायतय्सं थ्व सफूया नां 'सर्वार्थचिन्तामणि' धका: उल्लेख यानादीगु ख: (संशोधन मण्डल १०८८: ३३६) । तर थ्व सफू नारदसंहिता हे ख:, सर्वार्थचिन्तामणि मखु धैगु खँ सफू दुनेया विषयवस्तुया अध्ययन याय्बले सीदु । सफू ल्ह्य:गु संवत्या बारे नं भ्रम जुयाच्वंगु खनेदुगु । जनकलाल वैद्यं थुकिया वर्णनात्मक सूचीपत्र दय्कूबले थ्व सफूया संवत् नेसं ६७० धका: बियादीगु दु (११२१: ७५) । सफू ल्ह्य:गुया संवत् शब्दाङ्कय् बियात:गुलिं उकथं भ्रम जूवंगु ख: । सफूया पुष्पिका वाक्यय् सफू ल्ह्य:गुया संवत् धका: **दश्र शैल रसे वर्षे कार्त्तिके शित सप्तमी** बियात:गु दु । थन दश्र = अश्विनीकुमार = २, शैल = पर्वत =७, रस= ६ ख: । थुकियात अ:खतं ल्या:खाय्बले नेसं ६७२ जूवइ । थुगु ग्रन्थ ल्ह्ययात:गु राष्ट्रिय अभिलेखालयया लगत ५-७३४५/माइक्रोफिल्म बी ४१५/२० प्रतिस दश्रया थासय् दस च्वयात:गुलिं नं थ्व भ्रम ब्वलंगु ख: ।

थ्व सफू केसर पुस्तकालयस सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । थुकिया रील नं C 5/2 ख: । ताडपत्रय् नेपाललिपिं संस्कृत व नेपालभाषा ल्वाकछ्याना: च्वयात:गु थ्व सफू पूवं । मुक्कं ९४ पत्र दुगु थ्व सफूया साइज ३३.५ x ६.० सेमी. ख: । थ्व सफू ल्ह्य:म्ह मनू यल थंबु त्वालय् च्वंम्ह दैवज्ञ जीवशंख ख: । पुष्पिकाय् विष्णुसिंहयात थ:गु प्रतापं दक्व शत्रुतय्त नष्ट या:म्ह, नीतिया समुद्रय रत्न थें च्वंम्ह यलया जुजु धका: तारीफ यानात:गु दु ।

विष्णुसिंह यलया दकले न्हापांम्ह स्वतन्त्र जुजु ख: । थ:त दकले न्हापां 'मानिग्लाधिपति' घोषणा या:म्ह नं विष्णुसिंह हे ख: । लिपाया मल्ल जुजुपिंसं तकं विष्णुसिंहं थें 'माणिग्लाधिपति' विशेषण काय्गुली गर्व या:गु खनेदु । छम्ह महापात्र जुया: नं थ:गु महत्वाकांक्षां यलया जुजु जुयावन । थ: धुंका: काय्पिंत हे वंशपरम्परा कथं जुजु जुइगु व्यवस्था यानावन । थ्व सन्दर्भय् पेटेकया धापू मननीय जू - (Vishnusimha) turned the aristocratic republic into a monarchy of the traditional type (1104 : 192) । तर विष्णुसिंह धुंका: वया स्वम्ह काय्पिनि दथुइ संयुक्त शासन न्ह्यात । थवंथवय् मेल मदुगुलिं राज्य व्यवस्था सुथांलाक्क न्ह्याकेफुगु खनेमदु ।

३

नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवया शासन व योगदान

विष्णुसिंहया अन्तिम उल्लेख नेसं ६७७ मार्ग कृष्ण १२या ताडपत्रय् व:गु ख: । विष्णुसिंह धुंका: दकले न्हापां त:धिक:म्ह काय् नरसिंहया ताडपत्र खनेदत । थ्वयां लिपा हे स्वम्हेस्यां संयुक्त शासन जुयाच्वंगु ताडपत्र नं खनेदत । विष्णुसिंहं सुयात नं गद्दीया उत्तराधिकारी धका: घोषणा यानावंगु खनेमदु । उकिं न्हापां त:धिक:म्ह काय्या हैसियतं नरसिंह याक:चां शासन या:गु व लिपा दाजुकिजापिनि दथुइ मनमुटाव जुया: स्वम्हेस्या संयुक्त शासन न्ह्या:गु खयफु ।

३.१ नरसिंहदेव

विष्णुसिंहया त:धिक:म्ह काय् नरसिंह ख: । विष्णुसिंहं थ:गु भृंगारेश्वर अभिलेखय् नरसिंहयात चन्द्रमाया थें ख्वा: दुम्ह, गणेशं महाद्य:यात थें बौयात लय्ताय्कीम्ह धका: वर्णन यानात:गु दु । स्वतन्त्र रुपं नरसिंहया उल्लेख व:गु दकले न्हापांगु अभिलेख नेसं ६७८ श्रावण कृष्ण ५या ताडपत्र ख: गुकी नरसिंहयात 'श्रीमनिगल दक्षिनस्थ श्रीज्येष्टविहार श्रीयंकुलि महापात्र श्रीमनिगलाधिपति श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर' धका: सम्बोधन यानात:गु दु (पन्त, ११२० घ: ४५-४६) । विष्णुसिंहं अन्तिम इलय् वया: थ:त माणिग्लाधिपति, 'श्रीश्री', 'ठाकुर' धका: पूर्णरूपं जुजुया मान्यता काय्धुंका: 'महापात्र' धाय्गु त्व:तेधुंकूगु ख: । तर नरसिंहयात थ्व ताडपत्रतय्गु ह्लाकनं 'श्री यंकुलि महापात्र' धयात:गु विचारणीय जू । विष्णुसिंह मदय्वं यलय् मेपिं महापात्रत दनाव:गु ख: । नेसं ६७८ चैत्र शुक्ल २या ताडपत्रय् उपिं महापात्रतय्गु उपस्थितिं थ्व खँया पुष्टि यानाच्वंगु दु । उपिं महापात्रतय्गु दवावं याना: हे नरसिंहं थ:त ह्लाकनं 'महापात्र' धका: च्वकेत वाध्य या:गु खयफु । नेसं ६७९ नष्ट आश्विन शुक्ल ३या बुँ म्यूगुया ताडपत्रय् नं उत्तर विहार न्होलविहारया प्रधानाङ्ग पात्र श्री मेरुजु वर्मन, प्रधानाङ्ग पात्र श्री जीवजु वर्मन, प्रधानाङ्ग पात्र श्रीदेवसिंह वर्मन व प्रधानाङ्ग पात्र श्रीकृष्ण मल्ल वर्मनया नां व:गु दु (आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ५११) । थ्व ताडपत्रं नरसिंहया शासनकालय् मेपिं पात्रत शक्तिशाली जुजुं व:गु क्यं । मेमेगु ताडपत्रय् नं नरसिंहयात 'महापात्र' धयात:गु दु । नरसिंहया मेमेगु ताडपत्रत थुकथं दु -

क) नेसं ६८५ (महीना, पक्ष, तिथि मदु)

श्रीश्रीजयन (र) सिंहदेव ठाकुर (राष्ट्रिय अभिलेखालय रील नं E 466/9)

ख) नेसं ६८५ चैत्र कृष्ण ९

श्रीश्री जयनरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीदुपातटोल (पन्त; ११२० घ:४५)।

ग) नेसं ६८६ पौष कृष्ण ११

श्रीमानिगलके दक्षिणविहार: श्रीजैष्ठविहार यंकुलि कुटुम्बज श्रीमनिगलाधिपति श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुरस नाम्नेन प्रसादार्थेन ... गुलषु (वज्राचार्य; १११२: ९१, राजवंशी; १०८७: १९)।

घ) नेसं ६९० नष्ट भाद्रकृष्ण.....

श्री श्री जयनरसिंहदेव ठाकुर (इतिहासका कुरा; ११०४: ३३। ताडपत्र ल्या: ५)।

ङ) नेसं ६९१ फागुण शुक्ल १२

श्रीजेष्टविहार यंकुलि कुतुम्बज श्री मानिगलाधिपति श्री श्री जयनरसिंहदेव ठाकुर (पन्त; ११२२ क:४६)

च) नेसं ६९३ नष्ट आषाढ कृष्ण ७

श्री श्री जयनरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीदुपातटोल (पन्त; ११२० घ:४६)।

छ) नेसं ६९६ पौष...

श्रीजेष्टविहार यंकुलि कुतुम्बज प्रधानमहापात्र श्री जयनरसिंहदेव वर्मनस दृष्ट (पन्त; ११२२ ख: ४७)

थुकथं नरसिंहयात छखे 'माणिग्लाधिपति', 'ठाकुर' धयात:गु दुसा मेखे यंकुलि कुटुम्बज प्रधानमहापात्र नं धयात:गु दु। तर वया किजापिं पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिंसं गुबलें हे थ:ति 'महापात्र' धका: धा:गु दसु लयाव:गु मदुनि।

३.१.१ नरसिंहया राज्यकालया उपलब्धि

नरसिंहया राज्यकालय् वास्तुकला व वाङ्मयया ख्यलय् छुंछुं ज्या जूगु खनेदु। नेसं ६९६स दय्कूगु गजेन्द्रमोक्ष नारायणया देग: व नेसं ६९८ स च्व:गु 'महाभारत' ग्रन्थ भ्रीगु न्ह्य:ने दनि।

३.१.१.१.गजेन्द्रमोक्ष देग:

यलया स्वँथ नारायण देग:या ल्यूने तुंबा:हा नांया त्वा: दु। उगु त्वालय् गजेन्द्रमोक्षया देग: अवस्थित दु। स्वतँ पलि दुगु थ्व देग: नरसिंहया पालय् नेसं ६९६ वैशाख शुक्ल (त्रयोदशी) बुधबारखुन्हु दय्कूगु ख:। देग:या दक्षिणपाखेया अंगलय् थुकिया शिलापत्र तयात:गु दु (लितँसा अभिलेख १: ८)। शिलापत्र कथं तुंबाहा:या लुंगु भारों थ: छय् देव भारो ल्वचं कया: सीगुलिं नेसं ६९६ पौष कृष्ण ९खुन्हु वाराणसीया सिद्धेश्वरी मन्दिर नाप प्यपुंक उमामहेश्वर मूर्ति दय्काब्यूगु ख:। वाराणसीं लिहांवया:

वैशाख शुक्ल १३खुन्हु थुगु देगः दनाः गजू छाःगु खः । देगः दनेत म्हुयास्वःबले तुं लुयावःगु खः । थ्व तुं थौंतकं देगःया लिक्क दहेदनि । देगः दनेज्याया जजमान जूम्ह अनहे च्वंम्ह पात्रवंश रावुत दोय भारो खः । थुकिं तुंबाहाः क्षेत्रय् नं पात्रतय्गु बसोवास जुयाच्वंगु धकाः क्यं । थ्व अभिलेखया मेगु विशेषता धैगु देगः दनेगु ज्या याःम्ह शिल्पकारया नां उल्लेख यानातःगु खः । देगः दंम्ह मनू धकाः 'लुगुडु भारो'या नां न्ह्यथनातःगु दु । शिल्पकारतय्गु नां थुकथं अभिलेखय् उल्लेख यानातःगु तस्सकं कम जक खनेदु ।

थ्व अभिलेखय् नरसिंहयात 'श्री ज्येष्ठविहार यंकुलि' धयातःगु दु । अभिलेखय् नरसिंह याकःचिया जक नां उल्लेख जुयाच्वंगु दु । इमि दथुइ इलाका विभाजन यानाः राज्य याइगु खः वा मखु धकाः सीमदुनि । देगः दय्कूम्ह लुंगु भारो नरसिंहया विशेष निगाह प्राप्तम्ह मनू जूगुलिं मेपिं निम्हेस्या नां उल्लेख मयाःगु नं खय्फु ।

गजेन्द्रमोक्ष नारायणया पूजा यातकि दुःस्वप्न मवय्काः बांलाक म्हगस म्हनी धैगु जनधारणा दु । गजेन्द्रमोक्ष बारे भागवत पुराणय् छपु बाखं दु । छम्ह किसिया प्याःचायाः पुखुली लः त्वंवंबले गोही वया तुति ज्वनाः सालाकाःगुलिं किसिं ग्वाहालिया लागि विष्णु भगवान्या प्रार्थना याःगु व विष्णुं गरुड गयावयाः गोहीयात थःगु चक्रं कय्काः स्यानाब्यूगु बाखं उकी दु । थ्व हे खँया परिकल्पना यानाः गजेन्द्रमोक्षया मूर्ति दय्कातइगु खः । तर तुंबहालय् च्वंगु देगलय् च्वंगु मूर्ति छुं दँ न्ह्यः खुयायंकूगुलिं आःतकं मेगु तःगु मदुनि । थ्व देगः छुं दँ न्ह्यः दुनावयाः जीर्ण जुइधुंकूगु खःसा विदेशीतय्गु ग्वाहालिं पुनर्निर्माण यानाः न्हूकथं दय्कातःगु दु ।

३.१.१.२. महाभारत

संयुक्त शासकया रुपय् नरसिंहया दकले लिपांगु उल्लेख नेसं ६९७या नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहया संयुक्त शासनकालया ताडपत्रय् वःगु दु । थ्व धुंकाः महाभारत ग्रन्थय् दकले लिपांगुखुसिइ शासकया रुपय् नरसिंहया उल्लेख वइ । नरसिंहया पालय् नेसं ६९८ स विष्णुदास धैम्ह मनुखं १८ पर्वया महाभारत सफू ल्ह्यःगु खः । राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित जुयाच्वंगु थ्व सफूया ल्याः प्र ११५८ खः । नेपाली भ्वँतय् प्राचीन देवनागरीलिपिं च्वयातःगु २४५ पत्र दुगु थ्व सफू पूर्ण अवस्थाय् दु । सफूया पुष्पिकाय् नरसिंहयात राजापिं मध्ये श्रेष्ठम्ह, ललितपुरयात पालन यानाच्वंम्ह धयातःगु दु (शर्मा, १०८८: २१८) ।

थ्व धुंकाः नरसिंहया उल्लेख वःगु खनेमदु । नरसिंह म्हंमफयाः राजनैतिक गतिविधिइ सलग्न मजूगु खः वा पुरन्दसिंहं राज्यसत्तां चीकूगु खः धैगु खँ सीमदुनि । तर वया मृत्यु नेसं ७०९ पाखे जूगु खनेदु । पुरन्दरसिंहं थः दाजु नरसिंह सीगुलिं वया स्मृतिइ नेसं ७१० कार्तिक शुक्ल २ शुक्रवारखुन्हु मंगः लाय्कू क्षेत्रय् शिखरशैलीया नरसिंह मन्दिर दय्काब्यूगु खः ।

३.२ पुरन्दरसिंहदेव

पुरन्दरसिंह विष्णुसिंहया माहिलाम्ह काय् खः । विष्णुसिंहया भृंगारेश्वर अभिलेखय् पुरन्दरसिंहयात युद्धय् निपुणम्ह कथं वर्णन यानातःगु दु । पुरन्दसिंहयात शासक कथं न्ह्यब्वयातःगु न्हापांगु अभिलेख नेसं ६८० आषाढ पुन्हिया ताडपत्र खः । थुकी दाजु नरसिंह व किजा उद्धवसिंहलिसे संयुक्त शासक कथं उल्लेख यानातःगु दु । पुरन्दरसिंहया नां उल्लेख जूगु मेगु ताडपत्रत थुकथं दु -

क) नेसं ६८७ चैत्र कृष्ण ५

श्री श्रीजयपुरन्दसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीगाडबाहर टोल बुबहार ननि (वज्राचार्य; ११२२:९२, राजवंशी; १०८७: १९-२०) ।

ख) नेसं ६९३ कार्तिक कृष्ण १५

मानिगलाधिपति श्रीश्रीजयपुरंदरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीक्वाठलंखु दतलाच्छि तोल (वज्राचार्य; ११११: १२५-२६) ।

ग) नेसं ६९५ मार्ग शुक्ल १२

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंह ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीक्वाठलंषु टोल (इतिहासका कुरा; ११०३: २१) ।

घ) नेसं ७०० कार्तिक कृष्ण ७

जयपुरन्द्रसिंहदेव ठाकुर (राजवंशी; ११०३: ७) ।

ङ) नेसं ७०० माघ शुक्ल १२

श्रीजयपुरन्दसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादरपा श्री गाडबहार श्री बुबहार (वज्राचार्य; ११११: १२६) ।

च) नेस ७०२ श्रावण कृष्ण १३

श्रीश्रीजयपुरन्दसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादरपा श्रीवंलाटोल वंलानिम्हं निवासी द्विजवर श्री हृदयदेवजुस नाम्ना प्रसादीकृतं (Regmi-III; 1086: 133)।

छ) नेसं ७०२ श्रावण कृष्ण १०

श्री बन्देग्राम... श्रीश्रीजयपुरन्द्रसिंहदेव ठाकुरश (पन्त; ११२० ङः ५१) ।

ज) नेसं ७०३ आषाढ कृष्ण ९

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री वंबुबहिर लिबिछें (पन्त; ११२० घः ४७-४८) ।

झ) नेसं ७०४ मार्ग शुक्ल २

श्रीश्रीजुयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीवंकुबहिली (पन्त; ११२० घः ४८) ।

ञ) नेसं ७०५ माद्ध कृष्ण ५

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री कीर्तिपुरीष्ठाने ग्वरखपुरी टोल (श्रेष्ठ; ११२०: १८५-८६) ।

ट) नेसं ७०७ चैत्र कृष्ण १३

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीबुल्हुग्राम (पन्त; ११२० घ:४८)।

ठ) नेसं ७०९ चैत्र शूक्ल ६

श्रीश्रीजयपुरन्दसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादरपा श्रीनबहिरी टोल (पन्त; ११२० घ:४९)।

ड) नेसं ७१३ भाद्र शुक्ल १

श्री मानिगराधिप(ति) श्रीश्रीजयपुरंदरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा नकबाहार (पन्त; ११२० घ:४९-५०)।

ढ) मिति मदुगु

श्रीश्री जयपुरन्दसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री नकबहार (पन्त; १११८ क: १९)।

ण) मिति मदुगु

श्रीश्री जयपुरन्दरसिंह देव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री नकबहिरी टोल (पन्त; ११२० घ: ५०)।

स्वम्ह दाजुकिजापिं मध्ये पुरन्दरसिंह महत्वाकांक्षी व चलाख जूगुलिं मेपिं निम्हेसितं चीका: थ: याक:चां शासन यायृत सफल जूगु ख: । नेसं ७०१निसें पुरन्दरसिंहया एकलौटी शासन न्ह्या:गु ख: । वं थ: काय् पुरुषोत्तमयात युवराज तकं घोषणा या:गु ख: । तर नेसं ७१८ पाखे येँया जुजु शिवसिंह मल्लं यलय् आक्रमण याना: शासन याय्‌वं पुरन्दरसिंह लिसें यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास समाप्त जुल ।

३.२.१.पुरन्दरसिंहया राज्यकालया उपलब्धि

पुरन्दरसिंहया शासनकालय् यलय् कला संस्कृतिया ख्यलय् छुंछुं ज्या जूगु दु । पुरन्दरसिंह थ:म्हेस्यां हे स्वंगू कृति तयावंगु दु । वया राज्यकालय् जनतापाखें निगू कृति निर्माण जूगु दुसा वाङमयया ख्यलय् नं निगू सफू लुया:व:गु दु ।

३.२.१.१ चतुर्व्यूहात्मक विष्णु/चारनारायण मन्दिर

मंगलबजारया कात्तिदबूया ल्यूनेसं च्वंगु देग: हे चारनारायण मन्दिर ख: । मंग: लायृकू क्षेत्रय् च्वंगु देग:त मध्ये दकले पुलांगु देग: थ्वहे ख: । थ्व देग: पुरन्दसिंहं नेसं ६८६ माघ कृष्ण १३ आइतवारखुन्हु दयृकूगु ख: । थ्व देग: दयृकूगुया बारे राइट वंशावलीइ नं उल्लेख यानात:गु दु । तर उकी येँया जुजु महेन्द्र मल्लया राज्यकालय् विष्णुसिंहया काय् **पुरन्दर राजवंशी** नेसं ६८६स दयृकूगु धका: च्वयात:गु दु, पुरन्दरसिंहपिंत जुजुया मान्यता तकं बियात:गु मदु (Wright; 1103: 207)।

पूर्वाभिमुख थुगु देगलय् नितँ पलि दु । देगलय् थहांवनेत नितँ त्वाथ: दयृकात:गु दु । न्हापांगु त्वाथलय् सिंह तयात:गु दु । च्वयृया त्वाथलय् जवंखवं निम्ह रक्षकतयृगु मूर्ति तयात:गु दु । थुपिं नारायणद्य:याथाय् पा:च्वनीपिं **अजय** व **विजय** ख: (Bernier; 1098: 66)। देग:या छेलि तल्लाय् प्यखें स्वंगू- स्वंगू लुखा तयात:गु दु ।

स्वंगू लुखा मध्ये दथुइ च्वंगु लुखाया फुसय् कलात्मक तोरण तयात:गु दु। पूर्वपाखेया लुखाया दथुइ च्वंगु लुखा देग:या गर्भगृहय् दुहांवनेगु मूलुखा ख: । देग:या तुना:सिँइ विष्णुया अवतारत कियात:गु अतिकं आकर्षक जू। गर्भगृहय् निग: अंग: दनात:गु दु। पिनेया अंग:धुंका: दुने हाकनं मेगु अंग: दनात:गु दु। थुगु अंग: दुने तिनि देग:या मूलम्ह द्य तयात:गु दु। भक्ततय्सं पिने जक द्य: चाहिलेफइगु व्यवस्था यानात:गु दु।

थ्व देग: सामान्य वैष्णव मन्दिर मखसे पञ्चतत्वात्मक नारायण मन्दिर ख: । देग:या गर्भगृह दुने चतुर्व्यूह विष्णु स्थापना यानात:गु दु । चतुर्व्यूह धैगु वासुदेव संकर्षन, प्रद्युम्न व अनिरुद्धया ख्वा:पा: प्यंगू दिशाय् दुगु मूर्ति ख: । थुपिं प्यंगुलिं व्यूहया केन्द्रय् परब्रम्ह स्वरुप नारायण दुगु कल्पना याना: दक्वसिया समष्टि रुप हे पञ्चतत्वात्मक वा विश्वरुप ख: धका: विश्वास यानात:गु दु । विष्णुव्यूहया अवधारणा ईपू. निगूगु शताब्दीइ हे वय्धुंकूगु ख:सा लिपा गुप्तकालय् पाञ्चरात्र सिद्धान्तया अनुयायीतय्सं थुकियात अप्वय्का: २४गू दय्का: चतुर्विंशति मूर्तिया परिकल्पना या:गु ख: (Pal; 1090 : 62)। चतुर्व्यूहया दिशा थुकथं दु -

वासुदेव	-	पूर्व
संकर्षण	-	दक्षिण
प्रद्युम्न	-	पश्चिम
अनिरुद्ध	-	उत्तर

पुरन्दरसिंहया अभिलेखय् नं थ्वहे अनुसार विष्णुया चतुर्व्यूह मूर्ति स्थापना यानात:गु दु। चतुर्व्यूहया प्यपा: ख्वा:पातं अलग अलग हे चीजया प्रतिनिधित्व याइ। वासुदेवं मनू, प्रद्युम्नं जंगली फाँ, अनिरुद्धं भयानक ख्वा:, संकर्षणं सिंहया प्रतिनिधित्व याइसा दार्शनिक दृष्टिं छसीकथं बल, ऐश्वर्य, शक्ति व ज्ञानया प्रतिनिधित्व याइ (Pal; 1090 : 109) ।

पुरन्दरसिंहं थ्व देग: दय्का त:गु शिलालेखय् (लितँसा अभिलेख १ : ५) थ:गु वंशवर्णन नं यानात:गु दु । विष्णुसिंहं सुनागुथिया अभिलेखय् थ: स्वयां स्वंगू पुस्ता च्वंनिसें वंशवर्णन यानात:गु ख:सा थुकी नं पुरन्दरसिंहं थ: स्वयां स्वंगू पुस्ता च्वंनिसे हे वर्णन यानात:गु दु। थ्व अभिलेखय् तापा:बाज्या कीर्तिसिहनिसें वंशवर्णन यानात:गु दु। तर थुकी पुरन्दरसिंहं कीर्तिसिंहयात नं राजा धका: थ:पिं पुस्तैनी राजा ख: धका: क्यनेत स्व:गु दु। बाज्या कुसुमसिंह, बौ विष्णुसिंह धुंका: मां पद्मलक्ष्मीया वर्णन यानात:गु दु । विष्णुसिंहया भृंगारेश्वर अभिलेखय् पद्मावती धयात:गु ख:सा पुरन्दरसिंहया थ्व अभिलेखय् पद्मलक्ष्मी धयात:गु दु। अथेसां थुपिं निम्हं छम्ह हे खय्मा: । थ्व अभिलेखय् पुरन्दरसिंहया काय् पुरुषोत्तमया नां नं न्ह्यथनात:गु दु। अभिलेखय् न्ह्यथनात:कथंया वंशवर्णन थुकथं दु -

कीर्तिसिंह

कुसुमसिंह

विष्णुसिंह + पद्मलक्ष्मी

पुरन्दरसिंह

पुरुषोत्तम

थ्व देगः पुरन्दरसिंहं थः बौ विष्णुसिंहयात समर्पण यानातःगु दु। पुरन्दरसिंहं थुकी न्हापाया महापात्रतय्सं काइगु थेजाःगु विशेषण कयातःगु दु। थःत 'अहंकृतवसुन्धराधिपमहेभमूर्धाकुशोमहाकुलिसपञ्जर शरणसंगतः क्ष्माभृतां पदच्यूतमहीपतिस्वपदरक्षणे' धकाः गौरव क्यनातःगु दु। अभिलेखय् पुरन्दरसिंहं दाजु नरसिंह व किजा उद्धवसिंहया नां हे उल्लेख यानातःगु मदु। थः याकःचित जक यलया जुजु कथं प्रस्तुत यानातःगु दु। अभिलेखय् देगःया पूजाआजाया लागि छुं कथंया गुथिया व्यवस्था यानातःगु धकाः च्वयातःगु मदु।

अभिलेखय् थ्व देगः दय्कूगु मिति 'ऋतु वसु रस चिन्हे वत्सरे' धकाः बियातःगु दु, गुकियात ल्याःग्वलय् हिलेबले नेसं ६८६ जुइ। तर रेग्मीं थुकियात नेसं ६८४ धकाः बियादीगु दु (IV; 1086: 21-23),गुगु पाय्छि मजू। ब्राम्हण पुजारी जुइगु थ्व देगःया जीर्णोद्धार सन् १९६८ (नेसं १०८८)स जूगु खःसा थुम्ह द्यःया जात्रा कार्तिक शुक्लय् जुइगु खः (Pruscha-II; 1095: 164)।

३.२.१.२ दुमाजुया स्थापना

मध्यकालया राजदरवारय् दुमाजुयात विशेष स्थान बियातःगु दु। उगु ईया अभिलेखय् तलेजुमाजु, देगुतलेजुमाजु धाय्थें दुमाजुया नं उल्लेख वःगु दु। यें, यल, ख्वप स्वंगुलिं लाय्कुली दुमाजुया स्थापना यानातःगु दु। ख्वपय् ९९गू चुक मध्ये छगू दुमाजु चुक धकाः हे दय्कातःगु दु। येँय् चाहिं मूचुकया पूर्वपाखेया छेँया निगूगु तल्लाय दुमाजुया निवासस्थान दय्कातःगु दु। तर यलय् धाःसा भण्डारखालक्यबय् दुमाजु स्थापना यानातःगु दु। येँया दुमाजु सर्वसाधारण मनूतय्त दर्शन याकीमखु। तर ख्वप व यलय् धाःसा खुल्ला रूपं हे दुमाजु स्थापना यानातःगुलिं न्ह्याम्हेस्यां नं दर्शन याय्फु।

दुमाजु बारे यक्वस्या गलत धारणा दु। दुमाजु धैम्ह तिरहुतं हःम्ह द्यः खः, तिरहुतेतय्यत डोय धाइगुलिं अनं हःम्ह द्यः जुयाः 'डोयमाजु' धाधां दुमाजु जूगु खः धैगु आपाःसिया विचाः दु। विसं २०२१ माघ संक्रान्तिया 'पूर्णिमा' पत्रिकाया अंक ४स

धनवज्र वज्राचार्यया 'डोयहरु को हुन् ?' च्वसु पिदंसेंलि जनमानसय् डोय धैगु हे तिरहुतेतय्गु पर्यायवाची खँग्वः खः धैगु भ्रम ब्वलंगु खः । तर डोय धैगु खँग्वः संस्कृतया 'देव'पाखें विकास जूगु खः ।

देव = द् + ए + व् + अ

ड् + य + ओ + अ (ए>य, व>ओ)

ड् + ओ + य + अ (/य/ व /ओ/ या हिलाबुला)

= डोय

गोपालराज वंशावलीइ 'डोय' खँग्वः 'तिरहुतया वासिन्दा' व 'देव' निगुलिं अर्थय् छ्यलातःगु दु । संस्कृतं च्वयातःगु भैरवानन्द प्याखंया भाय्यात गोपालराजवंशावलीइ 'डोभास' धयातःगुलिं थ्व तर्कयात अझ बल ब्यू (Vajracarya and Malla; 1105: पत्र ६२ क) । नेवाःतय् विशेष सम्मानित मिसापिं द्यःपिनि ल्यूने 'माजु' तय्गु परम्परा दु । 'देवी' खँग्वःया ल्यूने सम्मानबोधक 'माजु' स्वानाः देवीमाजु >दुइमाजु> दुमाजु जूवःगु खः । दुमाजुया पुलांगु उल्लेख नेसं ३१८ स हे वःगु दु -

'(नेसं ३१८) वेशाष कृष्ण तृतीया आदीतवार रात्रिस युथुनिमम् डोयिनिमाम नाम देवीसके स्याङा तेलमाल रावुतस्यम्' (Vajracarya and Malla; 1105 : पत्र ३६ क)

यलया दुमाजुया मूर्ति मदु, पीगंद्यः थेंजाःगु ल्वहं जक तयातःगु दु । दुमाजुया स्थापना पुरन्दरसिंह नेसं ७०९ मार्ग कृष्ण नवमीखुन्हु याःगु खः (लितँसा अभिलेख १: १०) । अभिलेखय् दुमाजु धयातःम्ह थुम्ह देवी वास्तवय् लक्ष्मी खः । अभिलेखया शुरुइ हे 'ॐ नमः श्रियै' धकाः लक्ष्मीयात नमस्कार यानातःगु दु । लक्ष्मीयात तान्त्रिक विधि अनुरुप पुज्याय्धुंकाः भ्मीथाय् दुमाजु धकाः प्रसिद्ध जूगु खः (वज्राचार्य, १०९६: १५३) । लक्ष्मीयात राजदरवारय् स्थापना याय्गु प्रचलन लिच्छविकालनिसें हे खनेदु । अंशुवर्माया मासं ३० (ई ६०६)या हाँडीगाउँया अभिलेखय् दरवारय् च्वंपिं द्यःतय्त ध्यबाया व्यवस्था याय्गु भ्वलय् लक्ष्मीयात ३ पुराण १ पण छुटेयानातःगु दु (वज्राचार्य, १११६: ३०१) । पुरन्दरसिंहं थः भौ ललितलक्ष्मीया मृत्यु जूगुलिं दुमाजु स्थापना यानाब्यूगु खः । रेग्मीं ललितलक्ष्मीयात पुरन्दरसिंहया कलाः धयातःगु (II; 1086: 266) पाय्छि मजू ।

अभिलेखय् पुरन्दरसिंहं थःत 'वीरनारायण' धकाः सम्बोधन यानातःगु दु । न्हापाया जुजु व महापात्रतय्सं काइगु थेंजाःगु नारायणद्यः लिसे सम्बन्धित थ्व उपाधि कयाः पुरन्दरसिंहं थःत शक्तिशाली धकाः क्यनेत स्वःगु सीदु । काय् पुरुषोत्तमसिंहयात युवराज घोषणा यानातःगु थ्व अभिलेखया महत्वपूर्ण राजनैतिक पक्ष खः । नेसं ६८६या चारनारायण मन्दिरया अभिलेखय् काय् पुरुषोत्तमसिंहया नां न्ह्यथनातःगु दुसां दाजुकिजापिंलिसे संयुक्त शासन न्ह्यानाच्वंगुलिं थः काय्यात युवराज घोषणा याय्मछाःगु खः । तर पुरुषोत्तमसिंह लिपा जुजु धाःसा जुइमखन । यँया जुजु शिवसिंह मल्लं यल त्याकाकाःगुलिं युवराज पुरुषोत्तमसिंह जुजु जुइमखंगु खः ।

छगू थ्यासफुती नेसं ७९० ज्येष्ठय् श्रीनिवासमल्लं भण्डारखालय् दुमाजुया स्थापना या:गु धका: टिपोट यानात:गु दु (Slusser; 1118: 202)। तर थ्व पुरन्दरसिंहं स्थापना या:गु दुमाजुयात श्रीनिवासमल्ल मेकथं दय्काब्यूगु जक ख: धका: धायफु।

दुमाजुद्य: स्थापना याना: पुरन्दसिंहं गुथि नं तयाब्यूगु दु। गुथिया आयस्तां बुंगद्य:या जात्रा व इन्द्रजात्राया इलय् मत च्याकेगु व दान बीमा:गु व्यवस्था नं यानात:गु दु। थनथाय्लाक बुंगद्य:या **मनिगल जात्रा** धयात:गु अतिकं महत्वपूर्ण जू। थौकन्हे गाबाहा:या, नुग:या:, लगंया: जक दुगु ख:सा उगु इलय् मंग:या धैगु नं दु धका: स्पष्ट सीदत। बुंगद्य:या जात्राया अध्ययन याय्बले थुगु पक्षय् नं अध्ययन याय्मा:गु आवश्यकता दु।

दुमाजुया द्य: दुथाय् हे मेगु छपा: शिलापत्र नं दु। नेसं ८०८या योगनरेन्द्र मल्लया पालय्या उगु शिलापत्रय् शुरुइ हे **श्री वसुलक्ष्मी देव्यै नम:** धका: लक्ष्मीयात नमस्कार यानात:गु दु (Regmi-IV; 1086: 216)। थुकिं नं दुमाजु धैम्ह लक्ष्मी हे ख: धका: धाय्त अ:पुकाब्यूगु दु।

३.२.१.३ नरसिंह मन्दिर (नेसं ७१०)

मंग:लाय्कूया देगतलेजु न्ह्य:ने च्वंगु शिखर शैलीया मन्दिर हे नरसिंह मन्दिर ख:। थ्व मन्दिर पुरन्दरसिंहं नेसं ७१० कार्तिक शुक्ल २ शुक्रवारखुन्हु दय्कूगु ख:। दाजु नरसिंह सीगुलिं वया लुमन्ती थ्व देग: दय्काब्यूगु ख:।

नेपालय् नरसिंहया पूजा याय्गु परम्परा प्राचीनकालंनिसें न्ह्यानावयाच्वंगु ख:। बूढानीलकण्ठया शिवदेव व अंशुवर्माया शकसंवत् ५१७ (ई ५९५या अभिलेखय् 'नरसिंह पाञ्चाली' या उल्लेख व:गु दु (वज्राचार्य, १११६: २६०-६२)। अथेहे हाँडीगाउँया मासं ३२ (ई ६०८)या अंशुवर्माया अभिलेखय् तत्कालीन प्रमुख विहार, द्य:त, ब्राम्हण, पाञ्चाली, गोष्ठी आदियात बीगु आर्थिक अनुदानया विवरण बियात:गु दु। उकी मध्ये नरसिंहदेवयात ३ पुराण १ पण बीगु व्यवस्था यानात:गु दु (वज्राचार्य, १११६: ३२०-३५)। मध्यकालय् वया: नं नरसिंहया मूर्तित निर्माण याय्गु प्रचलन न्ह्यानातुंच्वन। विष्णुया १० अवतार मध्ये मत्स्य, कुर्म, वराह धुंका: प्यंगूगु अवतार कथं नरसिंहयात काय्गु या:। हिरण्यकश्यपुयात विष्णुं नरसिंह अवतार कया: स्या:गु बाखनय् आधारित याना: नरसिंहया मूर्ति दय्कीगु ख:। सामान्यतया नरसिंहया मूर्ति स्थापना याइबले शरीर मनूयागु तर ख्वा:पा: सिंहयागु दुम्ह नरसिंहं हिरण्यकश्यपुयात प्वा: फाया: स्यानाच्वंगु मूर्ति दय्कीगु प्रचलन दु। प्रतिमाशास्त्रया ग्रन्थय् नरसिंहया थीथी कथंया भेद बियात:गु दु। नरसिंहयात मुख्य याना: निगू रुपय् क्यनी - गिरिजा नरसिंह व स्थौण नरसिंह। मेगु निगू रुप केवल नरसिंह/योगनरसिंह व यानक नरसिंह तना: प्यंगू रुप क्यनेगु चलन नं दु। तर शास्त्रीय परम्परा व विधानलिसे हुबहु ज्व:ला:गु मूर्ति लुइकेत थाकु। छगू स्रोत व मेगु स्रोतं बियातइगु विवरणय् आसन, मुद्रा, आयुध पानाच्वनेफु।

पुरन्दरसिंहं दय्कूगु देगलय् दुने तयात:म्ह नरसिंहयात गुम्ह नरसिंह अन्तर्गत तय्गु धैगु खँय् विशेष अध्ययन हे जुइमा:गु खनेदु। थुम्ह नरसिंहया च्याका ल्हा: दु। जवय् च्वंगु ल्हातय् च्वं क्वय् छसीकथं खड्ग, चक्र, वज्र व अंकुश ज्वनात:गु दुसा खवय् च्वंगु ल्हातय् शंख, पाश, चक्र व गदा ज्वनात:गु दु। थुम्ह द्यवं सामान्यत: मेमेगु मूर्तिइ दइथें हिरण्यकश्यपुया प्वा: फायाच्वंगु मदु। पलेस्वां द्य:ने दनाच्वंगु स्थानक मुद्राय् च्वंम्ह द्य:या छचा:लिं प्रभामण्डल दु। मूर्तिया छखेपाखे अञ्जुली मुद्राय् गरुड व मेखेपाखे वया शक्ति तयात:गु दु।

पुरन्दरसिंहं थ: दाजु नरसिंह सीगुलिं वया स्मृतिइ थ्व देग: दय्काब्यूगुलिं इपिं निम्हेसिया दथुइ परस्पर मेल दुगु सीदु। इपिं निम्हं छम्ह हे मांपाखें दुपिं खय्मा: धका: धाय्त थ्व अभिलेखं बल ब्यू। अभिलेखय् वर्णन यानात:कथं पुरन्दरसिंहं दाजुया प्रतिकृति लुइके कथं नरसिंहया मूर्ति दय्केब्यूगु खनेदु। थुगु देग:यात पुरन्दरसिंहं शिखरकूट देग: मधा:से गन्धकूट देग: धयात:गु दु। मध्यकालय् शिखरकूट देग:यात गन्धकूट धयात:गु मेमेगु नं दसु दु। अभिलेखय् देग:या वर्षवन्धन याय्त व द्य:या नित्यपूजा याय्त गुथि तया: गुथियारतय्गु व्यवस्था नं यानात:गु दु। नेसं ७०९या दुमाजुया अभिलेखय् थें थुकी नं पुरन्दरसिंहं थ:त **वीरनारायण** धयात:गु दु। थुकिं पुरन्दरसिंहया राजनैतिक व आर्थिक अवस्था अझ सुदृढ जूगु क्यं।

पुरन्दरसिंहया राज्यकालय् जनतापाखें नं वास्तुकलाया ख्यलय् छुंछुं ज्या जूगु दु। नेसं ७०७ कार्तिक शुक्ल १२ प्र १३ शुक्रवारखुन्हु किपूया बाघभैरव मन्दिरय् क्वाठनायक जकेराजं लुँया गजू व ध्वजा छा:गु ख: (लिताँसा अभिलेख १: ९)। अभिलेखय् किपूयात पुरन्दरसिंहं पालन यानात:गु देय् धयात:गु दु। पुरन्दरसिंहयात **समस्तसुप्रशस्त्यलङ्कृत** (दक्व भिंगु प्रशस्तिं भ:भ:धा:म्ह) धका: विशेषण बियात:गु दु। बाघभैरवयात अभिलेखय् 'श्रीश्रीभीमसेनभट्टारक' धयात:गु दु। अभिलेखपाखें किपूया पुलांगु नां 'गुँदे' व किपूया देवता बाघभैरवयात 'गुंदेस्थानाधिपति' धयात:गु धका: सीदु।

थ्व अभिलेखय् जजमान जूम्ह धका: क्वाठनायक जकेराजया नां न्ह्यथनात:गु दु। मध्यकालय् प्रमुख बस्तीइ प्रमाणत नियुक्त याना: शासन न्ह्याकीगु ख:। प्रमानतय्त केन्द्रं पगरी नं बियातइगु ख:सा थुमित जागीरे प्रमान धाइ (वैद्य व वज्राचार्य, १११८: ७६)। तर अभिलेख कथं किपुली प्रमान नियुक्त यानात:गु मदु, क्वाठनायकं हे प्रमानया ज्या कयाच्वंगु खनेदु। राजधानी सत्तिक ला:गु थाय् जूगुलिं उकथं अलग्ग प्रमान नियुक्त मया:गु खय्फु।

थ्व अवधिइ खोनाया जनतापाखें अन त:धंगु देग: दय्कूगु दु। नेसं ७१० आश्विन २ आइतवारया खोनाया अभिलेखय् थुकिया उल्लेख दु (लिताँसा अभिलेख १: ११)। अन च्वंपिं गुण भावो, गुणी भावो व मेपिं जाना: उगु देग: दय्कूगु ख:।

वाङ्मयया ख्यलय् स्वय्गु ख:सा पुरन्दरसिंहंया शासनकालय् निगू सफू च्वयात:गु

लूगु दु । न्हापांगु सफू **तुलापुरुषमहादानग्रहमखमण्डलपद्धतिटीका** खः । बाबुराम आचार्यया संकलनय् दुगु थुगु सफूया संवत् नेसं ७१० खः -

संवत ७१० श्रावण मासे शुक्ले पक्षे तृतीयां शुक्रबासरे श्रीमनमहाराज समस्तराज गुणालय श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव भूपालेन भुज्यमान ललितपत्तने ...

(Regmi-IV; 1086: 267)

पुरन्दरसिंहया पालय् च्वयातःगु मेगु सफू ऐश्वर्यधर शर्माया संकलनय् दुगु नेसं ७१७या **सप्तसती** खः -

...राजाद्धिराज श्रीपुरण्डलसिंहदेवस्य विजयराज्ये ॥ श्रेयोस्तु ॥ सम्वत ७१७ ज्येष्ठमा(स)स्य शुक्लपक्षे ॥ दशम्यायां तिथौ हस्तनक्षत्रे सुद्धियोगे श्वमवासरे ॥

(वज्राचार्य, १०८२: १४)

पुरन्दरसिंहया उल्लेख जूगु दकले लिपांगु अभिलेख थ्वहे खः । थ्वयां खुला लिपाया यलया अभिलेखय् शिवसिंह मल्लया उल्लेख वय्धुंकूगुलिं थुगु सफू च्वःगु छुं ई लिपा हे शिवसिंह मल्लं यल देय् त्याकूगु खनेदु ।

३.३ उद्धवसिंहदेव

उद्धवसिंह विष्णुसिंहया चीधिकःम्ह काय् खः । दाजुपिं नरसिंह व पुरन्दरसिंहया तुलनाय् उद्धवसिंहया कम जक अभिलेख लुयावःगु दु । शासकया रुपय् उद्धवसिंह नेसं ६८०या ताडपत्रय् दाजुपिं नरसिंह व पुरन्दरसिंहलिसे संयुक्त रुपं खनेदुगु खः । स्वतन्त्र शासक कथं उद्धवसिंहया उल्लेख वःगु ताडपत्र थुकथं दु -

क) नेसं ६८० माघ कृष्ण १

श्री मनिगल दक्षिणस्थ... श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री वलनिम्ह द्विजवर श्री हृदयदेव शर्म्मस नाम्ने प्रसादीकृतम् (Regmi-III; 1086: 131)

ख) नेसं ६८४ ज्येष्ठ शुक्ल २

श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री थंबुटोलग्वछें ग्राहककेराज जयसिंह मेलु नाम्ने प्रसादीकृतम् (Regmi-III; 1086: 132)।

ग) नेसं ६९४ मार्ग शुक्ल ९

श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री चनकिटोल (पन्त, ११२० घः ४७) ।

३.३.१ उद्धवसिंहया राज्यकालया उपलब्धि

उद्धवसिंहया पालय् वास्तुकलाया ख्यलय् छगू जक कृति निर्माण जूगु दु । उद्धवसिंहं नेसं ६८९स आदिनारायणया मन्दिर स्थापना याःगु खः । थ्व मन्दिर निर्माण सम्बन्धी शिलापत्र थौंकन्हय् नेपाल राष्ट्रिय संग्रहालय, छाउनीइ तयातःगु दु (लितँसा अभिलेख १: ७) । तर दुर्भाग्यया खँ, थ्व देगः थौंकन्हय् गन दु धकाः मसीधुंकल ।

अभिलेख कथं उद्धवसिहं थीथी ल्वहं व लुँ समेत तयाः देगः दय्काः लक्ष्मी

व सरस्वती सहितया गरुडासन यानात:म्ह आदिनारायणया स्थापना या:गु ख: । नेसं ६८९ ज्येष्ठ शुक्ल ८ सोमबार लक्षाहुतिया लागि अग्निस्थापना यात । प्यन्हु लिपा एकादशी बिहिवार गजू व ध्वजा छाल । गुन्हु लिपा लक्षाहुति पूर्ण यात । थ्वयां १२न्हु लिपा देग: दनेज्याया सकतां ज्याखँ क्वचाल ।

थ्व अभिलेखय् उद्धवसिंहं नं थ: पुर्खापिनि वर्णन यानात:गु दु । पुरन्दरसिंहया नेसं ६८६या अभिलेखय् थें हे थुकी नं उद्धवसिंहं तापा:बाज्या कीर्तिसिंहनिसें वंशवर्णन यानात:गु दु । अभिलेखया संस्कृत खण्डय् कीर्तिसिंहयात जुजु कथं वर्णन यानात:गु दु । तर नेपालभाषा खण्डय् विष्णुसिंहनिसें जक जुजु क्यनात:गु दु । विष्णुसिंहयात **श्रीमानिगलादिराज्य एकातपत्र याडविज्याक** धका: यलय् एकछत्र राज्य या:म्ह जुजु कथं वर्णन यानात:गु दु । थुकी उद्धवसिंहं थ: मां हृदयलक्ष्मीया नां उल्लेख यानात:गु दु । थथे उल्लेख यानात:गुलिं उद्धवसिंह छम्ह मेम्ह हे मांपाखें दुम्ह धका: स्पष्ट जूगु दु । थ:त शास्त्रज्ञ, विद्वान्या रुपय् न्ह्यब्वयात:गु दु । थ:त विज्ञान, तन्त्रशास्त्र, धर्मशास्त्रय् सिपालु, अनेक पुराण ब्वनात:म्ह, संगीत स:म्ह, कामसूत्र व कविताया अलंकार थूम्ह, हतियार चलेयाय्स:म्ह धका: च्वछायात:गु दु । विष्णुसिंह, पुरन्दर सिंहपिंसं थ:त उकथं प्रस्तुत यानात:गु मदु । उद्धवसिंहं न्हापाया महापात्रतय्सं तइगु 'दुष्ट राजारुपी किसितयूत अंकुश तइम्ह, राज्यच्यूत जूम्ह राजायात गद्दीइ तइम्ह, शरण व:पिंत रक्षा याइम्ह' थेंजा:गु भाव पिज्वइगु विशेषण नं कयात:गु दु । उद्धवसिंहं अभिलेखय् थ: काय् **त्रिविक्रमसिंह**या नां नं न्ह्यथनात:गु दु ।

थुगु इलय् स्वम्हं दाजुकिजापिनि संयुक्त शासन न्ह्यानाच्वंगु ख:सां उद्धवसिंहं नं थ: दाजुपिं नरसिंह व पुरन्दरसिंहया नां उल्लेख यानामत: । थ: याक:चित जक जुजु धका: च्वयात:गु दु । उद्धवसिंहया दकले लिपांगु उल्लेख नेसं ६९७या स्वम्हं दाजुकिजापिनि संयुक्त शासन न्ह्यानाच्वंबलेया ताडपत्र ख: । थ्वयां लिपा उद्धवसिंहया गनं चर्चा जूगु लुयामव: । पुरन्दरसिंहं वयात शासनसत्तां गुबलें गुकथं चीकल धका: सीकेमफुनि ।

३.४ नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहया संयुक्त शासन

लिच्छविकालय् नेपालय् संयुक्त शासन पद्धति न्ह्या:गु खनेमदु । प्रामाणिक इतिहास लुयावसेंनिसें हे अबु धुंका: काय् गद्दीइ च्वनीगु 'एकराज पद्धति' न्ह्या:गु खनेदु । तर मध्यकालया शुरुनिसें हे थन संयुक्त रुपं शासन याय्गु पद्धति न्ह्या:गु खनेदु । एकराज पद्धतिइ गद्दीया हकदार छम्ह जक जुइ, शासनाधिकार छम्हेस्या ल्हातय् जक जुइ । तर संयुक्त शासन पद्धतिइ बौ काय्या संयुक्त शासन नं न्ह्याय्फु, दाजुकिजापिनि संयुक्त शासन नं न्ह्याय्फु ।

नेसं ११९स च्वयात:गु 'अष्टसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता' ग्रन्थपाखें उगु इलय् राजा नरेन्द्रदेव व उदयदेवया संयुक्त शासन अर्थात् 'द्वैराज्य' न्ह्यानाच्वंगु धका: सीदु । नरेन्द्रदेव उदयदेव दथुइ छु सम्बन्ध दु धका: सीकेमफुनि । शायद इपिं दाजुकिजा

जुइमा: । उगु सफूया पुष्पिका वाक्यय् निम्हेस्या संयुक्त शासनयात 'उभयराज्य' धयात:गु दु ।

सम्वत ११९ मार्गशिर शुक्ल दिवा पूर्णमास्यां ...महाराजाधिराज परमेश्वर श्रीनरेन्द्रदेव भट्टारकस्य श्रीउदयदेवयो भट्टारकयो उभयराज्ये लिखितम् ॥

(Petech; 1104: 34)।

थन छ्यलात:गु 'उभयराज्य' खँग्वलं द्वैराज्ययात इङ्गित यानात:गु धका: स्पष्ट जू । मध्यकालया उत्तरार्धय् तकं निम्हेस्या संयुक्त शासनयात 'उभयराज्य' धयात:गु दु ।

नेसं १३५या अष्टसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता ग्रन्थय् भोजदेव, रुद्रदेव व लक्ष्मीकामदेव स्वम्हेस्या संयुक्त शासन न्ह्यानाच्वंगु उल्लेख व:गु दु ।

पञ्चत्रिंसाधिकेऽब्दे शततमप्रशते चैत्रमासे हिमाभा ।
विख्यातेऽस्मिन् दशम्यान्दनिंजरिपुगुरौवासरे संप्रशस्ते ।
राज्ञि श्रीभोजदेवेऽप्यमितगुणगणालब्धे श्रीरुद्रदेवे ।
श्रीलक्ष्मीकामदेवैररिजग(त)कुलिसैरर्द्धराज्येऽपभुक्ते ॥

(Bendall; 1112: 151)

मध्यकालया शासन व्यवस्थाय् मल्लवंशया प्रवेश जुसेंलि 'देव' व 'मल्ल' वंश दथुइ न्हूगु पद्धति न्ह्यात -एकान्तर शासन व्यवस्था । थ्व व्यवस्था अनुसार छगू राजवंशया मनू गद्दीइ च्वनाच्वंसा मेगु राजवंशया मनू युवराज जुइगु ख: । राजा अनन्त मल्ल गद्दीइ च्वंबले वया काय् अरि मल्ल युवराज मया:, बरु जयभीमदेवया काय् जयादित्यदेव युवराज घोषित जुल । निगू राजवंश गद्दीइ च्वनीगु थ्व एकान्तर पद्धतिं केन्द्रय् सत्तासंघर्ष अप्वल । पिनेयापिं खस व तिरहुतेतय्सं आक्रमण याना: केन्द्रया शासन अतिकं कमजोर जुल । जयस्थिति मल्लया उदय जुसेंलि निगू राजवंशया ल्वापु अन्त्य जुल । तर संयुक्त शासन पद्धति ह्याकनं खनेदत । जयस्थिति मल्ल धुंका: वया काय्पिं धर्म मल्ल, ज्योतिर्मल्ल व कीर्तिमल्लया संयुक्त शासन न्ह्यात । ज्योतिर्मल्ल चतुरम्ह जूगुलिं वं याक:चिया शासन न्ह्याकल । ज्योतिर्मल्ल धुंका: वया काय्पिं यक्ष मल्ल व जीव मल्लया संयुक्त शासन न्ह्यात । लिपा यक्ष मल्लं यक:ति शासन यात । यक्ष मल्ल धुंका: वया काय्पिनि दथुइ संयुक्त शासन न्ह्यात । अझ थुकी यक्ष मल्लया म्ह्याय्या काय् भीम मल्ल तकं दुथ्याना: न्हूगु रुप काल । रत्न मल्लयात संयुक्त शासनं लुमधना: स्वतन्त्र राज्य दय्केगु कुत: या:गुया परिणाम स्वरुप हे यँ, यल, ख्वप स्वंगू स्वतन्त्र राज्य जुया: कुचादलावंगु ख: ।

तर थ्व खँपाखें विष्णुसिंहं शिक्षा का:गु खनेमदु । विष्णुसिंह धुंका: वया स्वम्ह काय्पिनि संयुक्त शासन न्ह्यात । निम्हेस्या संयुक्त शासनयात उभय शासन धाइगुलिं उकिया हे अनुकरण याना: स्वम्हेस्या शासनयात 'त्रिभय शासन' धाय्गु चलन वल । थ्वहे

कथं नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिंत **तिभय जुजु** धायगु चलन वःगु खः । प्यम्हेस्या संयुक्त शासनयात 'चवभय' व न्याम्हेसिया संयुक्त शासनयात 'पंचोभय' धयातःगु दसुत दु । नेसं ६१५या सन्धिपत्रय् रत्न मल्ल, रण मल्ल, अरि मल्ल व भीम मल्लपिंतं 'चवभय ठाकुर' धयातःगु दु (टण्डन; १११९ः १३७-४०) । दोलखाया छगू अभिलेखय् इन्द्रसिंहदेव समेतया न्याम्हेस्या शासक पुचःयात 'पंचोभय ठाकुर' धयातःगु दु (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; ११२२ः ८९) ।

विष्णुसिंहया मृत्यु धुंकाः वया स्वम्हं कायपिनि संयुक्त शासन न्ह्याःबलेया ताडपत्रत थुकथं दु -

(क) नेसं ६८० आषाढ पुन्हि

श्रीमाणिगलाधिपति श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्द्रसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुर प्रसादारपा श्रीबंदेग्राम (राजवंशी; १०८७ः १९) ।

(ख) नेसं ६८४ फागुण कृष्ण ९

श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्द्रसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुर प्रसादारपा श्रीतवखोकना (पन्त; ११२० घः ४३) ।

(ग) नेसं ६८६ जेष्ठ कृष्ण....

श्रीजैष्ठविहार श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुरश श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरश श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरश थ्वस त्रिभयस ... प्रसादरपा भाषा (वज्राचार्य; १०८२ः १३) ।

(घ) नेसं ६८६ भाद्र शुक्ल ८

श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुर श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीचंपापुरि स्थाने (पन्त; ११२० घः ४४) ।

ङ) नेसं ६९२ वैशाख शुक्ल २

श्रीश्री जयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्री जयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीचंपापुरी स्थाने (राजवंशी; १०८७ः २०, वज्राचार्य; ११२२ः ९३) ।

च) नेसं ६९६ फागुण शुक्ल....

श्रीश्री जयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन श्रीपांगग्राम (श्रेष्ठ; ११२०ः १८५) ।

छ) नेसं ६९७ फागुण कृष्ण ३

श्रीश्री जयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादरपा श्री बुल्हुदेश (पन्त; ११२० घः ४४) ।

स्वम्हं दाजुकिजापिनि नां संयुक्त शासकया रुपय् उल्लेख जूगु मेगु अभिलेख नेसं ६८९ माघ शुक्ल ६ आइतबारया खोनाया शिलापत्र खः । थ्व शिलापत्र खोनाया तवभ्यालय् च्वंम्ह जयशङ्ख भारो व मेपिं जानाः गणेद्यः स्थापना याःगु अवसरय् तःगु खः । अभिलेखय् 'नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवया विजयराज्यय्' धकाः

स्वम्हेस्या हे नां न्ह्यथनात:गु दु (लितँसा अभिलेख १: ६)। उत्कीर्ण अभिलेखय् स्वम्हेस्या हे नां व:गु थ्वहे छगू जक अभिलेख ख:।

च्वय् उल्लेख जूगु अभिलेखतपाखें छता खँ सीकाकाय्फु। स्वम्हं दाजुकिजाया नां उल्लेख जूगु अभिलेखत फुक्कं यल नगरं पिनेया ख:। थुकिं यल नगरं पिनेया क्षेत्रय् स्वम्हेस्या सयुक्त शासन न्ह्यानाच्वंगु धका: प्रष्ट जू। तर नगर दुने इमिगु अलग अलग हे अभिलेख प्राप्त जूगु दु। थुकिं इमि दथुइ क्षेत्रविभाजन यानात:गु दय्मा: धका: अनुमान याय्फु। क्षेत्रविभाजन याय्गु धका: सम्झौता यानात:गु प्रमाण चाहिं लुयाव:गु मदुनि। मध्यकालय् संयुक्त शासन न्ह्याकेत थ:थ:गु इलाका छुटेयाना: शासन याय्गु धका: सम्झौता यानात:गु दसु नं दु। नेसं ६४७ फागुन कृष्ण ८खुन्हु ख्वपया वीर मल्ल, प्राण मल्ल व गुसाई मल्ल दथुइ थ:थ:गु इलाकाय् थ:थ:म्हेस्यां हे प्रशासन न्ह्याकेगु, थ:थ:गु त्वालय् थ:थ:म्हं स्वय्गु धका: इलाका विभाजन याना: संयुक्त शासन न्ह्याकेगु कथंया सम्झौता जूगुया सुवर्णपत्र चाँगुइ तयात:गु दु (खनाल, ११०३: २२०-२१)। यलया तिभय जुजुपिनि उकथं लिखित सम्झौता मजूसां थ:थ:गु नांत प्रभाव क्षेत्र धका: नगर दुने क्षेत्र विभाजन यानत:गु संकेत ब्यू। ताडपत्रय् इमि प्रत्येकया 'प्रसादार पा क्षेत्र' धका: थाय्या नांत व:गु दु। छम्हेस्यां निगाह यानाब्यूगु थासय् मेम्हेसिया नां उल्लेख व:गु मदु। अभिलेखय् उल्लेख जूकथं स्वम्हेस्या प्रभाव क्षेत्र थुकथं दु -

नरसिंह - दुपाट, गुलषु, वंकुबाहा: , तुंबाहा:

पुरन्दरसिंह - गा:बाहा: , बुबाहा: , क्वालखु , उकुबही, न:बाहा:, न:बही

उद्धवसिंह - वलनिम्ह, थंबु , चनकि

स्वम्हेस्या हे नां व:गु मेगु अभिलेख छत्रवहादुर कायस्थया संग्रहय् च्वंगु घटनावलीया टिपोट ख:। किलं नया: प्वा: गनेधुंकूगु थुगु टिपोटय् तिथिमिति मदय्धुंकल। थुकी नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवपिंसं छुं ज्याया लागि जग्गा तया: गुथि स्थापना यानाब्यूगुया विवरण दु। गुथि त:पिं धका: तिभय जुजुपिं बाहेक मेपिं निम्ह मिसापिं हेरनामयि व लुकुनीमयिया नां व:गु दु। थुमिगु परिचय बीगु मेगु छुं अभिलेख लुयाव:गु मदुनि (लितँसा अभिलेख २: ३)।

स्वम्हं दाजुकिजापिनि संयुक्त शासन न्ह्यानाच्वंगुया अन्तिम उल्लेख नेसं ६९७ तक व:गु दु। वयां लिपाया अभिलेखय् पुरन्दरसिंह याक:चिया जक नां व:गु दु। स्वम्ह मध्ये माहिलाम्ह पुरन्दरसिंह चतुर व महत्वाकांक्षी जूगुलिं दाजु नरसिंह व किजा उद्धवसिंहयात चीका: थ: याक:चां शासन यात। पुरन्दरसिंहं गुबले शासनसत्ता ल्हातय् काल धका: किटान याना: धाय्मफुनि। थ्व सन्दर्भय् च्वय् उल्लेख जूगु नेसं ७०१या पुरन्दरसिंहया ताडपत्र (ताडपत्र ल्या: **च**)या बारे बिचा: याय्बह:जू। उकी पुरन्दरसिंहं निगाह यानाब्यूम्ह मनू धका: वंलानिम्ह त्वा:या 'हृदयदेव' या नां व:गु दु। नेसं ६८० माघ कृष्ण १या उद्धवसिंहया ताडपत्र (ताडपत्र ल्या: **क**)य् उल्लेख यानात:कथं थुम्ह मनू उद्धवसिंहया निगाह प्राप्तम्ह ख:। नेसं उद्धवसिंह पाखे धेचूम्ह मनू नेसं ७०१

थ्यंबले पुरन्दरसिंहपाखे धेचूगु खनेदुगुलिं नेसं ७०१स हे उद्धवसिंहयात सत्तां चीकाछ्वय्धुंकल जुइ धका: अनुमान याय्‌गु आधार प्राप्त जूगु दु । नगरं पिनेया अभिलेखय् स्वम्हेस्या हे नां संयुक्त रुपं उल्लेख जुइगु परम्परा त्वा:दला: नेसं ७०२ श्रावण कृष्ण १०या बरेगांया ताडपत्रय् पुरन्दरसिंह याक:चिया जक नां व:गु दु । थ्व ताडपत्रं नेसं ७०२ स पुरन्दरसिंह याक:चिया शासन न्ह्यायधुंकल धका: प्रमाणित या: । इण्डिया अफिस लाइब्रेरीइ च्वंगु वंशावलीया छकू कुचाय् नेसं ७०३ व ७०७स पुरन्दरसिंहयात यलया जुजु धका: न्ह्यथनात:गु दु (Regmi-II; 1086: 266) ।

थुकथं नेसं ७०१ निसें हे पुरन्दसिंह याक:चा शासन जूगु खनेदत । उद्धवसिंह सीगु ख: वा छु जूगु ख: धका: धाय्‌मफुनि । तर नरसिंह नेसं ७१०य् तिनि सीगु धका: अभिलेखय् व:गु दु । थुकिं नरसिंहयात नं क्वत्यला: मसीतले शासनसत्तां तापाक्क हे तय्‌त पुरन्दरसिंह सफल जूगु धका: स्पष्ट जू । उपिं निम्हेसित नं चीकेधुंका: थ: काय् पुरुषोत्तमसिंहंयात युवराज घोषणा यात । तर यैंया शिवसिंह मल्लं यल त्याकाका:गुलिं पुरुषोत्तमसिंह जुजु धा:सा जुइमखन ।

३.४.१ संयुक्त शासनया उपलब्धि

३.४.१.१. स्वयम्भू सम्बन्धी पौभा:

थ्व पौभा: छगू कथं धार्मिक नक्सा ख: । थुकी स्वयम्भूयात केन्द्रविन्दु याना: स्वनिगःया प्रमुख बस्ती व देवस्थलया चित्रण यानात:गु दु । थ्व पौभा:या बारे दकले न्हापां च्वयादीम्ह थियोडोर रिकार्डी ख: । वय्‌कया: कथं २ फीट ९.४ इञ्च ब्या व ३ फीट ४.४५ इञ्च हाक: दुगु थुगु पौभा: थौकन्हय् अमेरिकाय् दु (1093: 337)। थुगु पौभा: यलया यम्पि महाविहार, ईबहीया ख: । रिकार्डी थुकी च्वंगु अभिलेख ब्वनादीगुली नेसं ७१५ धका: ब्वनादीगु दु (1093: 338)। तर पौभा:या अभिलेखय् नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंह स्वम्हेया हे नां व:गुलिं थ्व संवत् पायछि मजू धका: स्वत: सीदु । स्लसरं थुकियात सुधार याना: पिकयादीगु दु । अभिलेख थुकथं दु -

१) श्रेयोस्तु ॥ सम्वत ६८५ आ... दिसि आदित्यवार थ्व दिन
कुन्हु श्रीमत श्रीश्रीस्वयम्भू ... प्रतिस्था सम्पूर्ण याङन थ्व
दिन कुन्हु ... श्रीश्री जयनरसिं-

२) हदेव श्रीश्री जयपुलन्दल सिंहदेव (श्रीश्री) जयउद्धवसिंहदेव
त्रिभय थाकुलस प्रज्यायस मनिग्ल पूर्वोत्तर... श्री
यम्पिविहार ...भवन्तु ॥ (1125: 293)

थ्व पौभालय् स्वयम्भू जीर्णोद्धार सम्बन्धी घटना टिपोट यानात:गु महत्वपूर्ण जू । पौभा: दय्‌कूबले स्वयम्भू जीर्णोद्धारया ज्या जुयाच्वंगुलिं अभिलेखय् उगु घटना टिपोट याय्‌कथं उल्लेख यानात:गु ख: । नेपा:या मेगु छुं नं स्रोतय् उगु इलय् स्वयम्भूया

जीर्णोद्धार जूगु धकाः उल्लेख वयाच्वंगु मदु । स्वयम्भू जीर्णोद्धार सम्बन्धी गहन अध्ययन यानादीम्ह रोस्पाटं तिब्बती स्रोतया आधारय् थुगु जीर्णोद्धारया बारे च्वयादीगु दु -

> ... ई. १५२९स मुकुन्दसेनं आक्रमण यानाः स्वयम्भू चैत्यया लुं सियातःगु चक्का (त्रयोदशभुवन) व छत्र लुटेयानायंकल, मिँ तय्गु कुतः यात । चैत्य स्यंगुलि व अपवित्र जूगुलिं जीर्णोद्धार याय्माःगु आवश्यक जुल । छन्हु lha-btsun Rin-chen rNam-rgyal (ई. १४७३-१५५७) या म्हगसय् गुरु gTsang-smyon Heruka वयाः स्वयम्भू जीर्णोद्धार याय्त इनाप याःवल । थः गुरु धाःथें ई १५३०य् जीर्णोद्धार ज्या न्ह्याकल । न्हूगु यःसिं थनाः त्रयोदशभुवन, छत्र व गजू दय्केगु शुरुयात । तर ध्यबा मदुगुलिं ई. १५३९/४०य् तिनि ज्या सिधल । थ्व अवधिइ वं यैँया जुजु अमर मल्ल (शासनकाल ई. १५२९-१५६०)यात नापलात। ध्यबा मगाःगुलिं हर्मिकाया छुं ब्व जक पातां भुनेफत । तर त्रयोदश भुवनयात लुं सियातःगु पातां भुनेगु ज्या याय्मफुत । ल्यंदनिगु पश्चिम व उत्तर दिशाया हर्मिका व त्रयोदशभुवनय् लुं सियातःगु पातां भुनेगु ज्या वया शिष्य sKyid-grong-gnas Rab-'byams-pa Byams-pa phun-tshongs (ई. १५०३-१५८१) पाखें स्वीदँ लिपा सन् १५७०स तिनि क्वचाय्कल ।
>
> (Rospatt; 1121: 206-7)

तिब्बती स्रोतय् उल्लेख जूकथं ई. १५७० (नेसं ६८०)स तिनि स्वयम्भूया जीर्णोद्धार सिधःगु खनेदु । तर पौभालय् 'प्रतिस्था सम्पूर्ण याङन' धकाः उल्लेख जूगु दु । थुकिं चैत्यया पूवंक जीर्णोद्धार याय्गु ज्या क्वचाःगु मखसे छुं छगू ब्वया जीर्णोद्धार जक क्वचाःगु धकाः धाय्त्यंगु जुइमाः । अभिलेखय् थुगु पौभाः नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवया पर्यायस यलया पूर्वोत्तरय् च्वंगु यम्पि महाविहारय् दय्कूगु धकाः उल्लेख दु, तर सुनां दय्कूगु धकाः सीमदय्धुंकल ।

३.४.१.२ इन्द्रविजयजात्रा गीत

यलया तिभय जुजुपिनि राज्यकालय् नेपालभाषा काव्य ख्यलय् अतिकं महत्वपूर्ण ज्या जूगु दु । थ्व इलय् नेपालभाषाया स्वपु म्येया रचना जुल । थुपिं म्येत साहित्यकार मदनमोहन मिश्रया सौजन्यं प्राप्त जूगु खः । नेपाल-जर्मन हस्तलिपि ग्रन्थ संरक्षण परियोजनां E 295/27 कथं थुकिया माइक्रोफिल्म काःगु दु । थुपिं म्येया महत्व थुइकाः ठाकुरलाल मानन्धरं दकले न्हापां 'भ्री' पत्रिकाय् (दँ २०/७, ध्यंल्याः १७०, नेसं १०९७ कौला, पृ. १-२) 'किलंमनः पौ' स्तम्भ अन्तर्गत **प्यसःदँ मयाक पुलांगु लोकगीत'** शीर्षक तयाः पिकयादिल । थ्वयां लिपा नेपालभाषाय् थुपिं म्येया व्यापक चर्चा जुल । मेमेपिंसं नं थुपिं म्येया बारे च्वय्गु यायांवन । थुपिं म्येयात न्हापा 'यलया तिभय

जुजुपिनि पालय्या म्ये' धकाः म्हसीकावयाच्वंगु खः। तर स्वपुतिं म्येय् 'इन्द्रविजयजात्रा' खँग्वः दुगु व कविताया केन्द्रीय भाव नं वहे जूगुलिं **इन्द्रविजयजात्रा गीत** धकाः नां छुइगु उपयुक्त जू (तमोट, ११२१: ४)।

थुपिं स्वपु म्ये नेपालभाषाया तिथिमिति उल्लेख जूगु दकले न्हापांगु म्ये खः। तर म्येया रचनाकारं थःगु नां न्ह्यथनांवंगु मदु। अथेसां यलयाम्ह कविं हे थुपिं म्ये च्वःगु खः धकाः क्वःछिनाः धायफु। उपिं स्वपु म्ये थुकथं दु -

क) **जि प्यासन व जय जरा** (नेसं ६९१) - थ्व म्येया न्ह्यःनेया १-१२ सिलः तक मदय्धुंकल, सिलः १३-१७ तक जक ल्यंदनि। समाप्ति वाक्यय् सं ६९१या उल्लेख यानाः उबले स्वंगू नगर (यँ, यल, ख्वप)या लँ चाल धकाः तत्कालीन राजनैतिक घटना टिपोट यानातःगु दु। थ्व म्ये अपूर्ण जूगुलिं छु प्रसंगय् स्वनिगःया लँ चाःगु खः धकाः सीकेमफुनि। म्येया अन्तय् 'तिभय' धकाः उल्लेख यानातःगु नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहयात हे धाःगु खः धकाः प्रष्ट जू।

ख) प्रनमति श्रीजगुपति (नेसं ६९२) - थ्व म्येय् १-११ सिलः तक दु। कविं थः समकालीन मनूतय् चरित्र व्यवहारय् खनेदयावःगु विकृतियात कुंखिनाः व्यवहार भिंकेत इनाप यानातःगु दु। थवंथवय्या ईर्ष्या कचिंगः ब्वलनी, कचिंगलं प्रजा, जुजु व देशयात हे कमजोर याइ। उज्वःगु परिस्थितिइ शत्रु पक्षं आक्रमण याःवइगुलिं इपिं नाप संघर्ष याय्त माःगु साहस व मनोबल थनाबीगु कथं म्ये चिनातःगु दु। म्येया समाप्तिइ धम्मीस्त (धर्मात्मा) राजा धकाः नरसिंहदेव समेतया स्वम्हं जुजुपिंत खड्गसिद्धि लाय्माः, शत्रुतय्त नाश याय्फय्मा धकाः कामना यानातःगु दु। उकिं थ्व म्ये ध्याचू व वीररसं जाः। म्येया दथुइ दुर्जनपिनि चुक्ली न्यनाः मां व काय् दथुइ बाय्भू वःगु व अनेक उपाय यानाः नापं व्हंगु राजनैतिक घटनाया झलक बियातःगु दु। तर मां काय् धकाः सुयात धाय्त्यंगु खः प्रष्ट मजू। उद्धवसिंहया मां हृदयलक्ष्मीनाप पुरन्दरसिंहपिनि कचमच जूगु खःला ? भविष्यय् लुयावइगु ऐतिहासिक प्रमाणं थुकिया पुष्टि याइ।

ग) अमल सहस्रनाम (नेसं ६९४) - स्वपु म्ये मध्ये राजनैतिक दृष्टिं दकले महत्वपूर्णगु म्ये थ्वहे खः। म्येया शुरुइ यलया स्वम्ह जुजुपिंसं शत्रुपिंत क्वत्यले फय्मा, खड्गसिद्धि लाय्मा धकाः बुंगद्यःयाके फ्वनातःगु दु। नेपालभाषाया म्ये मध्ये बुंगद्यःयाके खड्गसिद्धि वरदान फ्वनातःगु दकले न्हापांगु व छपुयां छपु जकगु म्ये थ्वहे तिनि (वैद्य, ११२२: १३४)। ख्वपं यलय् आक्रमण याःवयाच्वंगु संकटया इलय् स्वम्हं जुजुपिं हे संलग्न जुयाः चोगामय् स्वचा व प्यन्हुं किल्ला दय्काः पलिं च्यूगु अवसरय् थ्व म्ये रचना जूगु खः। चोगाम धैगु थौंकन्हय् गनथाय् लाः धकाः सीकेमफुनि।

थ्व म्ये उगु ईया युद्ध विवरण खः । म्येया वर्णन अनुसार ख्वपं यँय् आक्रमण यायां यलपाखे न्ह्यांवयाच्वंगु खनेदु । यँया किण्डोल स्वयम्भूया क्वय् तक घेरे याःवःगुलिं थःने व क्वःनेया प्रजात ग्याकाच्वन । निन्हुं हे मालिगाउँ व होल्चो निगू गां त्याकाकाल । यल त्याकेगु उद्देश्यं न्ह्यांवयाच्वंपिं ख्वपमितय्त न्हापा आपतबले यलं ख्वपयात ग्वाहालि याःगु गुण ल्वःमंकल धकाः दुःख प्वंकातःगु दु । तन्त्राख्यान व हितोपदेशया बाखंया उदाहरण बियाः ख्वपयात होशियार यानातःगु दु । ख्वप अन्तर्गतया प्रमुख बस्तीतय्सं विद्रोह यानाः केन्द्रपाखें पृथक जुयावंबले यलं ग्वाहालि यानाः राज्य लितकयाबियागु धकाः कविं गर्व यानातःगु दु ।

छगू घटनावली टिपोटय् चाँगु भ्वँत, पनौतिं विद्रोह यानाहःगुलिं ख्वपं उगु थाय् त्वःताब्यूगु खँ च्वयातःगु दु ।

> सम्वत ६८९ मार्ग्गसिर वद्दि १२ विशाख अनुराढ गुंबाहारचो न्ह्याङ वया दिन ॥ अमावाश्या युद्ध, माघ वद्दि २ पूर्व फाल्गुनि प्र उत्तर फाल्गुनी वृहस्पतिबार, रात्रिस संको तेला दिन नवमी बुधबार कोन्हु चंगु तोरता दिन ॥ भोतं, नालं, पनाति आदिपं तोरता दिन ॥
>
> (वज्राचार्य; ११०७: ५-६)

थ्व घटनावलीइ विद्रोह याःपिं मध्ये सक्वयात ख्वपं क्वत्यःगु खनेदु, तर मेथाय् च्वंपिंत क्वत्यले मफयाः उपिं थाय् हे त्वःताब्यूगु खँ च्वयातःगु दु । म्येय् न्ह्यथनातःकथं राज्यत मदयाः कचा त्वाःल्हानातःगु सिमा थें जुयाच्वंगु ख्वपयात यलं अनेक बुद्धि उपाय छ्यलाः उपिं लागात लितकयाब्यूगु खः । घटनावलीइ उल्लेख यानामतःगु महत्वपूर्ण राजनैतिक घटना थ्व म्येय् च्वयातःगु दु । थुकथंया ग्वाहालि यलं न्हापा नं याःगु दु । नेसं ४२५य् फर्पिङ्गया सामन्ततय्सं विद्रोह यानाः स्वतन्त्र जुइगु कुतः याःबले उकियात क्वत्यलेत यलं नं ग्वाहालि याःगु खः (Vajracarya and Malla; 1105: पत्र ४१ ख) । थुकथंया उपकार यानातःसां ख्वपं यलया सार्वभौमसत्ताय् आक्रमण याःवःगुलिं ख्वपयात सैन्य शक्तिइ घमण्ड याय्मते, मखुसा विनाश जुइ धकाः सचेत याकातःगु दु ।

थुपिं स्वपुं म्येया मेगु उल्लेखनीय पक्ष इन्द्रजात्राया वर्णन खः । उबलेया समाजय् इन्द्रजात्रा गुकथं हनी धकाः थ्व म्येय् झलक बियातःगु दु । जात्राया लागि फल्चाया प्यंगु दिशाय् नं किसिया प्रतिमा दय्काः अनेक रंगं छाय्पियाः झझः धाय्क ब्वयातइ । थुबले ब्वयातइगु किसिया प्रतिमा दैत्यत बुकाछ्वःम्ह स्वर्गया प्रतापी जुजु इन्द्रया यःम्ह वाहन ऐरावत किसिया प्रतीक खः । यलया तिभय जुजुपिंत नं इन्द्र भाःपियाः शत्रु पक्षयात क्वत्यलाः राज्य सुरक्षा व समृद्धि याय्गु ज्याय् पराक्रम क्यनाः विजयी जूपिं धकाः वीरपूजा याय्कथं इन्द्रजात्राया प्रसंग न्ह्यब्वयातःगु खः (वैद्य; ११२२: १३५) ।

थुपिं म्येया स्तर लोकम्ये सिबें यक्व च्वय् लाः । थुपिं म्येया रचनाकार काव्यशास्त्र,

अलंकारशास्त्र, देशया इतिहास संस्कृति, राजनीति व नीतिबाखंत तकं स:स्यूम्ह कवि ख: । थुलि स्तरीय म्ये चिनेफुम्ह कविया अस्तित्व नेसं ६९० दशकय् हे खनेदय्धुंकूगुलिं नेपालभाषाया काव्य परम्परा थुपिं म्येत स्वयां न्ह्य: हे ब्वलनेधुंकूगु ख: धका: तर्क यायूछिं ।

३.५ शिवसिंह मल्लया यल विजय

पुरन्दरसिंहया अन्तिम उल्लेख नेसं ७१७ ज्येष्ठ शुक्ल १०खुन्हु च्वयसिधय्कूगु **सप्तसती** ग्रन्थयाया पुष्पिकाय् व:गु दु । वयां लिपाया अभिलेखय् यलया जुजुकथं शिवसिंह मल्लया नां व:गु दु । शिवसिंह मल्लं गुबले यल त्याकल धका: क्व:छिना: धाय्मफुनि ।

शिवसिंह मल्लं थ:गु राज्य विस्तार याय्गु अभियानया भ्वलय् ख्वप अन्तर्गत ला:गु सक्वयात त्याकाका:गु ख: । सक्व वज्रयोगिनीयाथाय् च्वंगु नेसं ७१५ चैत्रया अभिलेखय् श्रीश्रीशिवसिंहदेवश विजयराज्य धका: च्वयात:गु दु (राजवंशी; १०८३: १३) । छगू थ्यासफुती नेसं ७१५निसें हे शिवसिंह मल्लं राज्यविस्तार यानाह:गु टिपोट जुयाच्वंगु दु । उकी शिवसिंहं दोलखा, लिस्ति, केरुङ कब्जा या:गु, पूर्वपाखे मकवानपुर, सिन्धुलीतक त्याकूगु व पश्चिमपाखे गण्डकी पारीतक राज्य विस्तार या:गु चर्चा दु ।

> सम्वत् ७१५ बैशाख शुक्ल अष्टमी थ्व वेरस राजा श्री २ जयसिवसिंहमल्लस प्रज्यावस जुरो । थ्व वेरस राज्य याङ दोखात्वं ववनेन, य ह्रास्यं, लिसति किरोत्वं यौह्रास्यं गण्ड पारन जुरो । पिह्रास्यं योव, मकानपुर शिंधुरित्वं राज्य याक जुरो ।
>
> (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; ११२२: ३८)

स्वयम्भूया नेसं ७२५ या अभिलेख अनुसार नेसं ७१५ चैत्र कृष्ण ५, शुक्रवार खुन्हु शिवसिंह मल्लं बौद्ध पुरोहितपाखें स्वयम्भू चैत्यय् लक्षहोम याना: छत्र देछाना: प्रतिष्ठा या:गुया प्रसाद स्वरुप यल देय् त्याकेत सफल जूगु ख: ।

> नेपालाङ्कं तिथिमुनियुते माधवे कृष्णपक्षे पञ्चम्यां भार्गवसुदिवसे मूलभे सिद्धियोगे । लक्ष्याहुत्या वहुमुनिगणै २ छत्रमारोह पूर्व्व स्तुपे पूर्ण्णामकृत नृपति: श्री शिव: सर्व्वशक्त्या ॥ तस्य प्रतापवलित: शिवसिंह राजा राज्ये जयी ललित:पत्तन नाम धेये विप्राय वेदविदुषेवहुविद्यकाय दानं व्यधत्त वहुलं मनसोत्सुखेन
>
> (Regmi-IV; 1086: 46-51)

थ्व अभिलेखय् नेसं ७१५ लिपा व ७२५ न्ह्य: यल त्याकूगु धका: धयात:सां गुबले त्याकल धका: बियामत: । शंकरमान राजवंशीजुं नेसं ७१९ भाद्र कृष्ण ११या

ताडपत्र प्रकाशित यानादीगु दु, गुकी शिवसिंह मल्लयात 'माणिग्लाधिपति' धका: सम्बोधन यानात:गु दु (राजवंशी; १०८७: २०)। थ्व ताडपत्रया प्रकाशनं शिवसिंहया यल विजयया मितियात अझ सत्तीकाबिल। थ्व धुंका:बहराइनया इतिहासकार पिटर बुर्ले शिवसिंहयात माणिग्लाधिपति धयात:गु नेसं ७१८ कार्तिक शुक्ल ५ या ताडपत्रया बारे न्हूगु खँ प्रकाशनय् हयादिल (Burleigh; 1090: 2)। तर थ्व ताडपत्रया मूलपाठ पिका:बले पूर्णरत्न वज्राचार्य थुकिया संवत् ७१४ धका: पिकयादिल (वज्राचार्य; १११२: ९५-९६)। थुकिं याना: छुं ईतक इतिहासया ख्यलय् भ्रम ब्वलंगु ख:। तर महेशराज पन्तं थुकिया संवत् ७१८ हे ख: धका: ठोकुवा याना: पूर्णरत्न वज्राचार्यं पिका:गु पाठय् संशोधन समेत याना: हाकनं पिकयादिल (पन्त; १११८ ख: ६०-६१)। महेशराज पन्तं हे थुगु ताडपत्र स्वयां छन्हु न्ह्य: नेसं ७१८ कार्तिक शुक्ल ४या ताडपत्र नं पिकयादीगु दु (११२१: ४६-४७)। शिवसिंह मल्लयात यलया जुजु धका: क्यनीगु आ:तकया दकले सत्तीगु प्रमाण थ्वहे ख:।

लीलाभक्त मुनंकर्मीजुं यलया जुजु पुरन्दरसिंह नि:सन्तान जुया: सीगु मौका लाका: शिवसिंह मल्लं यलय् हमला याना: त्याकाका:गु धका: च्वयादीगु दु (१०८८: ११०)। तर पुरन्दरसिंह नि:सन्तानम्ह मखु। वया पुरुषोत्तमसिंह नांया काय् दु। थ: काय् पुरुषोत्तमसिंहयात नेसं ७०९या भण्डारखाल अभिलेखय् युवराज हे घोषणा यानात:गु दु। उकिं मुनंकर्मीजुया धापू पाय्छि मजू।

भाषा वंशावलीइ लम्बकर्ण भट्टया मन्त्रया प्रभावं शिवसिंह मल्लं यल देय् त्याकेत सफल जूगु धका: च्वयात:गु दु।

> यी राजा (शिवसिंह मल्ल) बडो ज्ञानी हुनाले दक्षिण महाराष्ट्र देशदेखि लक्ष्मीनारायण नाम लम्बकर्ण भट्ट ब्राम्हण नेपालपुरीमा आई कुलेश्वरमा बसी राजाप्रजा सबकन हेरी देसका लक्षण विचार गरी सहरभित्र प्रवेश गरी राजासंग भेट गऱ्या। त्यहाँपछि राजाले ती लम्बकर्ण भट्टकन गुरु वरी मन्त्रदान लिया। यिनैका मन्त्रका प्रभावले ललिपत्तनका वैश्य राजाकन जिती दुवै सहर भोग गऱ्या।
>
> (लंसाल;१०८६: ५९)

वंशावलीया थ्व कथन गुलितक सत्य ख: धका: भविष्यय् लुयावइगु प्रमाणं पुष्टि याइतिनि। तर नारायण शर्मा (लम्बकर्ण भट्ट) थन वया: शिवसिंहया गुरु जूगु खँ सत्य ख:। सुनागुथिया भृंगारेश्वर मन्दिरय् नेसं ७३५या शिलापत्र छपा: दु। थ्व शिलापत्र लम्बकर्ण भट्टया काय् महादेवं भृंगारेश्वर मन्दिर लिक्क कुमार गणेशया स्थापना या:बले त:गु ख:। थ्व शिलापत्रय् थ: अबु ब्राम्हण भट्ट नारायण शर्मा नेपालय् वया: राजा शिवसिंहया गुरु जूगु व नेसं ७३४स अन हे देगलय् त्रिशूल देछा:गु खँ च्वयात:गु दु (वज्राचार्य; १११९: ५२- ५४)।

शिवसिंहं यल त्याकूगु घटना वया सन्ततितय्‌सं तकं लुमंकात:गु खनेदु । यँया त्रिशुलचोकया नेसं ८०२या अभिलेखय्‌ पार्थिवेन्द्र मल्लं थ: पुर्खापिनि वंशावली कीकात:गु दु । उकी शिवसिंह मल्लं यल त्याकूगु घटनाया उल्लेख यानात:गु दु ।

> तत्सूनु: शिवसिंह भूपतिरभूद्विख्यातनामावनौ मोरङ्गाचलशृङ्ग-रोपितजयस्तम्भोतिदम्भोन्नत: निर्द्वन्दं ललिताव्हयं पुरमरेर्भूसंज्ञया योग्रहीत्प्रत्यर्थिक्षितिपाललब्धवलिभिर्भूदेवसेवापर:
>
> (वज्राचार्य, १०९६: २३५-३९)

(वय्‌क:पाखें (महेन्द्र मल्लपाखें) नां चलेजूम्ह: मोरङ्गया पर्वतय्‌ विजयस्तम्भ धस्वाकूम्ह, शत्रु राजापाखें प्राप्त जूगु करं ब्राम्हणतय्‌त सेवा याइम्ह राजा शिवसिंहया जन्म जुल । गुम्हेस्यां ललितपुरयात याउँक हे त्याकल ।)

थुकथं मध्यकालया शुरुंनिसें न्ह्यानावयाच्वंगु महापात्रतय्‌गु गौरवशाली इतिहासया अन्त्य जुल । शिवसिंहं राज्य काय्‌धुंका: पुरन्दरसिंह, वया काय्‌ पुरुषोत्तमसिंहपिनि छु अवस्था जुल सीकेमफुनि । तर थुमि सन्तानतय्‌सं न्हापाया गौर वयात लुमंका: थ:पिनि नां ल्यूने 'पात्रवंश' तया: समाजय्‌ प्रतिष्ठित जुया: म्वानाच्वंगु दनि । समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणं थुगु पक्षय्‌ बिस्कं अध्ययन याय्‌बहजू ।

उपसंहार

नेपाःया मध्यकालीन इतिहासय् महापात्रतय्‌गु महत्वपूर्ण भूमिका दु । थुपिं केन्द्रपाखें मान्यता बियातःपिं स्थानीय प्रशासकत खः । केन्द्रया आदेश अनुसार केन्द्रया जुजुया अधीनय् च्वनाः थःथःगु इलाकाय् स्वायत्त शासन न्ह्याकाच्वंपिं स्थानीय सामन्तत हे महापात्र खः । उबले ख्वप राजधानी जुयाच्वंगुलिं लिक्क लाःगु यें व यलय् महापात्रत नियुक्त यानाः शासन न्ह्याकाच्वंगु खः । अभिलेखय् महापात्रतय्‌त 'तवतवमी' धकाः नं सम्बोधन यानातःगु दु ।

उबले यलया प्रशासनिक विभाजन बौद्ध विहारतय्‌गु आधारय् जुयाच्वंगु खनेदु । माणिगल राजदरवारयात केन्द्रविन्दु नालाः यलयात मूलरूपं उत्तरविहार व दक्षिणविहार धकाः निब्वय् ब्वथलातःगु खः । लिपा पिंथविहार नं शक्तिकेन्द्र जुयाः ब्वलनेधुंकाः उत्तरविहार, दक्षिणविहार व पिंथविहारयात संयुक्तरूपं **त्रिभयविहार** धकाः धाय्‌गु चलन जुल । उत्तरविहार धैगु थौंकन्हय्‌या हिरण्यवर्ण महाविहार, क्वाःबाहाः खःसा दक्षिणविहार धैगु राजश्री महाविहार, इबाहाःबही खः ।

यलय् महापात्रतय्‌गु अस्तित्व मध्यकालया शुरुंनिसें हे दय्‌धुंकूगु जुइमाः । तर प्रामाणिक रूपय् नेसं २६२ निसें थुमिगु उल्लेख वःगु दु । थुमिगु ल्याः अप्वयाःवँवं न्हय्‌गू कुटुम्ब तक थ्यन । उकिं थुमित 'सप्तकुटुम्बज महापात्र' धकाः धाय्‌गु चलन जुल । नेसं २६४ निसें थुमित सप्तकुटुम्बज धाय्‌गु चलन वय्‌धुंकूगु खनेदु । तिब्बत व भारतलिसे व्यापार याइपिं जूगुलिं थुमिगु आर्थिक स्थिति अतिकं बांलाःगु खनेदु । नेसं ४७०स जूगु समसुद्दीनया आक्रमणं ध्वस्त जूगु सम्पदातय्‌गु पुनर्निर्माण केन्द्रं याय्‌मफयाः थुमिसं हे यानाब्यूगु खः । जयस्थिति मल्ल व यक्ष मल्ल थेंजाःपिं शक्तिशाली जुजुपिंसं तकं थुमित उन्मूलन याय्‌मफुत । यक्ष मल्ल धुंकाः वया माहिलाम्ह काय् रत्न मल्लं यँया महापात्रतय्‌त न्हंकाः यँयात राजधानी दय्‌काः थःम्हं शासन न्ह्याकल । तर रत्न मल्लं नं यलया महापात्रतय्‌त न्हंकेमफुत, बरु नेसं ६१५स छगू सन्धि जुयाः यलया महापात्रत रत्न मल्लया अन्तर्गत च्वंवन । नेसं ६३०स रत्न मल्लया मृत्यु जुसेंलि केन्द्र कमजोर जूगु मौका लाकाः यलया महापात्रत सक्रिय जुयावल । उपिं मध्ये ज्येष्ठविहारया विष्णुसिंहं मेपिं महापात्रतय्‌त क्वत्यलाः थःत यलया जुजु घोषणा यात । नेसं ६५६या सुबाहाःया अभिलेखंनिसें विष्णुसिंह स्वतन्त्र शासकया रुपय् खनेदत । नेसं ६६८या पशुपति सन्धिंनिसें विष्णुसिंहयात औपचारिक रूपं स्वतन्त्र शासकया

मान्यता दत । थःत माणिग्लाधिपति धकाः घोषणा याःम्ह न्हापांम्ह शासक नं विष्णुसिंह हे खः । विष्णुसिंहया अन्तिम उल्लेख नेसं ६७७ मार्ग कृष्ण १२ तक वःगु दु । थ्वधुंकाः नेसं ६७८ श्रावण कृष्ण ५ या ताडपत्रय् तःधिकःम्ह काय् नरसिंहया उल्लेख वःगु दु । उकिं थुगु अवधि दुने हे विष्णुसिंहया मृत्यु जूगु खय्माः । नेसं ६८० आषाढ पुन्हिया ताडपत्रनिसें स्वम्हं काय्पिं नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिनि संयुक्त शासन न्ह्याःगु खनेदु । इपिं स्वम्ह दाजुकिजापिनि दथुइ थवंथवय् मेल मदुगु खनेदु । थःम्हं तयागु अभिलेखय् थः याकःचित जक जुजुकथं क्यनाः मेपिनिगु नां हे उल्लेख मयाय्गु प्रवृत्ति थुमिके खनेदु । उपिं मध्ये पुरन्दरसिंह चतुरम्ह जूगुलिं दाजु नरसिंह व किजा उद्धवसिंहयात सत्तां चीकाः नेसं ७०१निसें यकःति शासन याय्त सफल जूगु खः । उद्धवसिंहया अवस्था छु जुल सीमदु तर नेसं ७०९स नरसिंहया मृत्यु जूगु खनेदु । पुरन्दरसिंहं थः काय् पुरुषोत्तमसिंहयात युवराज तकं घोषणा याःगु खः । पुरन्दरसिंहया दकले लिपांगु उल्लेख नेसं ७१७ ज्येष्ठ शुक्ल १०या 'सप्तसती' सफुती वःगु दु । थ्व स्वयां छुं ई लिपा यँया जुजु शिवसिंह मल्लं यलय् आक्रमण यानाः त्याकाकाल । शिवसिंहं गुबले, गुकथं यल त्याकल धकाः सीमदुनि, तर शिवसिंहयात यलया जुजुकथं न्ह्यब्वयातःगु दकले सत्तीगु अभिलेख नेसं ७१८ कार्तिक शुक्ल ४या ताडपत्र खः । थ्व इलंनिसें यलया महापात्रतय्गु गौरवशाली इतिहासया अन्त जुल ।

विष्णुसिंहनिसें शुरु जूगु महापात्र जुजुपिनि शासनकालय् यलया सीमाना चापागाउँ, सुनागुथि, बुलु, बरेगां, खोना तक विस्तार जूगु खनेदु । थुमिगु पालय् वास्तुकला व वाङ्मयया ख्यलय् नं महत्वपूर्ण ज्यात जूगु दु । विष्णुसिंहं सुनागुथी च्वंगु भृंगारेश्वर देगःया पुनर्निर्माण याःगु खः । विष्णुसिंहया पालय् नारदस्मृतिया नेपालभाषां अनुवाद नं जुल । पुरन्दरसिंहं मंगलबजारय् च्वंगु चतुर्व्यूहात्मक विष्णुया मन्दिर, दुमाजुया मन्दिर व नरसिंहया मन्दिर निर्माण यानावंगु दु । उद्धवसिंहं आदिनारायणया मन्दिर दय्कूगु खःसां थौंकन्हय् उगु मन्दिर गनथाय् लाः धकाः मसीधुंकल । नेपालभाषाया सिर्जनात्मक वाङ्मयया ख्यलय् थुगु समयावधि अतिकं महत्वपूर्ण जुयाब्यूगु दु । नेपालभाषाया तिथिमिति दुगु न्हापांगु प्रामाणिक स्वपु म्ये थ्वहे कालखण्ड(नेसं ६९१-६९४)य् रचना जुल ।

थुकथं महापात्र जुयाच्वँच्वं हे थःत यलया जुजु घोषणा याःम्ह विष्णुसिंहं न्ह्याकावंगु परम्परा शिवसिंहया यल विजय धुंकाः समाप्त जल । तर नं न्हापाया गौरवयात लुमंकाः थःत पात्रवंश धकाः परिचय बियावयाच्वंपिं मनूत थौंतकं दनि ।

लिधँसा

प्राथमिक ज्वलं

आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ५९९, नेसं ६०० ।

आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ७३१, नेसं ६३९ ।

आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ५११, नेसं ६७९ ।

आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ७९३, नेसं ८२० ।

नेपाल-जर्मन हस्तलिखित ग्रन्थ संरक्षण परियोजना, रील नं. सी ५/२, **नारदसंहिता**, धर्मशास्त्र, नेपाललिपि, १०४ पत्र, ताडपत्र, नेसं ६७२ । (प्रतिलिपि बी २१५/२०)

नेपाल-जर्मन हस्तलिखित ग्रन्थ संरक्षण परियोजना, रील नं. बी २७६/१६ बी, **उषाहरण**, नाटक, नेपाललिपि, १६ पत्र, थ्यासफू, मिति मदु ।

नेपाल-जर्मन हस्तलिखित ग्रन्थ संरक्षण परियोजना, रील नं. ई ४६६/९, **ताडपत्र**, नेसं ६८५ ।

नेपाल-जर्मन हस्तलिखितग्रन्थ संरक्षण परियोजना, रील नं ई २९५/२७ **तन्त्राख्यान, इन्द्रविजयजीत, धर्मलक्ष्मीसंवाद**, नेपाललिपि २५ पत्र, थ्यासफू, मिति नेसं ६९१-६९४ ।

प्रकाशित ज्वलं

नेपाली व नेपालभाषा

आचार्य, बाबुराम, नेसं ११२४

श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको संक्षिप्त जीवनी । दोस्रो संस्करण।काठमाडौं : श्री ५ महाराजाधिराजका संवाद सचिवालय, राजदरवार (विसं २०६१) ।

इतिहासका कुरा, नेसं ११०३

रोलम्ब । ३ ३ (सेप्टेम्बर १९८३), पृ. २१ ।

इतिहासका कुरा, नेसं ११०४

रोलम्ब । ४ १ (जनवरी-मार्च १९८४), पृ. ३२-३४ ।

खनाल, मोहनप्रसाद, नेसं ११०३

चाँगुनारायणका ऐतिहासिक सामग्री । काठमाडौं नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०४० आश्विन) ।

गौतम, कुलचन्द्र शर्मा, (टीकाकार) नेसं १०८९

अमरकोश । काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (विसं २०२६) ।

टण्डन, गोविन्द, नेसं ११११९

पशुपतिक्षेत्रको सांस्कृतिक अध्ययन, भाग-२ (अभिलेख खण्ड)। काठमाडौं : झरेन्द्र शम्शेर तथा मञ्जु राणा (विसं २०५६)।

तमोट, काशीनाथ,(सं), नेसं ११०३

पुत्रपौत्रादिबोधिनी (अमरकोशया नेपालभाषाया टीका, ने.सं. ५०१) यें : पासामुना।

तमोट, काशीनाथ, नेसं ११२१

"इन्द्रविजयजात्रा गीत"। **देशय्मरु भ्या**, ८:१९ (तछलाथ्व १ विहीवार), पौ ४।

तेवारी, रामजी व मेपिं, (सं) नेसं १०८२

अभिलेख संग्रह, भाग- ६। काठमाडौं : संशोधन मण्डल (विसं २०१९ श्रावण)।

तेवारी, रामजी व मेपिं, (सं) नेसं १०८३

अभिलेख संग्रह, भाग ९ व १०। काठमाडौं : संशोधन मण्डल (विसं २०२० वैशाख व श्रावण)।

नेपाल, ज्ञानमणि, नेसं ११२५

नेपालको माध्यमिक कालको इतिहास। काठमाडौं : मकालु बुक्स एण्ड स्टेशनर्स (विसं २०६२)।

नेपाल, ज्ञानमणि, (सं) नेसं ११०३

जयतरचित महीरावणवध नाटक : विवेचनात्मक अध्ययन। कीर्तिपुर : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०४०)।

पन्त, नयराज, देवीप्रसाद भण्डारी व दिनेशराज पन्त, नेसं १०९८

सुमतितन्त्रम् (प्रथमो भागः)। काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (विसं २०३५)।

पन्त, महेशराज, नेसं ११०६

"यक्ष मल्लले गरिदिएका दुइवटा ताडपत्र"। **पूर्णिमा**, ६७ (विसं २०४२ चैत्र), पृ. ४२-४६।

पन्त, महेशराज, नेसं १११३

"नेवारराज्य र ब्राम्हण"। **पूर्णिमा**, ८४ (विसं २०५० वैशाख), पृ. ४९-६२।

पन्त, महेशराज, नेसं १११८ क

"ताडपत्रमा लेखिएका, विक्रमको पन्ध्रौंदेखि अठारौं शताव्दीभित्रका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका ७५ वटा लिखतपत्र"। **पूर्णिमा**, ९४ (विसं २०५५ आषाढ),पृ. १-६०।

पन्त, महेशराज, नेसं १११८ ख

"पाटनका राजाका रुपमा शिवसिंहको पाइएसम्ममा पहिलो लिखत"। **पूर्णिमा**, ९४ (विसं २०५५ आषाढ), पृ. ६०-६१।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० क

"कुसुमसिंहको चर्चा परेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र"। **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन), पृ ३८।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० ख

"विष्णुसिंहको चर्चा परेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र"। **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन),पृ. ३९।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० ग

"विष्णुसिंहका, माणिग्लाधिपति हुनुभन्दा अगाडिका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका, २ वटा लिखतपत्र"। **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन), पृ. ३९-४१।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० घ

"विष्णुसिंह र उनका छोराहरुका, ताडपत्रमा लेखिएका,अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका, १५ वटा लिखतपत्र"। **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन), पृ. ४१-५०।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० ङ

"पुरन्दरसिंहको चर्चा परेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र"। **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन), पृ ५१।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२१

माणिग्लाधिपति शिवसिंहका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका १३ वटा लिखतपत्र"। **पूर्णिमा**, १०१ (विसं २०५७ कार्तिक), पृ. ४६-५५।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२२ क

"माणिग्लाधिपति नरसिंह पनि साक्षी बसेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र"। **पूर्णिमा**,१०३ (विसं २०५८पौष),पृ.४६।

पन्त,महेशराज, नेसं ११२२ ख

"प्रधानमहापात्र नरसिंह दृष्टसाक्षी बसेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र"। **पूर्णिमा**, १०३ (विसं २०५८ पौष), पृ. ४७।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२४ क

"विसं १५३६ देखि १५५६ सम्मका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका, १४ वटा लिखतपत्र" । **पूर्णिमा**, १०८ (विसं २०६० पौष), पृ. १-१५ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२४ ख

"विष्णुसिंहभन्दा अगाडिका, पाटनका शासकसंग सम्बद्ध, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका १७ वटा लिखतपत्र" । **पूर्णिमा**, १०८ (विसं २०६० पौष), पृ. १६-३५ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२४ ग

"विष्णुसिंह र उनका छोराहरु माणिग्लाधिपति भइसकेपछिका, पाटनका पात्रका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका २ वटा लिखतपत्र" । **पूर्णिमा**, १०८ (विसं २०६० पौष), पृ. ३८-३९ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२४ घ

"ताडपत्रका लिखतपत्रमा अधिकमास" । **पूर्णिमा**, ११४ (विसं २०६१ श्रावण), पृ. १-५९ ।

प्रधान, भुवनलाल, नेसं १११८

नेपालको इतिहास र संस्कृतिका केही पक्ष । काठमाडौं नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (विसं २०५५) ।

मुनंकर्मी, लीलाभक्त, नेसं १०८८

मल्लकालीन नेपाल । काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार (विसं २०२५) ।

योगी नरहरिनाथ, बाबुराम आचार्य व अमोघवज्र वज्राचार्य, नेसं १०७३

"कालक्रम" । **संस्कृत सन्देश**, १: १०,११,१२ संयुक्ताङ्क (विसं २०१०) पृ.८१ ।

राजवंशी, शङ्करमान (सं), नेसं १०८३

भक्तपुर-शिलालेख-सूची । काठमाडौं : वीर पुस्तकालय (विसं २०२० जेठ २८)

राजवंशी, शङ्करमान, नेसं १०८७

"सिद्धिनरसिंह मल्लभन्दा अगाडिका पाटनका शासकहरुका केही ताडपत्र" । **पूर्णिमा**, १२ (२०२३ माघ), पृ. १७-२२ ।

राजवंशी, शङ्करमान, नेसं ११०३

"मल्लकालीन भूमिसम्बन्धी-तमसुक ताडपत्र" । **प्राचीन नेपाल**, ७५ (विसं २०४० वैशाख-जेठ), पृ. ६-१० ।

राजवंशी, शङ्करमान, नेसं ११०५

भूमिसम्बन्धी तमसुम-ताडपत्र, भाग २ । काठमाडौं राष्ट्रिय अभिलेखालय (विसं २०४१ पौष) ।

रेग्मी, जगदीशचन्द्र, नेसं १११४

काठमाण्डू शहर : सांस्कृतिक अध्ययन, भाग १ । काठमाडौं अफिस अफ नेपाल एण्टीक्वेरी (विसं २०५१) ।

लंसाल, देवीप्रसाद, (सं) नेसं १०८६

भाषा वंशावली, भाग-२ । काठमाडौं नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय (विसं २०२३) ।

वज्राचार्य, गौतमवज्र, नेसं १०९६

हनुमानढोका राजदरवार । काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, (विसं २०३३) ।

वज्राचार्य, गौतमवज्र, नेसं १०८८ क

"ऐतिहासिक घटनावली" । **पूर्णिमा**, १८ (विसं २०२५ साउन-भदौ-असोज) पृ. १०९-११४ ।

वज्राचार्य, चुन्दा, नेसं ११०७

मध्यकालया छुं घटनावली छगू अध्ययन । यें : सफूधुकू ।

वज्राचार्य, धनवज्र,(प्र.सं.) नेसं १०८२

इतिहास संशोधनको प्रमाण-प्रमेय (पहिलो भाग) । ललितपुर जगदम्बा प्रकाशन (विसं २०१९) ।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १०८८ ख

"लिच्छविकालिक बस्ती" । **पूर्णिमा**, १८ (विसं २०२५ साउन-भदौ-असोज) पृ. १०९-११४ ।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १०८९

"लिच्छविकालको शासन पद्धति" । **पूर्णिमा**, २१ (विसं २०२६ वैशाख-जेठ) पृ. १-११ ।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १०९८

"मध्यकालका शुरुका केही अभिलेख" । **कन्ट्रिब्युशन्स टु नेपालीज स्टडिज,** ५: १ (डिसेम्बर १९७७), पृ. ९३-१२९ ।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १११६

लिच्छविकालका अभिलेख । दोस्रो संस्करण । काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५३ आषाढ) ।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १११९

मध्यकालका अभिलेख (अनुवाद, ऐतिहासिक व्याख्यासहित) । काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५६) ।

वज्राचार्य, धनवज्र व टेकबहादुर श्रेष्ठ, नेसं १०९६

नुवाकोटको ऐतिहासिक रूपरेखा । काठमाडौं नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान (विसं २०३२ चैत्र) ।

वज्राचार्य, धनवज्र व टेकबहादुर श्रेष्ठ, नेसं ११२२
दोलखाको ऐतिहासिक रूपरेखा । दोस्रो संस्करण । दोलखा जिल्ला विकास समिति, दोलखा (विसं २०५९ असार) ।

वज्राचार्य, पूर्णरत्न, नेसं ११११
"भूमिसम्बन्धि ताडपत्रहरु" । **अभिलेख**, ९: ९ (विसं २०४८) पृ. १२५-३६ ।

वज्राचार्य, पूर्णरत्न, नेसं १११२
"भूमिसम्बन्धि केही ताडपत्र-तमसूक" । **अभिलेख**, १०: १० (विसं २०४९), पृ. ८७-१२२ ।

वज्राचार्य, हेराकाजी, नेसं ११२१
यलया बौद्ध विहार :संक्षिप्त परिचय । यल बौद्ध विहार संघ, ललितपुर ।

वज्राचार्य, हेराकाजी, नेसं ११२६
"जेष्ठवर्ण महाविहार, ज्याबाहा बही : छगू अध्ययन" । **न्यकू जात्रा मतया: संचालन समिति स्मारिका, २०६३,** पृ. १-१० ।

वैद्य, जनकलाल, नेसं ११२०
"राष्ट्रिय अभिलेखालयका अभिलेखका अभिलेख ग्रन्थहरुमा छरिएर रहेका घटनावली-टिप्पणी अभिलेखांशहरु" । **अभिलेख**, १८ :१८, (विसं २०५७) पृ. १५-२७ ।

वैद्य, जनकलाल, नेसं ११२१
नेपाल भाषामा लेखिएका हस्तलिखित अभिलेख ग्रन्थहरुको वर्णनात्मक सूचीपत्र । काठमाडौं : राष्ट्रिय अभिलेखालय (विसं २०५८) ।

वैद्य, जनकलाल, नेसं ११२२
नेपालभाषाया प्राचीन काव्य सिर्जना । यें नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

वैद्य, तुलसीराम व भद्ररत्न वज्राचार्य, नेसं १११८
मध्यकालिक नेपालको प्रशासनिक इतिहास (८७९-१७२६ ई) । काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५५) ।

शर्मा, प्रयागराज, नेसं १११७
कुल, भूमि र राज्य : नेपाल उपत्यकाको पूर्व-मध्यकालिक सामाजिक अध्ययन । काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५४वैशाख) ।

शर्मा, बाबुकृष्ण, (सं.), नेसं १०८८
वृहतत्सूचीपत्रम्, भाग ८ । काठमाडौं राष्ट्रिय अभिलेखालय, (विसं २०२५ ज्येष्ठ) ।

शाक्य, हेमराज, नेसं ११००

शिवदेव संस्कारित श्री रुद्रवर्ण महाविहार स्थित तालपत्र- अभिलेख । यल : बुद्धजयन्ती समिति, उक्बहा।

शाक्य, हेमराज, नेसं ११०० क

सम्यक् महादान गुथि । यें : जगत्धर तुलाधर ।

शाक्य, हेमराज, नेसं १११३

"राजश्री महाविहार ईबाहाबहीया छत्वाचा खँ" । **भिंतुना**, ४, पृ. ३०-३१ ।

श्रेष्ठ, देविचन्द्र, नेसं १०२२

रत्न मल्ल र उनको समकालिक नेपाल मण्डल । काठमाडौं आर्थिक नेपाल (विसं २०५९) ।

श्रेष्ठ, देविचन्द्र, नेसं ११२४

"महापात्रतय्गु सामन्त शासन" । **पौभा**., २५: ५५, पृ. ३०-३२ ।

श्रेष्ठ, शुक्रसागर, नेसं ११२०

कीर्तिपुरको सांस्कृतिक र पुरातात्विक इतिहास । काठमाडौं नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५७) ।

संशोधन मण्डल, नेसं १०८८

"हाम्रो वक्तव्य" । **पूर्णिमा**, १५ (विसं २०२४ कार्तिक-पुष), पृ. ३३३-४४ ।

हृदय, चित्तधर, नेसं १०९१

नेपालभाषा साहित्यया जात. । यें नेपालभाषा परिषद् ।

अंग्रेजी

Acharya, Prasanna Kumar, NS. 1047

A Dictionary of Hindu Architecture. London: Oxford University Press (1927 August).

Apte, Vaman Shivram, NS 1115

The Practical Sanskrit English Dictionary. Reprint. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers (1995).

Bajracharya, Ranjana Dhakhwa, NS 1113

Role of Hiranyavarna Mahavihara in Socio Cultural Life of Buddhist Newars of Patan. Unpublished Ph.D. dissertation presented at T.U., (1993).

Bendall, Cecil, NS 1094

A Journey of Literary and Archaeological Research in Nepal and Northern India During the Winter 1884-85. Reprint. Katmandu : Ratna Pustak Bhandar (1974).

Bendall, Cecil, NS 1112

Catalogue of the Buddhist Sanskrit Manuscripts in the University Library, Cambridge. Reprint. Stuttgart : Franz Steiner Verlag (1992).

Bernier, Ronald M., NS 1098

The Temples of Nepal. Second Edition. New Delhi : S. Chand & Company (1978).

Burleigh, Peter A., NS 1090

"A Plea For Talapatras". **The Rising Nepal.** (March 20, 1970), p. 2.

Gellner, David N., NS 1116

" A Sketch of the History of Lalitpur (Patan) With Special Reference to Buddhism". **Contributions to Nepalese Studies,** 23 : 1,(January, 1996), pp. 125-57.

Gopal, Lallanji and Thakur Prasad Verma, NS 1097

Studies in the History and Culture of Nepal . Varanasi : Bharati Prakashan (1977).

Hasrat, Bikram Jit, (ed.) NS 1090

History of Nepal As Told By Its Own and Contemporary Chroniclers. Hoshiarpur : V. V. Research Institute (1970) .

Kolver, Bernhard and Hemraj Shakya , NS 1105

Documents From the Rudravarna- Mahavihara, Patan . Sankt Augustin : VGH Wissenschaftsverlag (1985) .

Levi, Sylvain, NS 1101-1103

"Nepal". (contd.) **Ancient Nepal**, No. 65-74,(August 1981 - March 1983) , pp 35-53 .

Locke, John k., NS 1105

Buddhist Monasteries of Nepal : A Survey of the Bahas and Bahis of the Katmandu Valley . Katmandu : Sahayogi Press Pvt. Ltd. (1985) .

Pal, Pratapaditya, NS 1090

Vaisnava Iconography in Nepal : A Study in Art and Religion. Calcutta : The Asiatic Society (1970) .

Petech, Luciano, NS 1104

Madiaeval History of Nepal (c.750-1482). Second Revised Edition. Rome : ISMEO (1984).

Pruscha, Carl, (ed.) NS 1095
Kathmandu Valley Vol. 2, The Preservation of Physical Environment and Cultural Heritage : A Protective Inventory . Viena : Anton Schroll (1975) .

Regmi, D. R., NS 1085-86
Medieval Nepal, Part I-III . Calcutta : Firma K. L. Mukhopadhyay (1965-66) .

Regmi, D. R., NS 1086
Medieval Nepal, Part IV . Patna : The Author (1966) .

Riccardi, Theodore, NS 1093
"Some Preliminary Remarks on a Newari Painting of Svayambhunath" . **Journal of the American Oriental Society**, 93: 3 (1993 July), pp. 335-40.

Rospatt, Alexander von, NS 1112
" A Historical Overview of the Renovations of the Svayambhucaitya". **Journal of the Nepal Research Centre**, XII (2001), pp. 195-241.

Shakya, Hemraj and T. R. Vaidya (eds.), NS 1090
Medieval Nepal (Colophons and Inscriptions). Kathmandu : T. R. Vaidya (1970).

Slusser, Mary Shepherd, NS 1118
Nepal Mandala : A Cultural Study of the Kathmandu Valley . 2 vols. Reprint . Kathmandu : Mandala Book Point (1998) .

Slusser, Mary Shepherd, NS 1125
Art and Culture of Nepal : Selected Papers . Kathmandu: Mandala Publications (2005) .

Snellgrove, David, NS 1115
Buddhist Himalaya . Second Edition, Kathmandu : HImalayan Book Sellers (1995) .

Vajracarya, Dhanavajra and Kamal Prakash Malla (eds.) NS 1105
The Gopalrajavamsavali . Wiesbaden : GMBH Franz Steiner Verlag (1985) .

Wright, Daniel (ed.), NS 1103
Nepal : History of the Country and People, translated from the Parbatiya by Munshi Shew shunker Singh, Pandit Shri Gunanand . Reprint. New Delhi : Cosmo Publications (1983) .

महापात्र जुजुसम्बन्धी अभिलेख ज्वलं

१. उत्कीर्ण अभिलेख

१.१ विष्णुसिंहया यल सुबाहाःया अभिलेख

वस्तु - शिलापत्र

लिपि - नेपाललिपि

भाषा - संस्कृत व नेपालभाषा

संवत् - नेसं ६५६ वैशाख शुक्ल पुन्हि शुक्रवार

स्रोत - वज्राचार्य, १११९ : ७-९, Regmi-IV; 1086 : 3-4

विवरण - श्रीमाणिगल दक्षिणविहार श्रीज्येष्ठविहार कुटुम्बज प्रधानमहापात्र श्रीजयविष्णुसिंह वर्माया पालय् श्रीइन्द्रदेव संस्कारित जयमनोहर महाविहार, सुबाहाःया चन्द्रसिंह शाक्यभिक्षुं अनया चैत्य जीर्णोद्धार यानाः गजू, इलां, पताः, चाकःमत तयाः गुथि व्यवस्था यानाब्यूगु ।

१. अद्य बालाहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे कलियुगे भर्तषंडे हीमवत्पादन .....
२. पशुपतिसंनिधाने वासुकिक्षेत्रे वाग्मत्यां दक्षिणकूले श्रीआयेवर्त्तदेशे ललितपत्तने
३. ॐ नमो धर्मधातु वागीश्वराय । स्वस्ति । श्रेयोंऽस्तु । सम्वत् ६५६ वैशाख शुक्लपक्षे
४. पूर्णमाश्यान्तिथौ विशाषनक्षत्रे परिघयोगे शुक्रवासरे वृषराशिगते
५. सवितरि तुललाशिगते चन्द्रमसि ॥ श्रीमाणिग्ल दक्षिणविहारे श्रीजयेष्टवि
६. हार कुटुम्बज प्रधानमहापात्रः श्रीजयविष्णुसिंह वर्म्मणस्य षड्गशिधिरस्तु
७. प्रतापवृद्धिरस्तु ॥ दानपति यज्ञमान श्रीइन्द्रदेव संस्कारित जयमनोहर
८. माहाविहारः श्रीशस्वक्वबाहार शाक्यभिक्षु श्री चन्द्रसिंहजुशन सयेव विहारा
९. स्थिता श्रीमत् श्रीश्री चैत्रभट्टारका जीर्णोधार याङन सुवर्णछत्र स्वतं सिंरि
१०. रङ गजुडि थ्व मंदल यिलान दिगी प्रताप चाकमतं प्याथ ८४ स्वंतंन
११.. क थ्व ..... वडेदधत मधुरि थथ्व शलुडुवा थ्वते बुझेस काच
१२. कं तजु ...... ल फं ३ धरिपाट ४ संख्वाल वारे होम जगे जोहोमिरिगाछि घे
१३. रवा ..... बिययात पंचामृत आदिन पूजा बिद्धि रजति जुको गुरुदक्षणा जा
१४. के फं ..... कुड १, महाअष्टमिया नवमिपूजान कुन्हु पंचोपहा जोन बिशक्र
१५. मा पूजा ..... मतछोयकेस, थ्वगोड स्वंभा गोडा १ कडगुलि फोया कुड २ फलके

१६. कुड २... थ्वतेयात दि थसि बु रोव ३ ह्न भूय सितोष्वात बु रोव ४ भूय म्होसप्या बु रो
१७. व २.... नेवो तानाबु रोव २ द्वि यसेथ ज्यायाका यातं वय ज्यालायात गुडे बु रोव
१८. २x...षायातं कंथिकुण्डल.. र पात मतंप्वाथ छि १ क्वाचपालस छोयके रं
१९. .... त क्वाचपालयात । छत्र आदिन बु आदिन.... सयेव जजमान श्री चन्द्रसिंह
२०. जुस नाम्न ...... स्वहस्तेन निषेस याङन दुन्ताया गोष्ठि सयेव गुरु श्री डोयजुत्वं प्रमु
२१. षन गुठिसमूहन वर्षप्रति कतिनिपुणिशीकुन्हु थ्वते चोस्यं तकोन निस्त्रपं अ
२२. विछिन याङ निस्त्रपं यंजमाल्व त क्षेत्र जावत चन्द्रार्क्कमेदनि उपस्थिते ताव भूपालो
२३. ...... लभेते, थिरो भवतु .. केनापि एतत पर्व्वणिक्षेपाणि दत्त लोपकृत पा
२४. .....गोहत्या बालायातश्च ब्रम्हहत्या फलं भवेत् ॥ भाषा थ्वतेता निक्षेप याङन
२५ रात्रिनो तृकाल देगुरि याङन प्रमेश्वरसके सेवा जोगरपाया पुनेन
२६ ....श्री चन्द्रासिंहजुश भार्या केतकिमयि भ्राता ..... पुत्र श्री धर्मसिंजु
२७. धनलक्ष्मी संतति सप्तवृद्धिरस्तु ॥ थ्वते निक्षेप याङ.... साक्षि ...
२८. शुभमस्तु सर्वदा ॥ जगतां भवतु ॥

१.२ विष्णुसिंहया यल सुबाहा:या अभिलेख

ताम्रपत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ६६६ आषाढ शुक्ल ७ प्र ८ आइतवार । वज्राचार्य, १११९: ९-११, Regmi-IV, 1086: 6-7।

श्रीजयविष्णुसिंहया पर्यायस सुबाहा:या चन्द्रसिंह शाक्यभिक्षुं थ:गु विहारया क्वा:पा:द्य:याथाय् च्वंगु चैत्यय् लुँगजू छाना: ननी च्वंगु निग: चैत्यय् सुवर्ण चक्रावली व सुवर्ण तिनिछत्र छाना: गुथिया व्यवस्था यानाब्यूगु ।

१. श्रेयोस्तु ॥सम्बत् ६६६ आषाढ शुक्ल षप्तमि प्र अष्टम्यायांतिथौ आदित्यवासरे दानपति श्रीइन्द्रदे -
२. व संस्कारित श्रीशलको विहारगृह ॥ शाक्यभिक्षु श्री चन्द्रसिंहजुस्तं स्वहस्तन श्री जयविष्णुसिंहजुया प-
३. र्ज्यायस न्हिन स्वंपोल चान स्वंपोल तिष्काल देगुरि जिमने दं थव क्वाचपातस चैतेभदाद लुंगजुडि

४. छास्यं गूकतभदादतो देगुरिभडिछे जोवो श्री दोयजु गुरुभदादजुत्वं न्हपा जुरो ॥ नियपिदं २४ थव ननि-
५. स चोंग्व चैतेभदाद उभयसके अहोरात्र ङास्यं शुवर्ण चक्रावलिनो शुवर्ण तिणिछत्र नो द्वयकं दुंता ॥ नि-
६. क्षेप याङ बु दुता खिरिपा बु रोव न्हस ७ थसिंख्वात बु रोव स्वत्या ३ X म्होसप्याचो रोव नसिंत्या २ X गुचे बु
७. रोव नसि २ जुरो ॥ भाषा थ्वते बुया ब्रखंप्रति वरसानन सयव चेतभदाद उभयसके वंसिंधुरि लङपातन दय-
८. कं सेथमंडल छास्यं चाकलमतं, स्वंतंन, प्वाथ ८० घेर मुकन घेरदिवा पेपु ४ थ्वते धारे मत दंशदंश छोय-
९. कं शुनाओर वरसनो, वति छोम माल्व जिन्हंजु तोलया गुथित पारन याचके माल्व ॥ जज्ञयातं घेरवा लं-
१०. न आहुति बिय मत्यलंन, जज्ञपात्रस थङाव जज्ञस ह्यके माल्व, थ्वया चिंता याक्व गुथि सयव शियजुत्व प्रमो-
११. ष्न गुथि समूहस्यं निस्तपं यनेमाल्व, मनिस्त्रपं लोप यातसा पञ्चमहापातक फल जुरो जोजमान पुत्र धमसिंहजुनवं
१२. उभत्वं जुरो शुभ ॥

१.३ लुँखुसि यलया विष्णुसिंहया पालय्‌या अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ६६७ । Shakya and Vaidya; 1090: 85-87।

रुद्रवर्ण महाविहारया शाक्यभिक्षु धर्मसिंहजुं पुखू व हिति दय्कूगु ।

१. (ॐ स्वस्ति ॥ अद्य श्वेतवराह) कल्पे (वैवस्वतमन्वन्तरे)
२. .... (कलियुगे) भारथखण्डे भा(रतवर्षे)
३. ....श्रीस्वयम्भूचै(त्यस्थाने)
४. ....पशुपतिसन्निधाने श्रीवाग्मत्या
५. .... .श्रीआर्ज्यावर्त्तदेशे
६. .... श्रेयोऽस्तु ॥ सम्बत् ६६७
७. ....शुक्ल............... .... तिथौ उत्र(भद्रन)
८. ....(सि)द्धियोगे यथाकर्ण्ण मूहुर्त्ते ....
९. (राशि)गते सवितरि कन्यराशि (गते) चन्द्र

१०. .... दिवसे श्रीललितपट्टने माणिग्ला
११. श्रीविष्णुसिंहदेवस्य
१२. रुद्रवर्णमहाविहारे दानपति
१३. पुत्र श्रीधर्म्मसिंहजु उभय
१४. .... विघ्नेश्वर कौमारी त-
१५. देशे नवकृत पुष्करणी जलया
१६. .... याङ्ग जुरो, अनेन पुणेन यथा
१७. शास्त्रोक्त फल प्राप्तमस्तु ॥ ॥ वापीकूप त-
१८. (डाग) .... प्रणालिका । प्रपादि पुष्करि
१९. .... केन विद्यते । यथायथाच पानी
२०. रि भाश । तथातथा क्षयं (फल)
२१. थाम्वर ॥ ० ॥ शभमस्तु सर्व्वदा ॥

१.४ विष्णुसिंहया सुनागुथिइ च्वंगु भृङ्गारेश्वरया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत । नेसं ६७४ (युग मुनि रस) माघ शुक्ल ५ सोमवार । वज्राचार्य, १११९ : ११-२०, Regmi-IV; 1086 : 13-16 ।

विष्णुसिंहं भृङ्गारेश्वरया मन्दिर जीर्णोद्धार यानाब्यूगु ।

१. ॐ नमो भृङ्गारेश्वराय ॥ गंगा यस्योत्तमाङ्गे विधुरपि तिलकम्भालभागे हुताश:
कण्ठे हालाहलौघो वसनमथ दिशो भूषणं भस्मरेणु: ।
२. केयूरङपकञ्च शेष: कमलजकमलाकान्तवन्धाङपघ्रिपद्मस्तस्मै श्रीविष्णुसिंह
प्रणमति बहुशो भूमिपाल: शिवाय ॥ श्रीपञ्चाननपञ्च-
३. सायकमहामातङ्गवञ्चाननवह्मोत्तंसमरीप्पचिमांसलपदाम्भोजाय तुभ्यन्नम: ।
तुभ्यन्नाथ नमो नम: पशुपते शीतांशुचूडामणे कल्याण कुरु विष्णु-
४ सिंहनृपते: पृथ्वीन्द्रचूडामणे: ॥ गुरुप्रकाशो जगदम्वुराशौ वभूव विद्वान्
जयसिंहभूप: । परिस्फुरन् य: क्षितिमण्डलानामन्तस्तमस्तीव्रमपाचकर ॥
५. ॥ एतस्मादवनीन्द्रमौलिमुकुटालंकारचूडामणे: प्रत्यर्थिक्षितिपालर्ग्गदल
श्रीकीर्त्तिसिंहोजनि । भक्तिप्रह्ननरेन्द्रशेखरमणि-
६. प्रोद्घृष्टपादाम्बुज: संग्रामाङ्गणदरितारिवनितावैधव्यदीक्षागुरु: ॥ तस्यात्मजो
बलिमहीपद- चीचतुल्यो जातोम्बुधेरिव शशी कुसु-
७. मक्षितीश: । आकर्ण्णकृष्टशरमेनमवेक्ष्य वेधा: सृष्टिम्भटस्य सुतराम्प्रशशंस भूय ।
यन्नाम- श्रवणम्भिनत्ति हृदयं प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजां

८. यद्दानश्रवणादिवायमगमत्पातालमूलम्बलिः ।
दुःखाम्मोधिनिमग्नयाचकजनत्राणेकनारायणः पादम्भोजनतारिभूपमु-
९. कुटालङ्कारशोभन्नखः । विशां वङशे भूषा जितसकलदोवषा नहि मृष्भा
कृताभावषाशेषाऽनुपमगुणकोषा कृतम-
१०. खा । यथार्था व्याख्याता नृपकुसुमसिंहस्य महिषी जयल्लक्ष्मीर्ल्लक्ष्मीप्रतिकृतिरि
यं मस्य जननी ॥ जयति
११. जयतलक्ष्मीर्याचकाभीष्टलक्ष्मीर्ललितनगरपारावारसञ्जातलक्ष्मीः ।
कुसुमजनृपतिलक्ष्मीर्वि- श्वविख्यातलक्ष्मीर्ज्जनभु-
१२. वनलक्ष्मी विष्णुसिंहश्वरस्य ॥ श्रीले शीतकरो मखे शतमखः सद्वाचि
वाचस्पतिः सौन्दर्ये मदनो रणे च विजयो दानेन कल्प-
१३. द्रुम । रामः पंक्तिरथादिव प्रतिभटश्रेणीपतङ्गानलः प्रादुर्भूय ततो विभर्त्ति
वसुधा श्रीविष्णु- सिंहोनृपः ॥ चञ्चद्गी-
१४. तिविचित्ररीतिवहलस्फीत्तिक्कणत्कङ्कणां नृत्यन्तीं रसनाङ्गणे
भगवतीभालोकितुम्भारतीः । नाभो पद्मसमुद्भवो हृदि हरि-
१५. र्भाले भवानीपतिश्चक्रे यस्य चिराय दर्शितसमुल्लासो विलासोत्सवम् ।
पत्याराधन पार्वती गुणवती जिह्वालसद्भारती सौ-
१६. न्दर्य्यैकरतिः क्षमाभगवती पुण्योदयारुन्धती । लज्जाशिलवती सतीजितवती
पद्मावती धीमती यस्य प्राणसमा वि-
१७. भाति कमलालक्ष्मीश्च लक्ष्मीसमा ॥ पुत्रो यस्य नृसिंह संविजयते पूर्णन्दु
मुग्धाननो यस्तातस्य मुदन्तनोति गि-
१८. रिजेशस्येव लम्बोदरः । किम्ब्रुमो पुरुहूतमर्ज्जुनमिवाराते रणे भीष्मणं सकस्येव
जयन्त एष तनयो यस्योद्भवो
१९. राजते तेनाकारि मठस्समुद्रपरिरवाभूमण्डलाखण्डलेनाव्रह्माण्डवनीयकाखिलज-
नोद्गीतस्फुरत्कीर्तिना । प-
२०. द्माकान्तवृषध्वजाम्बुज भवप्रत्यर्च्चनानन्दिता शम्भोः शम्भुवनस्य भूरि दधतो
भव्याय च । साफल्य-
२१. ञ्जनयन्नभश्वरध्शामाशाः समुद्योतयन्नालिङ्गन विधुविम्बमम्बरमणिं
भूमण्डलम्मडयन् । देवानाम्भजनी-
२२. यतामपि भजन्नीशाय विश्रीणतः प्रासादः खलु विष्णुसिंहनृपतेः स्वर्ण्णाचलं
स्पद्धते । श्रीविष्णुसिंहनृपर-
२३. त्ननियोगसिद्धे प्रासादरत्नमिह राजति शङ्करस्य । हेमाचलैककुचसञ्जनिता पृथिव्याः
शानिङ्गता किल
२४. नितान्तमकान्तिरेव ॥ गङ्गा माल्यति रौप्यकुम्भति शशी भानुः किरीटायते
कस्तुरीतिलकत्ययञ्जलधरस्तारात-

२५. तिर्ह्वारति । श्रान्ता यत्र दिवाकरस्य तुरगा विश्रान्तिमातत्वते
प्रत्यक्प्राङ्मलयोत्तरचलवधूपू- जाप्रसूनावृते ॥ किन्ना-
२६. मेशोयमित्याकुलतरमनसा विष्णुसिंहेन राज्ञाऽकस्मादातर्क्कि कूपः किम भवदिह तत्मृग्यतां रे मनुष्याः
२७. तत्पश्चात्ताम्रकुम्भाः किल वहिरभवन्साक्षराः कूपतस्तच्छ्रीभृङ्गारेश्वरोयं शिव इति लिखितन्तेषु दृष्टवाह्य
२८. हर्षि ॥ प्रसादमेनमतिभक्तामता वितीर्य श्रीशङ्कराय भजतामभयङ्कराय श्रीविष्णुसिंहपृथिवीन्द्र-पुरन्दरे-
२९. ण दत्ते फलङकुसुमसिंहनृपाय पित्रे ॥ शशिदिनशिवयोगाभाजि पञ्चम्युपेते मकर गतविवस्वन्मासि पक्षे वल-
३०. क्षे । युगमुनिरसचिन्हे वत्सरे शम्भुहेतोर्म्मठमिममनवद्यं विष्णुसिंहो व्यधत्त ॥ ॥ शुभमस्तु सर्व्वजगताम् ॥ ० ॥

१.५ पुरन्दरसिंहया यल मंगलबजारया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत । नेसं ६८६ (ऋतु वसु रस) माघ कृष्ण १३ आइतवार । वज्राचार्य, १११९: २२-२८, Regmi-IV, 1086: 21-23 ।

पञ्चतत्वात्मक (चारनारायण) मन्दिर स्थापना याःगु ।

१. ॐ नमः श्रीपंचतत्वात्मने नारायणय । यं व्रलेन्द्रमनीन्द्रचन्द्रविवधा ध्यायन्ति हत्पङ्क
२. जे सर्व्वात्मानमगम्यमिन्द्रियगणैः सव्वज्ञमाद्यं विभुं । नित्यानन्दिमयं परात्पर तरं संसार-
३. दिव्यौष्धं, देवं नौमि हरिं त्रिलोकसुखदं पंचात्मकं केशवं ॥ पह्लादप्रणत, प्रसन्नवदन-
४. श्रीमत्त्रिलोकीपते, ब्रह्मोत्तंसमरीचिमांसलपदाम्भोजाय तुभ्यन्नमः । तुभ्यं नाथ नमो नम-
५. सुरपते लंकेत्शदर्प्पान्तिक क्षेमं संतनुतां पुरन्दरमहीपालस्य नित्यं भवान् ॥ यत्कीर्त्या विमलीकृतं त्रिभुवनं लोको
६. त्तरं राजते , यत्पादातपदप्रहारवशतो भूमिर्म्मुहुः कम्पते । यत्तेजस्तपनोदयेस्तमगमन् भूपालवृन्देन्दवः सो भूद्भू-
७. तलभूषणो विजयवान् श्रीकीर्तिसिंहो नृपः ॥ अजनि कुसुमसिंहः शत्रुमत्तेमसिंहः ममरभुवि करालो मदिनी
८. चक्रशक्रः । अमरतरुसमानो विश्वविख्यातकीर्तिः सकल वृधजनानामाश्रयो

भूमिपालः ॥ एतस्माद्धारणी-

९. न्द्रमौलिमुकुटात्सर्व्वार्थचिन्तामणे साक्ष्याच्छ्रीजगदीश्वरो नृपवपुः श्रीविष्णुसिंहोऽजनि । दृष्टान्दण्डयितुं द्विषो

१०. दमयितं त्रातुं सुहृत्सज्जनान् भूमिं भूषयितुं तमः समयितुं कर्तुं व्यवस्थां सतीं । विद्वांसां नमयन्ति भूपतिगजान्-

११. यत्कीर्तिकाव्यांकुशैर्य दीनाः कलिकर्ण्णमेत्य न दधुः कर्ण्णस्य कर्ण्ण कथा । यं नाथं प्रतिपद्य किं च धरणी श्रीरा-

१२. मशोकं जहौ, सोभूद्भूपतिमौलिपूजितपदः श्रीविष्णुसिंहः प्रभुः ॥ प्रन्दरस्य जननी, महिषी विष्णुभू-

१३. पते । पद्मलक्ष्मी महारानी सदा भर्तृपरायणा ॥ राजा संप्रति विष्णुसिंहनृपति श्रीरोदधेरुत्यतो

१४. लक्ष्मीलक्षितभूमिमंडलधरः कान्त्या जगत्कान्तयन् । वैरि क्ष्मापतिलोककोकहृदये शोक नितान्तं दिशन्

१५. श्रीमच्छ्रीलपुरन्दरो विजयते लोकोत्तरश्चन्द्रवत् ॥ अहंकृतवसुन्धराधिपमहेभमूर्धाकुशो-महाकुलिसपंञ्जरः

१६. शरणसंगतः क्ष्माभृतां पदच्यूतमहीपतिस्वपदरक्षणे पण्डितः पुरन्दरनेश्वरो जयति विप्रकल्पद्रुमः

१७. पुत्रोयं पुरुषोत्तमो विजयते पूर्ण्णेन्दुमुग्धाननो यस्तातस्य मुदं तनोति गिरिजेशस्येव लंबोदरः ॥ किंब्रुमो मधु-

१८. सुदनोर्जुनमिवारातेरणे भीषणः । शक्रस्येव जयन्त एष तनयो यो वीरभद्राकृतिः ॥ तेनाकारि मठो म-

१९. होच्चशिखरो मालायते जान्हवी । पूर्णेदुः कलशायते दिमणिश्वक्रायते सर्व्वदा । यत्रायं नवनील-

२०. सान्द्रजलदो नीलीनिचोलायते नक्षत्रं कसुमायते सुखधुप्रक्षिप्तपुष्पांजलौ । वासुदेवञ्चपूर्वेषया-

२१. म्ये सङ्कर्षणं प्रभुं । प्रद्युम्नं पश्चिमद्वारि कौवेय्र्यामनिरुद्धंक ॥ मध्ये नारायण रुपं, परंब्रह्मस्वरु-

२२. पिणं । पंचतत्वात्मकं देवं प्रासादे स्थापितो नृप ॥ प्रासादमेनमतिभक्तिमता वितर्य्य, नारायणाय

२३. भजतामभयंकराय श्रीमत्पुरन्दरमहीन्द्रपुरन्दरेण दत्तं फलं जनकविष्णुमहीश्वाय

२४. चतुर्व्यूहात्मको विष्णुः, प्रासादे स्थापितः स्वयम् । पुरन्दरनरेशेन पितुः सुकृतहेतवे ॥

२५. रविदिनश्रवणर्क्षे कुम्भसंस्थेशुमालौ मनसिजतिथिमाघे कृष्णापक्षेतिरम्ये ऋतुवसुरस-

२६. चिन्हे वत्सरे विष्णुहेतोः कनकरचितकुम्भं मेदिनीशो व्यधन्त ॥ शुभमस्तु सर्व्वजगतां शिवं ॥

१.६ ललितपुर खोकनाया गणेश मन्दिरया संयुक्त शासन न्ह्यानाच्वंगु ईया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । नेपालभाषा । नेसं ६८९ माघ शुक्ल ६ आइतवार । वज्राचार्य, १११९: २८ ।

नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवपिनि विजयराज्यय् तवभ्यालया जयशङ्ख भारो व मेपिं जाना: गणेद्य: स्थापना या:गु ।

१. श्रेयोऽस्तु ॥ संवत् ६८९ माघ शुद्धि ष-
२. ष्टम्यां तिथौ आश्विनि नक्षत्र शुभयोग
३. आदित्यवासरे मकररासिगते
४. सवितरि मेषराशिगते चन्द्रमसि
५. ॥ थ्वकुन्हु श्रीमत् श्रीश्रीनरसिंह दे-
६. व श्रीश्रीपुरन्द्रदेव श्रीश्रीउधवसि-
७. हदेव तवभ्यार जयशंख भारो थुतवं-
८. तछें पदं भारो तवर न्हे ... ... अमृतसिंह भा-
९. रो गुरु श्रीध्रमजु कमिरु गुरु भारो ज-
१०. के प्रमुषन नाथ जयरभिछदेस स-
११. मुचयन चोरवाकु नामर राछेस श्री-
१२. श्रीश्री विनायक थापन याङा दिन
१३. जुरो ॥ शुभमस्तु ॥ ल्हेखोजु जीवराज-
१४. नृतिराज रुद्रराम लुगुसिंह म... ... ...

१.७ छाउनी म्यूजियमय् च्वंगु उद्धवसिंहया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ६८९ ज्येष्ठ शुक्ल ८ सोमवार । तेवारी व मेपिं- १०; १०८३: ४-६, वज्राचार्य, १११९: २९-३५, Regmi-IV; 1086: 23-27।

उद्धवसिंहं आदिनारायणया मन्दिर स्थापना या:गु ।

१. ॐ नमो नारायणाय ॥ स्कन्धारुढसुपर्ण्ण त्राणितशीण्णृ भवाब्धिभयतीर्ण्ण, । मणिमयकुण्डलकर्ण्ण, परमानन्दं भजे तमालवर्ण्णम् ॥
२. ब्रम्हाण्ड सकलं चराचलमिदं यस्मात्समुज्जायते, यस्मिन्तिष्ठति संहरन्ति च स्वयं कल्पावशाने पुन: । यं वाचा मनसाप्यगोचरपर ब्र-
३. ह्मेति संगायते, क्षेम संतनुतां सदोद्धवमहीपालस्य नित्यं भवान् ॥ ० ॥

यन्नामश्रवणेन भंगुरहृदो दूरं द्विषो विद्रतो, यद्वृष्टैः क-
४. नकाम्बुभिः प्रशमितो दारिद्यदावः सताम, । भूयिष्ठं भुवनं पुनाति नियत
यत्कीर्त्तिभागीरथी सोभूद्भूतलभूषणो विजयवान् श्री-
५. कीर्त्तिसिंहो नृप ॥ अजनि कुसुमसिंहो विश्वविख्यातकीर्त्तिर्ब्बलिदधिचिसमानो दानशीलो
वदान्यः । समरभुवि कृतान्तः श-
६. त्रुमत्तेभसिंहो, नृपतिमकुटरत्नैरर्च्चितः पादपद्मः ॥ श्रीलक्ष्मीपतिपादपद्ममधुपो
वैदग्ध्यविश्रामभूः, रत्न भूवलयस्य भूपनिवहप्रत्य-
७. क्षदेवत्रयी, । विद्वेषिद्विपखण्डखण्डनविधौ प्रोद्दण्डसिंहक्रमः पुत्रोस्य निजलीलया
समजनि श्रीविष्णुसिंहो नृप ॥ मौलौ यस्य च पुण्डलीक
८. सततं लक्ष्मी सदा लोचने गोविन्दो हृदयाम्बुजे करतले कल्पद्रुमो वर्तते ।
पादाब्जे बहुराजलक्षणयुतः श्रीरामभक्तः सदा, नेपालैकशिरो-
९. मणिः समजनि श्रीविष्णुसिंहो नृपः ॥ उद्धवस्यैव जननी, महिषी विष्णुभूपतेः, ।
या श्रीहृदयलक्ष्मी सा , साक्षाल्लक्ष्मीव राजते ॥ एते-
१०. स्माद्धरणीन्द्रशेखरमणेः सर्व्वार्थचिन्तामणे, रुद्भूतो जगदीश्वरो
नृपवपुर्भुपालचूडामणिः । विद्वेषिक्षिलिपालवारवनितावैदग्ध्य-
११. दीक्ष्यागुरुः, श्रीमदुद्धवसिंहदेवनृपतिर्ज्जीयात्सहस्रं समा ॥ साक्षात्कर्ण्णोवतीर्ण्णो
गुणिजनहृदये कालरुपी रिपुणां कामो वामोरुचि-
१२. त्ते हरिखनिभुजावमेव रामो नरानां । दृष्यद्दुष्टक्षितिषद्विपकुलदलने प्रोढसिंहो
नृसिंहो, भूमिभाग्यैकभूमिर्जगति विजयते
१३. सोद्धवो भूमिपालः ॥ विज्ञानागमधर्म्मशास्त्रनिपुणो नानापुराणास्पद
संगीतोत्तमकामतन्त्रकवितालंकार सारान्वितः । नानाशस्त्र-
१४. विधिप्रयोगचतुरो सन्नीतिविश्रामभूः श्रीमान्नुद्धवसिंहदेवनृपतिः संराजते भूतले ॥
दुष्टनृपगजांकुशोयं भग्ननृपस्थापना-
१५. चार्य्यः । उद्धवसिंहमहीपतिः शरणागतवज्रपन्जरो जयति ॥ सूनुस्तस्य
त्रिविक्रमोतिगुणवान् रूपेण कामोपमो, विख्यातो य-
१६. शसा समस्तभुवणे दानेन कर्ण्णोपम शौर्य्य धैर्यगुणातिरेकमहिमा
सव्वार्थचिन्तामणिर्यस्तातस्यमुदं तनोति स तं जीया-
१७. त्कुमारः सदा ॥ तेनाकारि मठो सुवर्ण्णशिखरो हेमाद्रिवद्राजते, यत्रोच्चै कलशेषु
नाकतटिनीमालायते सर्व्वदा ॥
१८. मार्त्तण्डो भ्रमते यदेकशिरसि नक्षत्रनाथेन च सप्तर्षिध्रुवमण्डलानि विलसन्मेरुः
सदा स्पद्धते । साफल्यं जनयन् सुर-
१९. स्त्रियदृशां दिग्मण्डलं द्योतयन्नाचुम्बन् शशिविम्बमम्बरमणिं द्यामण्डलं मण्डयन् ।
सर्वेषां भजनीयतामपि भजन् कृष्णाय प्र-
२०. त्यर्प्पितः प्रासादोद्धवसिंहदेवनृपतेर्हेमाचलं स्पर्द्धते ॥ क्षोणीसोद्धवसिंहदेवनृपतेः

सामाज्यमेघागमे सन्तुष्टा गुणशा-

२१. लिशालिरतुलश्रीशालितामागता । उड्डीना रिपुराजहंसपरिषत्तत्कीर्त्तिचन्द्रांशवो नष्टा दुर्जनपांशवः क्षितिभृतान्तेजःसहस्रां-

२२. शवः ॥ उत्तुङ्गोद्धासिंहदेवनृपतेः प्रारम्भवत्सर्व्वतः सिद्धस्तत्फलवत्फणीन्द्रधरणीमेरुः स्थिरकीर्तिवत् । दोःकल्पद्रुम-

२३. वत्समस्तविबुधानन्दाय कन्दायितः प्रासादः पृथिवीभुजा मधुरिणेरुत्थापितो राजते ॥ प्रासादरत्नविविधोपलकाञ्चनेन, नि-

२४. र्म्माय तत्र प्रतिमाञ्च निधाय विष्णोः । लक्ष्मीसरस्वतियुतां गरुडासनस्थां नारायणस्य परमात्मकमादिमूर्तिम् ॥ मुणिगण-

२५. विनियुक्तैर्व्विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तै, र्व्विहितश्रुतिविधानैद्वदिशाहं निनाय । द्विजगणश्रुतिपाठै र्लक्षहोम च कृत्वा, नृप-

२६. तिकृतप्रतिस्ठामादिनारायणस्य ॥ भूखण्डयोगाङ्गगुणाब्दयाते, शुक्रे शुचौ विष्णुतिथौ ॥ गुरौ च । हिरण्यकुंभं

२७. च पताकया युतं, तमुद्धवो भक्तिपरश्चकार ॥ ॥ अतःपरं देशभाषा भविष्यति श्रीमणिगलादिराज्य

२८. एकातपत्त्र याङबिज्याक श्रीश्रीजयविष्णुसिंहदेव ठाकुरजु, थोस एहेया थकुरिनिजु श्रीश्रीहृदयलक्ष्मीजु थो उ-

२९. भयस पुत्र, श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन विष्णुभक्तिपूर्व्वन थो देवल दयकाथे, श्रीश्रीश्रीआदि-

३०. नारायणटों लक्ष्मीसरस्वतींस्य काचकं, गरुडाशन याङन थापना याङ बिज्याचका थोस प्रतिष्ठा यातङा-

३१. स्यं लक्षाहुति यज्ञ याङन सुवर्ण्णकलसारोहन याङ ॥ सम्वत् ६८९ ज्येष्ठमासे, शुक्लपक्षे, अष्टम्याया-

३२. न्तिथौ, पूर्व्वफाल्गुणी नक्षत्रे, वज्रयोगे, सोमवासरे, वेला उप्र घटि ८, विघटि २० फेस्य घटि ११ विघटि ३५

३३. थ्वतेन न्हा लक्षाहुतिया अग्निस्थापन जुरोम् ॥ थ्वन प्यन्हुलिव एकादश्यां तिथौ, चित्रनक्षत्रे, वरियानयो-

३४. गे, बृहस्पतिवासरे, थोकुन्हु वेला उप्र घटि ७ थ्वतेन न्हा गजुलि छा ध्वजारोहन जुरोम् ॥ थ्वन गु-

३५. न्हुलिव, कृष्णपक्ष, चतुर्थी पर पञ्चम्यां तिथौ श्रवण पर धनेष्ठनक्षत्रे, वैधृति पर विस्कंभयोगे,

३६. शुक्रवासरे, वेला उप्र घटि २१ विघटि २४ फेस्यं घटि २७ थ्वतेनन्हा लक्षाहुतिया पूर्ण्णा याङा दि-

३७. न जुरोम् ॥ थो जिमनेन्हुटो विष्णुधर्म्मोत्तर आदिन वैष्णवशास्त्रस ल्हाको परिमानन

समस्तं

३८. पिकास्यं बिव, कायष्ठ विष्णुसिंह बाबु ॥ भक्तिपूर्व्वन प्रत्याल्हादन थो आदि-

३९. नारायण प्रतिष्ठा याङबिज्याङा जुरोम् ॥ शुभ ॥

१.८ यल तुंबाहालय् च्वंगु नरसिंहदेवया पालयूया अभिलेख ।

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ६९६ वैशाख शुक्ल (त्रयोदशी) बुधवार । वज्राचार्य, १११९: ३५-३७, Regmi-IV; 1086: 32-33।

तुंबाहाःया लुंगु भारो थः छय् देव भारो ल्वचं कयाः सीगुलिं वया लुमन्तिइ विष्णुया देगः स्थापना यानाब्यूगु ।

१. ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नारायण नमस्तेस्तु नर-

२. कार्णवतारण । त्रैलोक्यव्यापिता ... त्राहि मां मधुसूदन ॥

३. स्वादनन्दरसवर्षे वैशाषे ...... ॥ शुक्लपक्षे च ह-

४. स्त्यर्क्षे स्थापनं बुधवासरे ॥ ॥ श्रेयोऽस्तु ॥ सम्वत् ६९६

५. पौषकृष्ण ॥ नवमिकुन्हु, वाराणसीस, सिद्धेश्वरीया, अंङ-

६. स लिधनकं उमामहेश्वर प्रतिमा थंङाव, यज्ञ याचकंक त्वं-

७. बाहार लुंगु भारोनं काय देवभारो चलंन .... न कंयाव

८. मोकयातं नामनं थापना याङ ताथरतो ॥ लिहा वूयाव वै-

९. शाष शुक्ल ॥ त्रयोदशी ॥ हस्तनक्षत्र ॥ हर्षनयोग ॥ बुधवा-

१०. र थ्वकुन्हुं त्वंवलाछेस, सएव देव भारोयात नामनं

११. स्वत पोलोन देवल दयकं, लुं गजुडि छास्यं, विष्णु स्था-

१२. पन याङा दिन जुरो ॥ थ्व देवं तया न्हिह्नुल, तुथि लुया-

१३. व, तुंथि दयकं व छयाङन देवल दंङा जुरो ॥ थ्व देवल -

१४. यातं देवपूजा, निश्रांव, मतयात आदिवु आय दुंतया

१५. जुरो ॥ पुरोहित मडिछे द्विजवर श्रीफ्याकदेवजु, उप-

१६. देस्ता बखनिम्ह श्रीदेवसिंहजु । दैवज्ञ योय का ... जि

१७. व संख भारो, आचार्ज्य छुकल हाकु भारो ॥ यजमान

१८. त्वंवाहार पात्रवंश रावुत दोय भारो, पुत्र लुंगु भारो

१९. हाकु भारो ॥ अनेन पुन्येन पौत्र देवभारो- वैकुण्ठ

२०. प्राप्तिरस्तु ॥ देवज्यायाक कमि १ लुगुडु भारो ॥

२१. थ्वते कर्म्म याङा श्रीज्येष्ठविहाल यंकुलि श्रीज-

२२. यनरसिंहदेव ठाकुरस प्रज्याय जुरो ॥ शुभम् ॥

१.९ किपू बाघभैरव मन्दिरथाय् च्वंगु पुरन्दरसिंहया पालय्‌या अभिलेख ।

ताम्रपत्र । नेपाललिपि । संस्कृत । नेसं ७०७ कार्तिक शुक्ल १२ प्र १३ शुक्रवार । वज्राचार्य, १११९: ४८६-८७, Regmi -IV; 1086: 35, श्रेष्ठ, ११२०: ९३ ।

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहं पालन यानात:गु कीर्तिपुरय् श्रीगुंदेस्थानया अधिपति श्रीश्रीभीमसेनद्यःया मन्दिर च्वय् यजमान क्वाठनायक जकेराजं लुँया गजू व ध्वजा छ्या:गु ।

१. ॐ स्वस्ति ॥ सम्वत् ७०७ कार्तिक शुक्ल द्वादशी प्र च त्रयोदश्यां
२. तिथौ उत्तरभद्रनक्षत्रे व्याघाटयोगे शुक्रवासरे तस्मिन् दि-
३. वसे समस्तसूप्रसस्त्यलंङ्कृतसद्विराजमान श्रीश्रीजयपुरन्द-
४. रसिंहदेवेन राशा पालितायां श्रीकीर्तिपुर्यां श्रीगुद्रेस्थाना-
५. धिपति श्रीश्रीभीमसेनभट्टारकप्रासादोपरि स्वर्ण्णकलश-
६. ध्वजारोहनं भवति ॥ यजमान जकेराज क्वाठनायकेन कृतमिति ॥

१.१० भण्डारखालय् च्वंगु पुरन्दरसिंहया अभिलेख ।

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ७०९ मागे कृष्ण ९ । वज्राचार्य, १११९ : ३८-४०, तेवारी व मेपिं-६, १०८२ : ७ ।

पुरन्दरसिंहया भौ ललितलक्ष्मीया मृत्यु जूगुलिं दुमाजुया स्थापना यानाब्यूगु ।

१. ॐ नम: श्रीयै ॥ भृगा ॥ ख्यात्या समुत्पन्ना, श्रीदेवी विष्णुवल्लभा । द्रुतचामीक-
२. र: कान्त्या सर्व्वाभरणभूषिता ॥ प्रणम्य देवदेवेशीम्, लक्ष्मीं भुवनपूजितां ॥
३. अभूच्छ्रीविष्णुसिंहोसौ, राजा विष्णुपरायण: । सर्वराजगुणैर्युक्तो राजराजो-
४. पम: श्रिय: ॥ तस्यात्मजो महाराज ...... भुवि राजते । वीरनारायणो वी-
५. रो, विपक्षदलनक्षम: ॥ श्रीपुरन्दरसिंहेति युधिष्ठिर इवापर: । तस्य
६. पुत्रोतितेजस्वी युवराजगुणाकर: । पुरुषोत्तमसिंहेति, धनंजय इवाप-
७. र: । तस्य पाणीगृहीता या पत्नी भर्तृपरायणा: । ललितालक्ष्मिविख्याता सा
८. तु कालवशं गता ॥ तस्या: स्वर्लोकसंस्थाया: प्रासादे दिव्यसुन्दरे । प्रतिमां कमलादे-
९. व्यास्तत्र संस्थाप्य भूपति: । लक्ष्मीपूजादिकं सर्व्वम, ... पर्यकल्पयत् ॥ ॥
१०. अत: परं देशभाषा ॥ थो सत्रयात दुंता ... ... बुरो ...
११. भेरुचलरोव ... स्तपि १४ संख्ववोशने वो, यं थ्वते चलन चल जुरो ॥
१२. थ्वते बुया वरिसानन प्रतिदिन अविच्छिन्नन जाके कुडछि १ फलके
१३. कुडछि १ धरिपाट छि १ मतं बिययात चेकन –अस्ता धारे थो

१४. सत्रस चोङ ब्राम्हणीस्त न्हिथं बिय जुरो। विशेषन बुगंयात ईन्द्रयात -
१५. न रङनयात, मनिग्लयातन मत घ थिङ प्वाठ ५० धारे छोयके माल
१६. रङनयात कुन्हु दान बिय, सियाफलके फं ४ जिव थ्वं फ ४ ला दन ४
१७. धरिपाट १२ थ्वते चाछि फलके, पा – चयि भुति......
१८. कलगुडि फोया, थ्वते दान बियमाल ॥ थ्वतेया चिन्ता याङा गोष्ठी
१९. मानिग्ल कोविछें केशवभारो त्वबाहार रुपकेश भारो तनिम्ह
२०. हनुमन्तछें हाक्वनायक हतखानिम्ह माधव भारो थ्व पेम्ह
२१. लवल्हाया जुरो, थ्वते चोस्यं तको हीन यातसा पंच महापातक
२२. जुरो ॥ सम्वत् ७०९ मार्ग्गशिरकृष्ण ९ जुरों। शुभमस्तु ॥ ॥

१.११ पुरन्दरसिंहया पालय्या खोना देलाटोलया चैत्यया अभिलेख ।

शिलापत्र । नेपाललिपि । नेपालभाषा । नेसं ७१० आश्विन शुक्ल २ आइतवार । वज्राचार्य; १११९:४२-४३।

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंह ठाकुरया विजयराज्यय् खोनाय् तःग्वःगु देगः दय्कूगु।

१. ॐ स्वस्ति ॥ सम्वत् ७१० आश्विन शुक्ल द्वितीया तिथौ ॥ -
२. त्रनक्षत्रे ॥ आदित्यवासरे ॥ ... दिनस श्रीश्रीजयपु-
३. रन्द्रसिंहदेव ठाकुरस विजयराज्य ...... तवदेवर
४. - र ..... मा .... रस किर्त्त
५. दक .... गुण भावो
६. गुणि भावो नाथु भावो दोय ...... भारो थ्व
७. नेस्यं थ्व फले दोयका दिन जुरो शुभमस्तु सर्वदा

१.१२ पुरन्दरसिंहया मंगलबजारय् च्वंगु नरसिंह मन्दिरया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ७१० कार्तिक शुक्ल २ शुक्रवार। तेवारी व मेपि-६; १०८२:८, Regmi-IV; 1086: 36-37, वज्राचार्य; १११९: ४०-४२।

पुरन्दरसिंहं थः दाजु नरसिंहदेव सीगुलिं वया नामं देगः दय्काः गुथि तयाब्यूगु।

१. ॐ नमो नरसिंहाय ॥ ॥ क्रोधादालोलजिह्वं विवृतनिजमुखं सोमसूर्य्याग्निने

२. ... ... निशितं भिन्नदैत्येन्द्रगात्रं । चक्र शखं सपाशां कुलिशगदां
३. मणिमयविविधाकल्पमीडे नृसिंहं ॥ नृसिंह पातृ दैत्यारे
४ .... कोटीनां निपातैरकृतव्रण: ॥ अभूपभूमि:प्रतिपक्षभीति:
५. सदा समासादितभूरिकीर्त्ति: । चिरं कृतार्थीकृतभूमि(:)स्फुरत्प्रतापो नृपविष्णुसिंह: ॥
६. तस्माद्भूपशिरोमणे: समजनि श्रीवीरनारायणो धर्म्मज्ञानविवेकनिर्म्मलधिय: स-
७. ... ... धिकदो दान्त: सदा धर्म्मवाक् श्रीमान् धीरपुर-
८. न्दरो निजगुणै सर्व्वदा । तस्याग्रजोसौ नरसिंहदेवस्त्यक्त्वा धरिस्त्रीं वररा-
९. ज्यलक्ष्मीम् ॥ ... ... तस्यैव हेतोश्च मठं चकार । नृसिंहदेवार्थ-
१०. नृसिंहरूपं, नारायणस्य प्रतिमां चकार । नृसिंहरूप च विधाय भ्रातु: पुरन्दरो भूप:-
११. ... ... ॥ ॥ अत:परं देशभाषा श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेवठाकुरसनं,
१२. ददा नरसिंहजु परलोक बिज्याडा, थोसते निमित्तनं देवल गंठकूट दयक
१३. नरसिंहमूर्ति प्रतिमा स्थापन याङ ... केवं धुरि को खलंबु रोव डा ५ ममीखा
१४. बु रोव डा ५ बेलखग्व बु रोव ४ थ्वते बुया वर्षानन नित्यपूजाजोछि धरि
१५. के फं १ फलके कुड १ ... ग्वल ... ... स्थान मत न्हिथं बियमाल ॥
१६. ... ... कुन्हु ... ... लन यायमाल ।
१७. ... ... धनपूजा, धरिपाट ४ दुदुपाट ४ घेर ... ... दंम १ ... ...
१८. दंम्म १ दक्षिणा दम्म १ ॥ बु- यात ४ ... यात नमतोछे पुनप्वाठ १
१९. थ्वतेया गोष्ठी कोनिम्ह ... कुशल बाबु ओटा बाबु ... गो पार दति
२०. साषहनया थ्वते सेल्हातक्व ... ... मनिस्तरपं का-
२१ ले पंचपातक जुरो ॥ सम्वत् ७१० कार्त्ति(क)शुक्ल २ ज्येष्ठानक्षेत्र शुक्र-
२२. मानयोग शुक्रवार विच्छसंक्रान्ति कुन्हु तया जुरो ॥ शुभ ॥

२. ग्रन्थ अभिलेख

२.१ विष्णुसिंहया पालय् च्व:गु उषाहरण नाटकया आदिवाक्य

थुगु सफू राष्ट्रिय अभिलेखालयय् सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । थुकिया रील नं बी२७६/१६बी ख: । नेपाललिपिं मैथिली व नेपालभाषा ल्वाकछ्यााना: थ्यासफुती च्वयात:गु दु । मुक्कं १६ पत्र जक दनिगु थ्व सफू पूमवं । सफूया साइज २० x ९.६ सेमी. दु । सफू ल्ह्य:गु संवत् व ल्ह्यम्हेसिया नां मदु ।

शतमखपूरी सम अति अनुपने
विचित्र ललितापुरि विदित उत्तमे २
निवासित मणिनाग श्रीमणिकेशवे,
विदारित दुःशासन श्रीभीमदेव ॥ ध्रु ॥
श्रीविष्णुसिंहदेव पालित एस्थाने ॥ ॥
हे भायिवृन्दि एमत जे ललितपत्तन
उषाहरण नृत्य हायिछे ईहार
शुधाशुध क्षमा करायवा निमित्ते
गुरुजनेर थायि अह्मे विनति करिछे ॥ श्लो ॥

सकल गुणनिधाना वैरि दैतेयं दाने,
प्रविदित यदुनाथो विष्णुसिंहो महीन्द्रः ।
जयति हृदयलक्ष्म्या, पद्मलक्ष्म्या, शुभाङ्ग्या
विमल कमललक्ष्म्या संयुत कामकान्तः
देशवलालि ॥ अथ ताल ॥

नीत दयालसिन्धु प्रतापे सरोजवंधु
जगतमुदित शुभ कीर्त्ति नाये, २ वैरी दानवकुल,
जत महा महावल, तत वध कैल कृष्ण मूर्त्ति नाये ॥ ध्रु ॥
जय प्रवलमाधव जे, श्रीजय विष्णुसिंहदेव नाये,
मुख सुधाकरसम, हृदयलखमि नाम,
पदुमलखमी रुपवती नाये, २
सकलजन आधार कमललखमी वरे,
तुलित कमलालय द्युती नाये ॥
पहाडिया ॥ पडिमान ॥
काञ्चन कसिपु रुपे मारिरे,
से सम कुमार वरे
श्रीनरसिंहदेव नाम विख्यात,
अति दुर्लभ सुन्दरे २
जे देवेन धिरे वज्रेन प्रहारे वृत्तासुर नाम वीरे,
ताहार सदृश रुप गुण श्रीपुरन्दरसिंहदेव धीरे ॥ ध्रु ॥
कृष्णरो परमसखा, वंशेरो तिलक
श्रीउद्धवसिंहदेव चतुर निर्दोखा ॥ ॥

२.२ विष्णुसिंहया पालय् च्वःगु नारदसंहिता (नेसं ६७२)या पुष्पिकावाक्य

केसर पुस्तकालयय् च्वंगु थ्व सफूया रील नं सी ५/२ खः। नेसं ६७२य् यल थंबुइ च्वंम्ह जीवशंखं ल्ह्यःगु थुगु सफू नेपाललिपि छ्यला: नेपालभाषा व संस्कृत ल्वाकछ्याना: च्वयातःगु दु। ताडपत्रय् च्वयातःगु ९४ पत्र दुगु थ्व सफू पूवं। सफूया साइज ३३.५ x ६ सेमी. दु।

श्रीमान्माणिगलेश एष भुवने सर्व्वार्थचिन्तामणिः
सर्व्वान् वैरिगणान् प्रतापदहनैः संदाह्यते सर्व्वदा।
धन्योसौ ललितापुरे नृपवरः सिंह स एको नृणा
जीयाच्छ्रीजयविष्णुसिंह इति यः सन्नीतिरत्नाकरः॥
तद् विजय॥
नामे थंबु प्रसिद्ध द्विजगृह शुरमाक्षपतः पुर्व्वभागे,
तत्थाने विप्र ख्याम्तो विपुलगुणवतां शीवसिंहो प्रसिद्धः।
तस्यार्थं न्यायशास्त्रं गुणविधयुता तत्व नेपालभाषां
देवज्ञ जीवशंखे लिखित इवमिमां योयकोछेंगृहेषु॥
दश्रशैलरशे वर्षे कार्त्तिके शित सप्तमी॥
वृद्धियोगे हरीऋक्षे सम्पूर्णं बुधवासरे॥ ० ॥ ० ॥
यादृसं पुष्टकं दृष्टा तादृसं लिखितं मया॥
यदि शुद्धम् अशुद्धं वा सोधनियं महद्‌बुधै॥
भग्नपृष्ठ कटिग्रीवो, तप्तदृष्टीर अधोमुखे।
कष्टेन लिखितं सास्त्रं पुत्रवत् प्रतिपालयत्॥
उदकानलचौरेभ्यो, मुखिकश च तथैव च।
रक्षतव्यं प्रयत्नेन, मया कस्तेन लिखितं॥॥
शुभम् अस्तु सर्व्वदा॥ शुभ॥ (पत्र ९२ ख १-७)

२.३ नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिंसं गुथि तयाब्यूगु टिपोट

१. ... श्राद्धयातं म्वाच पु ९० धाङग्वङ १६ तु सेङन सेनक्व॥ यज्ञयातं ताय यंट वासनथं होता अग्नियातं लुं दक्षिणाको दानपत्रसङ॥ श्रीश्रीनरसिंहदेव थाकुलसन दुंता॥ गुठि वंलानिम्हं श्रीहृदयदेव प्रभितिन स्वम्हं॥ धासेने तको महरङाव फ्याय दु जुरो॥

२. रोव ६ शुनाषु बेले॥ नाथ ..... भमिचाया १२० द सुंषु॥ टंका ६ अल्या घेल साखरत्वं षु टंकाया ब्रसानन अल्या ग्वङ १२० धाले दयेके॥ हेरनामयिस दत्त॥

३. ऋष २ जव १ ख्वातबहिलि क्वाठकोवल ॥ थ्वया ब्रसानन घेल साषरन मूगलड बाग्वड १२० यवछें गुथि यतको हृदयसिंह भनशालि, जखसिंह महातवो मजिडङ बिज्याय दु ॥ श्रीश्रीउद्धवसिंह थाकुलस दत्त ॥
४. रोव ५ चूमदोंव बुं क्यफं १०० क ३ चाध्वाखाचल ॥ खलुति पू १२० पाल लाकम्ह ब्राम्हणजुस्तं यने ॥ श्रीश्रीपुरन्दरसिंहदेव थाकुरस दत्त ॥
५. लुकुनीमयिया दत्त माथलड बाग्वड १२० गुथि बकनिम्ह श्रीजुजुदेव ॥

(सौजन्य - छत्रबहादुर कायस्थ)

२.४ इन्द्रविजयजात्रा गीत

नीजि संग्रहया थ्व सफूया रील नं ई २९५/२७ खः। थ्यासफुती नेपाललिपिं नेपालभाषां च्वयातःगु दु। मुक्कं २५ पत्र दुगु थ्व सफुती तन्त्राख्यान व धर्मलक्ष्मीसंवाद नं दुथ्यानाच्वंगु दु।

उकी मध्ये नेसं ६९१-६९४ दुने च्वयातःगु नेपालभाषाया स्वपु म्ये दकले न्हापां ठाकुरलाल मानन्धरं 'भ्री' पत्रिकाया दँ २०/७, थ्यंल्याः १७० (नेसं १०९७ कौला)स **प्यसः दं मयाक पुलांगु लोकगीत** नामं पिकयादीगु खः। व धुंकाः डा. कमलप्रकाश मल्लं 'सितु' पत्रिकाया दँ १६, ल्याः ६७ (नेसं ११०५ कछला-थिंला) व दँ १६, ल्याः ६८ (नेसं ११०५ पोहेला-सिल्ला)या अंकय् पिकयादीगु दु।

म्ये पु १

... जि प्यासन व जय जरा श्री ... न कुण्डस मदव २
शमस्त मोय तङ राखर(प) (ध)र्म्म याततो ॥ १३ ॥
जुत वव भ्रंगर तु क्षे माया मोहो इलिष्या मते रे २
... मदोरने बिन्धरपं दिके मारने ॥ १४ ॥

नेपाल राज पालित स्वामि (श्री)... ठाकुर २
तिभयसं जयं प्रतापन श्वे खन क्षररपं जोगुने ॥ १५ ॥
श्री(था)नस चतुर वर्ण्ण हस्ति बोया २
मयन सु पोस्य आरंकार एन्द्रवि(जय)... (ने) ॥ १६ ॥
गुणिजन रोक समस्केस्के जन दोहो विमति जुरोयो २
... या उपहास याके मतेरने ॥ १७ ॥

सं ६९१ ॥ स्वंनगलं चारयां ॥

म्ये पु २

राग .... ॥ ताल जति ॥

प्रनमति श्रीजुगपति चन्द्र सूर्न्य धर्म्म तो साखि २
नेपालराजस षव यारे मखोन सोस्य असत्यया ॥
सत्यानास जुस्य वरोयो ॥ १ ॥

....ति सतरपं तया उचित शुयाकेनं मोमो रा २
पेता अर्थि वङ बनिजार बन्धनस केङाने ॥
श(र)णागति बैलि तोरो रा ॥ २ ॥
रोगि उतेव जुरङासे वैद्य भ्कास्य उपाय यातं २
थव छि(छि) जिरङाव यादोर मस्यरो प्रणगतितो हेनने ॥
जस शुयाकेनं मदु रे ॥ ३ ॥

दुर्जनया मधुर वचनन मायाजारस छुयत रे २
अनेग उपायओ बुधि याङ मा काय होनक दिरतो ॥
थथिङ धर्म्म याङ बिज्यात ॥ ४ ॥

बा काय फुकिंज थव थिथे इलिष्या वाद मतेरने २
वन बिनुन सिंह मोक थें, सिंह बिनुन वन मोक थें रा
थेथे इलिष्या मतेरने ५ ॥

उचेतस अञ्चित याङ थवरा तु खङ केङाने २
शुयाके नं उचेत्त दया ते, वर्त्तमान थथें जुस्यं वरोयो ॥
अविधि वतरपो सोहुने ॥ ६ ॥

ङ्हथेया लोकसके माम बबु चन्द्र सुर्न्यवत तुरे तुखे २
आवया (लोक?)स्यन हरंत मते रे, माम बबुयाके धरम दहुने ॥
छु पेर ओ बोया फवक्षे ॥ ७ ॥
(दिन) केङातु सोस्य दिरतो, मनुषन् याङा पाप सोहुने २
भुमिश पेयावया वेहे तस्यं पापस गाध मतेर ले ॥
पृथि मिन सोय महुरे ॥ ८ ॥

मानुख जरम अथिर संसार लंख वोंवों लिथ्यं ता चोने मदुरे २
असत्य अधर्म्म ईर्ष्या मते रे, पाप पुने जुको तुखे द्वायिव ॥
धन संशरग मजु रे ॥ ९ ॥

श्री मानिगर धम्मीस्त राजास श्रीनरसिंहदेव त्रिभयं २
नरपति पालित स्वामि खद्‌र्गसिद्धि चिलंकारने ॥
लिपु छेदरपो थजुरे ॥ १० ॥

श्री एन्द्ररमण्डप थानस नाना अलंकारमयन पोस्यं २
हस्ति रथ यिन्द्रविजय जात्रा छिजिस्यन श्वगुने ॥
गुणिस्यं उपहास मते रे ॥ ११ ॥

सम्वत ६९२ थो मे चिङाया ॥

म्येपु ३

राग .... ताल जति

(अ)मल सहस्रनाम, श्रीबुगमलोक्येश्वर दिनपति शमरपा राषरपन २
तिपुरन येसे हरो, छेदरपे कामना, खद्‌र्गसिद्धि छरपोरस्यं प्रसन जुये ॥ १ ॥

नेपारस आवन ड्ह्रा सेया धाव मदु रे, स्वंचा पेन्हुन क्वाठ (पो)र छाया २
तिभय थाकुरजुन, चोगाम क्वाठ पेन्हुन छास्यं आनन्दन वया ॥ २ ॥

बरखुनि बथानस संचानस्यं येय थें कायन गाचक योशे चोनोयो २
कंदोर सेगुकोतों चातुरोङ हरोयो, यंगर यंबुया प्रजा मन ङेनोयो ॥ ३ ॥

निन्हुन ने गाम मागर होरोचो देश छ्‌याङन लुर कास्यं हयका २
शबाजन (बाजन) थासे वया श्वयाव, ख(ङप्व देश?)या रोक पिरच्यातो ॥ ४ ॥

पाशन केङ हस्ति छुन राषरपा थ्य, विपतिस राषलपा गथे मसेर २
बहुबुद्धि गरनथंया ग्याण याङ दिरतो, पास याय मछारयो गति सर्जन ॥ ५ ॥

खसत गागोरे चागान पतरके मफोल, थव सिरस मि तुनो महेमा छाय २
दुर्जनया वचनन सर्नागति हेनने, छखेनस खोबि थस्य जोय फव खे ॥ ६ ॥

संको चंगु भोंत पनति राज दाको मोयाव, कचा ल्हाया सिमा थ्यं चोनङासेन २
बर बुद्धि उपायन राज लिकास्य बिया, थथिंग्व उचेत दाको हनरपर ॥ ७ ॥

अति अहंकारन थम शुपर मदशे, पिथिन मब्यासे महेमान जोरतो २
राजहंश नेम्हंसेन कापरे बोयकाथ्यं पररपिव महेमान श्वहुने ॥ ८ ॥

तिपुरस षव यारे मखोन सोसे हर, थव रा तु खङन सङ दिरतो २
येथ्यं थसने थोचाकन वने मफुरे, पापनु भुजरपं मोय फुवक्षे ॥ ९ ॥

श्री नरसिंहदेव श्री पुरन्द्रसिंहदेव, श्री उधवसिंहदेव त्रिभय स्वामि २
जगतसं आधार जयं जयं प्रतापे, आवया थें सतुर छेदरपेने ॥ १० ॥

श्री एन्दरमण्डपस चतुर दिग हस्ति बोया मयन पोस्य दिप आरंकार २
एन्द्रविजय जात्रा जिपनिस्यं श्वर वया, गुणिजनरोकस्यं हास मते रे ॥ ११ ॥

शुभ ॥ सम्वत ६९४ चोगाम क्वाठ दङाया ॥ ० ॥

२.५ नरसिंहदेवया पालय् च्वःगु सफू - महाभारत (नेसं ६९८)या पुष्पिका वाक्य

राष्ट्रिय अभिलेखालयय् च्वंगु थुगु सफूया ल्याः प्र ११५८ खः । प्राचीन देवनागरीलिपिं नेसं ६९८य् ल्ह्ययातःगु २४५ पत्र दुगु थ्व सफू पूवं । सफूया साइज ९^३/४ x ४ सेमी. दु ।

वसुरन्ध्ररसे याते नेपालाद्वेषु माधवे
शुक्ले रवे चतुर्थ्यायां लिपि पूर्ण तहाभवत् ॥

राजाधिराज श्रीविक्रमा नारायणावतार श्रीश्रीजयनरसिंहदेवभूपालचक्रचूडामणिना पालिते ललि(त)पट्टन महाराष्ट्रे श्रीभारसिंहात्मजेन करणवंशोद्भवनेन विष्णुदाशेन अष्टादशापर्वमहाभारत स्वाक्षरेन स्वार्थं लेखकेन लिखितमिदम् ।

(शर्मा १०८८:२१८)

